

Meer groei dan vergroening

Mogelijke gevolgen GLB 2014-2020 voor
melkveehouders en akkerbouwers

Maart 2011

WAGENINGEN **UR**

For quality of life

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen UR in opdracht van en gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoeksthema 'Landbouw in zijn maatschappelijke omgeving' (projectnummer BO-12.06-002-031).

Colofon

Uitgever

Wageningen UR Livestock Research
Postbus 65, 8200 AB Lelystad
Telefoon 0320 – 238238
Fax 0320 – 238050
E-mail: info.livestockresearch@wur.nl
Internet: www.livestockresearch.wur.nl

Redactie

Wageningen UR, Communication Services

Copyright

© Wageningen UR Livestock Research, onderdeel van Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek, 2011

Overname van de inhoud is toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Aansprakelijkheid

Wageningen UR Livestock Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen UR Livestock Research en Central Veterinary Institute, beiden onderdeel van Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek vormen samen met het Departement Dierwetenschappen van Wageningen University de Animal Sciences Group van Wageningen UR (University & Research centre).

Losse nummers zijn te downloaden van de website.

De certificering volgens ISO 9001 door DNV onderstreept ons kwaliteitsniveau. Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Animal Sciences Group van toepassing. Deze zijn gedeponeerd bij de Arrondissementsrechtbank Zwolle.

Title

More growth than greening; Possible impact of CAP 2014-2020 for dairy farmers and arable farmers

Abstract

For 35 dairy and 12 arable farmers the consequences of the EU Common Agricultural Policy 2014 reform are investigated. The results for strategy, farm income, interest in contracts for green payments and in subsidies for investments in sustainability are presented.

Keywords

Common Agricultural Policy, CAP, flat rate, direct payment, green payments

Referaat

ISSN 1570 - 8616

Auteurs

J. Zijlstra¹
P.L. de Wolf²
H. Prins³
G.J. Doornewaard³
A. B. Smit³
C.H.G. Daatselaar³
N.W.T.H. van den Berkmortel³
W.C. van Cooten³

¹ Wageningen UR Livestock Research

² PPO, onderdeel van Wageningen UR

³ LEI, onderdeel van Wageningen UR

Titel

Meer groei dan vergroening; Mogelijke gevolgen GLB 2014-2020 voor melkveehouders en akkerbouwers
Livestock Research Rapport 445
tevens LEI-publicatie 11-041
PPO-publicatie 401

Samenvatting

Voor 35 melkveehouders en 12 akkerbouwers zijn de mogelijke gevolgen van de herziening 2014 van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van de EU verkend. Gekeken is naar de resultaten voor strategie, inkomen en de belangstelling voor groenblauwe diensten en subsidies voor investeringen in duurzaamheid.

Trefwoorden

Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, GLB, bedrijfstoeslag, flat-rate, groenblauwe diensten

LIVESTOCK RESEARCH
WAGENINGEN UR

Rapport 445

LEI-publicatie 11-041

PPO-publicatie 401

Meer groei dan vergroening

Mogelijke gevolgen GLB 2014-2020 voor melkveehouders en
akkerbouwers

More growth than greening

Possible impact of CAP 2014-2020 for dairy farmers and arable farmers

J. Zijlstra

P.L. de Wolf

H. Prins

G.J. Doornewaard

A.B. Smit

C.H.G. Daatselaar

N.W.T.H. van den Berkmortel

W.C. van Cooten

Maart 2011

Voorwoord

Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de Europese Unie heeft bijgedragen aan de groei en bloei van de Nederlandse landbouw. Voortdurend is daarbij het GLB door hervormingen *up to date* gehouden. In het huidige GLB, met een looptijd tot en met 2013, staan in Nederland de inkomenstoeslagen centraal die ruim 50.000 agrarische ondernemers krijgen. De grondslag van deze betalingen is de historische productie en de daarbij horende GLB-betalingen. In Nederland, maar ook breed in Europa, heerst het beeld dat de huidige betalingen moeten worden omgevormd naar doelgerichte betalingen. Betalingen kunnen dan bijvoorbeeld bijdragen aan de verdere ontwikkeling van de sector, aan het duurzaam beheer van natuurlijke hulpbronnen en aan klimaatbeheer en hierdoor wordt dan ook bijgedragen aan voedselzekerheid.

In de komende jaren zullen de lidstaten van de EU besluiten nemen over het landbouw- en plattelandsbeleid zoals dat vanaf 2014 zal gelden. Nederland wil daarbij maximale aandacht voor versterking van concurrentiekracht in combinatie met verduurzaming en innovatie. Daarnaast wil Nederland dat het nieuwe beleid een beloning geeft voor maatschappelijke prestaties, op het terrein van bijvoorbeeld natuur, landschap, dierenwelzijn en diergezondheid.

Willen is één ding, maar hoe je een dergelijk beleid handen en voeten geeft is wat anders. Om te helpen het nieuwe beleid vorm te geven heeft het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) aan Wageningen UR (University & Research centre) gevraagd een onderzoekproject uit te voeren. Aan groepen agrarische ondernemers in vier gebieden waar het nieuwe landbouwbeleid waarschijnlijk ingrijpende gevolgen zal hebben, is gevraagd om 'te doen alsof' het nieuwe beleid al bestaat. En vervolgens: wat gaan ze niet (meer) doen, wat blijven ze doen en wat gaan ze nieuw doen. Op die manier wordt duidelijk voor welke gedragsveranderingen het nieuwe beleid zou kunnen zorgen en ook waar het niet voor zal zorgen. Hierbij is een aantal fictieve scenario's gehanteerd, omdat het toekomstige GLB immers nog moet worden ingevuld. De soms ontvullende resultaten van het onderzoek staan in dit rapport.

Wij zijn de 47 ondernemers en de onderzoekers die samen het toekomstig landbouwbeleid hebben 'uitgespeeld' veel dank verschuldigd. Ook de klankbordgroep die het onderzoek van nabij heeft gevolgd en allen die een bijdrage hebben geleverd aan het voorbereiden van de scenario's willen wij hierbij van harte bedanken. Het resultaat van dit onderzoek is een grote hulp bij de vaststelling van de inzet van Nederland in de onderhandelingen over het nieuwe GLB. Deze gaan in de loop van 2011 een volgende fase in, met de publicatie van de wetgevingsvoorstellen door de Europese Commissie.

Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie,

directeur Gemeenschappelijk Landbouwbeleid,
Ir. R.P. Lapperre

directeur Agroketens en Visserij,
Ir. C.A.C.J. Oomen

Samenvatting

Aanleiding

Het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) werkt aan de invulling van het toekomstige Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) zoals dat vanaf 2014 zal gelden in Nederland. Voor EL&I staan daarbij twee doelen centraal voor de toekomstige uitbetaling van GLB-gelden (bedrijfstoeslagen) aan agrarische ondernemers:

1. De versterking van concurrentiekracht in combinatie met verduurzaming en innovatie.
2. De beloning voor maatschappelijke prestaties, op het terrein van natuur, landschap, dierenwelzijn en diergezondheid.

In de komende twee jaar zal er op basis van deze doelen en EU-afspraken een nieuwe grondslag ontwikkeld worden voor het vaststellen van bedrijfstoeslagen. Om te verkennen hoe de reactie van ondernemers zou zijn op het nieuwe GLB-beleid en de gevolgen voor bedrijfsinkomens en bedrijfsontwikkeling in de sectoren melkveehouderij en akkerbouw, heeft het toenmalige Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) in de zomer van 2010 opdracht gegeven voor het onderzoek "Toepassing GLB-scenario's" waarvan de resultaten in voorliggend rapport zijn weergegeven.

Aanpak van het onderzoek

Onderzoeksvragen

De verkenning is uitgevoerd met groepen ondernemers in vier verschillende regio's. Het ging om regio's waarvan LNV – op grond van verkenningen vooraf – verwachtte dat de gevolgen van de wijziging in bedrijfstoeslagen daar het grootst zouden zijn. Dit betrof twee regio's waar een sterke daling in bedrijfstoeslagen werd verwacht en twee regio's die aangemerkt kunnen worden als maatschappelijk waardevolle gebieden met bestuurlijke en/of fysieke beperkingen voor agrarische bedrijfsontwikkeling. Tot de eerste groep behoorden akkerbouwers met een veenkoloniaal bouwplan in de veenkoloniën en intensieve melkveehouders uit oost Noord-Brabant. Tot de tweede groep behoorden melkveehouders uit het westelijk veenweidegebied en melkveehouders rond Natura 2000-gebieden op de oostelijke zandgronden. Voor deze vier groepen is onderzocht wat de gevolgen van de overgang naar een nieuwe grondslag zijn voor:

1. het inkomen van ondernemers in de betreffende sector;
2. beslissingen die zij nemen rond bedrijfsontwikkeling;
3. keuzes die zij maken rond groenblauwe diensten;
4. achterliggende argumenten die zij hanteren voor het maken van keuzes;
5. de ontwikkeling van de sector en natuur en landschap in het gebied.

Binnen ieder gebied zijn ca. 12 ondernemers gevraagd om met hun bedrijf deel te nemen aan deze op fictieve scenario's gebaseerde verkenning.

Invulling nieuw GLB voor de regio's

Binnen dit onderzoek is er allereerst aan gewerkt om in samenwerking met EL&I eerder genoemde doelen om te zetten in (fictieve) GLB-scenario's. Met scenario's bedoelen we het geheel van spelregels waarmee de uitkering van GLB-betalingen wordt geregeld. Binnen een scenario onderscheiden we:

- vergoedingen voor flat-rate (algemene hectarepremie van € 250);
- top-up (extra premie, alleen binnen maatschappelijk waardevol gebied);
- een op de regio afgestemd pakket met zes groenblauwe diensten en investeringssubsidies om invulling te kunnen geven aan het doel versterking van concurrentiekracht in combinatie met verduurzaming en innovatie.

De flat-rate en investeringssubsidies zijn beschikbaar binnen alle vier gebieden. De top-up bedraagt in het scenario € 200 voor het westelijk veenweidegebied en € 500 voor het Natura 2000-gebied oostelijk zand. Deze laatste top-up is alleen geldig voor bedrijven die zich in een Natura 2000-gebied bevinden én voldoen aan de eis van een maximale mestproductie van 250 kg N per ha. Wanneer de mestproductie hoger is dan 250 kg N kan de ondernemer extensiveren. Wil de ondernemer dat niet, dan ontvangt het bedrijf géén top-up en is hij verplicht om de rundveestal zeer emissiearm te maken, bijvoorbeeld door een luchtwasser aan te brengen.

De top-up voor het westelijk veenweidegebied geldt alleen wanneer bedrijven zich houden aan de huidige LFA-eisen (*Less Favoured Area*) voor het veenweidegebied en aan het in het voorgelegde scenario toegevoegde verbod op het scheuren van grasland.

Binnen alle gebieden waren drie groene en drie blauwe diensten beschikbaar. Ondernemers waren er vrij in om deze diensten wel of niet te kiezen. Verder waren er investeringssubsidies beschikbaar waarbij men een subsidie kon krijgen op 50% van de investeringen die te maken hebben met bovenwettelijke eisen. Deze subsidie was beschikbaar voor investeringen in gebouwen en installaties die gericht zijn op duurzame stallen, energiebesparing of -productie en arbeidsomstandigheden. Voor ondernemers die de inkomensgevolgen van het nieuwe beleid wilden compenseren door een verbredingsactiviteit te starten, waren de bestaande provinciale subsidies beschikbaar.

Binnen dit onderzoek staat de omschrijving 'huidig GLB' voor de huidige GLB-spelregels en de omschrijving "nieuw GLB" voor het hierboven omschreven (fictieve) GLB voor de periode 2014 tot en met 2020.

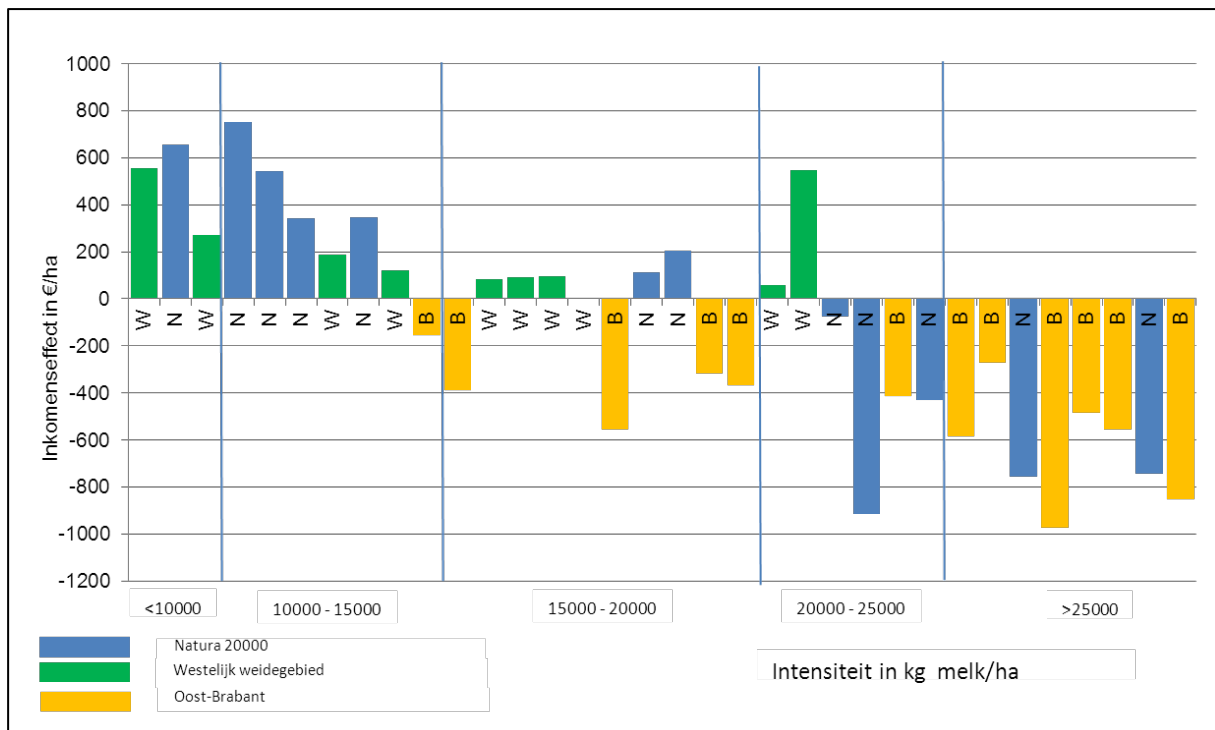
Resultaten

De resultaten zijn beoordeeld voor de gevolgen van de overschakeling naar het nieuwe GLB voor het inkomen in 2020 voor een tweetal situaties:

- wanneer de bedrijfsstrategie gericht blijft op huidig GLB, terwijl in 2020 nieuw GLB geldt;
- wanneer de bedrijfsstrategie vanaf 2014 wordt gericht op nieuw GLB.

Over het algemeen zien we in de resultaten dat de inkomensdaling in het eerste geval groter is dan in het tweede. De strategie tijdig aanpassen beperkt dus de inkomensschade, maar de mate waarin verschilt sterk van bedrijf tot bedrijf. Hieronder worden voor de melkveebedrijven alleen de veranderingen in inkomen in situatie b weergegeven (figuur 1) en toegelicht. Voor de akkerbouwbedrijven zijn in figuur 2 zowel de veranderingen voor a als b weergegeven.

De resultaten voor de inkomenseffecten per ha zijn voor alle onderzochte melkveebedrijven weergegeven in figuur 1 en voor de akkerbouwbedrijven in figuur 2. Binnen beide sectoren zien we veel spreiding in inkomenseffecten. Binnen de melkveehouderij is daarnaast te zien dat in het algemeen geldt dat het inkomenseffect ongunstiger wordt naarmate de intensiteit in kg melk per ha hoger is. Dit wordt veroorzaakt doordat de huidige bedrijfstoelagen zijn gekoppeld aan de geproduceerde melkhoeveelheden, terwijl ze binnen nieuw GLB zijn gekoppeld aan de hectares cultuurgrond. De verdere toelichting van de resultaten gebeurt hieronder per regio.

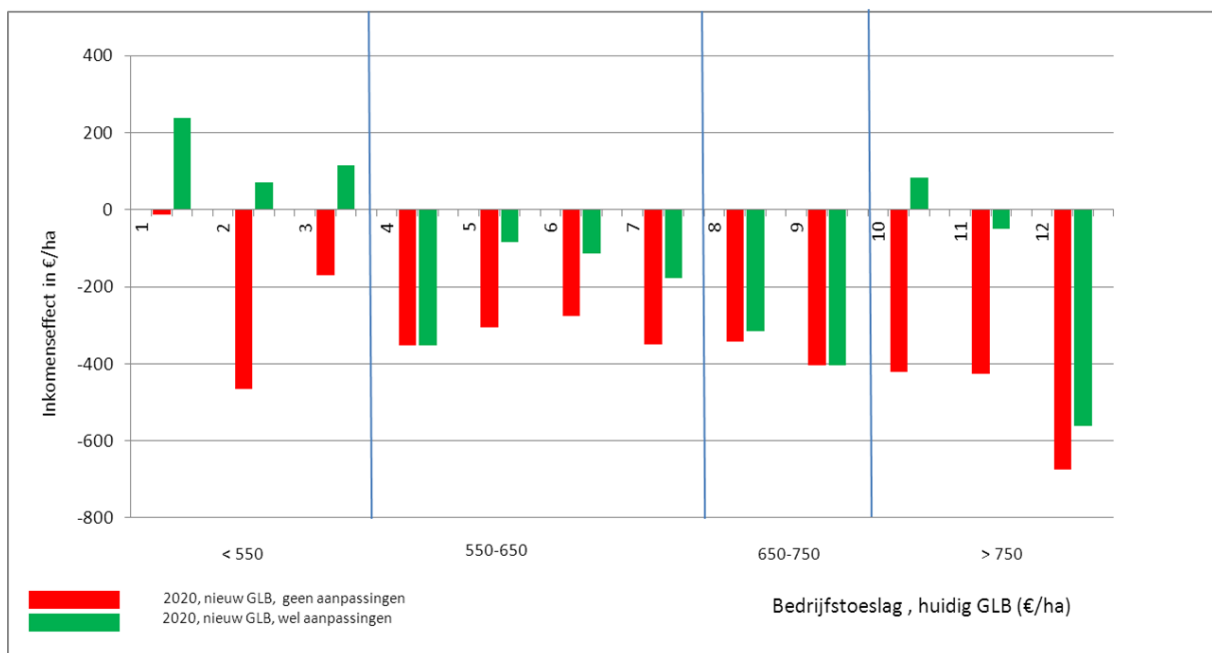

Figuur 1 Verandering van het inkomen per ha als gevolg van nieuw GLB op de melkveebedrijven binnen de drie regio's. De bedrijven zijn gerangschikt naar oplopende intensiteit in kg melk per ha bij huidig GLB in 2020.

Zetmeelaardappeltelers in de veenkoloniën

De meeste akkerbouwers in deze groep worden geconfronteerd met sterke inkomensdalingen door de overgang naar het nieuwe GLB. Voor de meeste bedrijven liggen de inkomensdalingen tussen € 100 en € 400 per ha. Voor een modaal veenkoloniaal akkerbouwbedrijf van 80 ha is dat een inkomensdaling van resp. € 8.000 tot € 50.000. In het onderzoek kwamen ook enkele bedrijven voor met 200 à 300 ha en dan is het absolute inkomenseffect uiteraard veel groter. De daling in bedrijfsinkomen is aanzienlijk minder dan de afname van de bedrijfstoelage. Dit komt doordat het uitvoeren van extra groenblauwe diensten het effect van de dalende bedrijfstoelage behoorlijk dempt. Met name de diensten niet beregenen, akkerrand en organische stof (waarbij maximaal 50 % rooivuchten in het bouwplan mogen voorkomen) worden veel gekozen. Een aantal diensten is tegen relatief lage kosten – bij niet beregenende ondernemers zelfs zonder extra kosten – inpasbaar. Akkerbouwers betwijfelen echter of de in het onderzoek aangeboden diensten ook werkelijkheid zullen worden. Zo niet, dan gelden in grote lijnen de inkomensdalingen die in figuur 2 worden weergegeven door de rode staven (de eerder genoemde situatie a).

Figuur 2 Verandering van het inkomen per ha als gevolg van nieuw GLB op de akkerbouwbedrijven in de veenkoloniën. De bedrijven zijn gerangschikt naar oplopende bedrijfstoelage bij het huidige GLB in 2020.

Naast de keus voor groenblauwe diensten gaan met name de grotere bedrijven ook hun aantal hectares uitbreiden en extra suikerquotum aankopen. Alle aanpassingen samen zorgen er voor dat het aantal hectares met zetmeelaardappelen daalt. Deels doordat extra hectares worden benut voor groenblauwe diensten en deels doordat de zetmeelpremie ontkoppeld is vanaf 2013. Deze daling in het aanbod van zetmeelaardappelen zal waarschijnlijk ook gevolgen hebben voor de verwerker Avebe. Vandaar ook het pleidooi van de akkerbouwers om een deel van de investeringssubsidies te benutten als R&D-budget voor Avebe.

Op gebiedsniveau zal het nieuwe GLB zorgen voor iets meer afwisseling in het landschap. Meer variatie in gewassen, groenblauwe diensten en de door de akkerbouwers verwachte komst van melkveebedrijven zijn hier de oorzaken van.

Melkveehouders in Natura 2000 oostelijk zand

De gevolgen van het nieuwe GLB voor het inkomen worden in dit gebied sterk bepaald door de intensiteit, uitgedrukt in kg melk per ha of eventueel in mestproductie in kg N per ha (zie figuur 1). De intensieve bedrijven komen door hun hoge mestproductie per ha niet in aanmerking voor de top-up van € 500 per ha en moeten daarnaast ook nog eens verplicht investeren in het emissiearm maken van de melkveestal. Dat levert een forse inkomensdaling op voor deze bedrijven. Bedrijven met een lage intensiteit daarentegen, krijgen binnen deze regiovariant van het nieuwe GLB meestal een hogere toeslag per ha dan onder het huidige GLB. Dit alles is voor twee van de zes intensieve bedrijven binnen dit onderzoek een prikkel om te extensiveren. De andere vier gaan investeren in

emissiearme voorzieningen en worden intensiever. De zes extensieve bedrijven blijven extensief. Enkele gaan nog uitbreiden in zowel hectares als melkquotum, maar blijven daarmee extensief. Gemiddeld zorgt het nieuwe GLB voor een stijging van het inkomen op de melkveebedrijven in deze regio, maar ook hier geldt weer dat de verschillen groot zijn. En die hangen sterk samen met de intensiteit en bedrijfsgrootte. Hoe lager de intensiteit, des te gunstiger het inkomenseffect van het nieuwe GLB. Veel bedrijven in dit gebied gaan uitbreiden in de geleverde hoeveelheid melk. Binnen dit gebied is de belangstelling voor groenblauwe diensten vrij gering. Volgens de ondernemers zijn de vergoedingen te laag en zijn veel diensten niet van toepassing in het gebied waar het bedrijf zit.

Dit regionale scenario is een duidelijke stimulans voor extensivering en een lagere milieubelasting. De concurrentiepositie van de extensieve bedrijven binnen het gebied wordt beter door het hogere inkomen. Dat heeft waarschijnlijk een positieve invloed op milieu en landschap.

Melkveehouders in het westelijk veenweidegebied

De overschakeling naar het nieuwe GLB toont ook hier een zeer grote spreiding in gevolgen voor het inkomen (zie figuur 1). Gemiddeld gaat het inkomen er ca. € 150 per ha op vooruit, maar het effect per bedrijf is sterk afhankelijk van intensiteit en bedrijfsgrootte. Dit positieve effect komt vooral door de top-up en door de vrij lage intensiteit binnen dit gebied. Op de meer intensieve bedrijven is het inkomenseffect zeer beperkt, maar nog wel positief.

Binnen het pakket groenblauwe diensten is er in deze regio vooral belangstelling voor weidevogels en in mindere mate voor botanisch hooiland. Voor alle overige diensten is er weinig belangstelling.

Veel ondernemers kiezen ervoor om uit te breiden in grond en melkproductie. De ondernemers zijn van mening dat het scheurverbod zo veel inkomensdaling oplevert, dat dit het voordeel van de top-up teniet doet.

De ondernemers die reeds aan verbreding doen, willen daarmee doorgaan en soms ook uitbreiden.

Deels ook om daarmee minder afhankelijk te zijn van onzekere GLB-toeslagen.

Ze zien in het nieuwe GLB een extra stimulans om in te spelen op maatschappelijke behoeften van Randstedelingen, maar ervaren het pakket van de zes aangeboden diensten als te beperkt en de vergoedingen te laag. De melkveehouders denken dat er in de regio draagvlak is voor meer en andere diensten en zien het nieuwe GLB als een stimulans om samen met decentrale overheden hier invulling aan te geven.

Intensieve melkveehouders in oost Noord-Brabant

Door de hoge intensiteit van deze melkveebedrijven leidt het nieuwe GLB tot een sterke inkomensdaling voor deze groep. Negen van de 12 krijgen te maken met een daling in inkomen van tussen ca. € 200 en € 1.000 per ha (zie figuur 1). De interesse voor groenblauwe diensten is redelijk groot, maar de ontvangen vergoedingen verkleinen het negatieve inkomenseffect nauwelijks. De melkveehouders kiezen zowel bij huidig GLB als bij nieuw GLB sterk voor schaalvergroting. Ze realiseren zich dat de gevolgen voor het gebied zijn: grondkrapte, nog groter mestoverschot, een minder aantrekkelijk landschap en al met al een minder goed imago van de melkveesector in dit gebied. Om die reden stellen de ondernemers voor om allereerst middelen, bedoeld voor het stimuleren van concurrentiekracht en duurzaamheid, in te zetten voor mestverwerking, energieproductie, reductie van emissies en verbetering van dierenwelzijn. Daarnaast willen ze graag groenblauwe diensten die bij kunnen dragen aan het verbeteren van waterhuishouding, natuur, landschap en daarmee aan het imago van de melkveesector als duurzame sector.

Algemene resultaten over regio's heen

1. Over het algemeen is er weinig verschil in bedrijfsstrategie tussen de scenario's huidig GLB en nieuw GLB. Uitzondering bij nieuw GLB zijn:
  - a. Extra belangstelling voor groenblauwe diensten in veenkoloniën en oost Noord-Brabant. In beide gevallen lijkt de behoefte om inkomensverliezen te compenseren, een grote rol te spelen.
  - b. In Natura 2000-gebied gaan enkele intensive ondernemers bij het nieuwe GLB hun strategie verleggen naar extensivering.
  - c. In de veenkoloniën gaat een groot deel van de bedrijven het bouwplan aanpassen in de richting van minder zetmeelaardappelen.
  - d. In het westelijk veenweidegebied gaan enkele bedrijven zich meer richten op het combineren van melkveehouderij en natuurbeheer.
2. De bedrijfsplannen in de drie gebieden met melkveebedrijven laten een sterke ontwikkeling zien in de richting van schaalvergroting. Zowel de afschaffing van de melkquotering in 2015, de behoefte om via schaalvergroting inkomensbehoud te realiseren bij de overgang naar nieuw GLB als de

technische mogelijkheden om de melkproductie per arbeidskracht op te voeren, zijn belangrijke oorzaken voor schaalvergroting als strategie. Daarbij zijn er iets meer bedrijven die hun melkproductie willen uitbreiden dan bedrijven die in grond willen uitbreiden. Op de akkerbouwbedrijven in de veenkoloniën is de ontwikkeling naar schaalvergroting minder sterk. De grote inkomensdaling lijkt daar terughoudendheid in uitbreiding te veroorzaken.

3. Het leveren van groenblauwe diensten neemt in de veenkoloniën sterk toe. Met name in het westelijk veenweidegebied en het gebied Natura 2000 oostelijk zand is hiervoor minder belangstelling dan verwacht. Dit komt doordat de melkveehouders het aanbod van groenblauwe diensten in dit onderzoek nogal beperkt vonden.
4. In de veenkoloniën zijn de akkerbouwers tevreden over de vergoedingen voor de groenblauwe diensten akkerranden, organische stof en niet beregenen. In het westelijk veenweidegebied geldt dat voor botanisch hooiland en in oost Noord-Brabant voor het bedienen van stuwen voor waterconservering. Voor de overige groenblauwe diensten geldt dat ondernemers de vergoedingen voor deze diensten te laag vinden.

Conclusies

1. De gevolgen voor het inkomen van de overgang naar het nieuwe GLB zijn bij de gekozen scenario's sterk afhankelijk van huidige toeslag per ha, bedrijfsgrootte en de hoogte van een eventuele toekomstige top-up voor het gebied.
2. Door de invoering van de flat-rate gaan intensieve melkveebedrijven en akkerbouwbedrijven met een hoog aandeel zetmeelaardappelen in het bouwplan er gemiddeld in inkomen sterk op achteruit.
3. De invoering van top-up's voor maatschappelijk waardevolle gebieden beperkt de inkomensdaling, met name voor de meer extensieve melkveebedrijven.
4. Ondernemers veranderen hun bedrijfsstrategie vrijwel niet bij de overgang naar het nieuwe GLB.
5. Voor alle ondernemers is schaalvergroting de belangrijkste bedrijfsstrategie.
6. De belangstelling voor groenblauwe diensten is beperkt, omdat ze niet leiden tot extra inkomen.
7. Het nieuw GLB leidt nauwelijks tot meer bedrijven die starten met verbreding.
8. De belangstelling voor subsidies voor duurzame investeringen is beperkt.
9. Een top-up stimuleert extensivering in maatschappelijk waardevolle gebieden.
10. De gevolgen van het nieuwe GLB zijn meestal gunstig voor landschap en milieu, maar het effect is sterk gebiedsafhankelijk.

Aanbevelingen

1. Maak ondernemers enthousiast voor het actief inspelen op het nieuwe GLB.
  - Betrek geïnteresseerde ondernemers en maatschappelijke groeperingen actief bij het formuleren van het nieuwe instrumentarium (bijvoorbeeld groenblauwe diensten en investeringssubsidies).
  - Geef nadrukkelijker het nieuwe van deze verandering in het GLB aan en maak duidelijk waar de overheid naartoe wil.
  - Zorg voor een actieve markt van vraag en aanbod van groenblauwe diensten: bijvoorbeeld handel via internet, alternatieve veilingssystemen, tenderen, marktconforme beloningen, enz.
  - Onderzoek alternatieve instrumenten voor het bereiken van GLB-doelen: bijvoorbeeld een puntensysteem voor waardering maatschappelijke prestaties, slimme combinaties van groenblauwe diensten, combinaties met regelgeving op gebied van mest en mineralen, enz.
2. Werk GLB-doelen uit tot grondslagen en instrumenten met aandacht voor regionale doelen, knelpunten rond schaalvergroting en administratieve lastenverlichting.
  - Geef regionale teams bestaande uit deskundigen van waterschappen, provincies, agrarische natuurverenigingen, terreinbeheerders en agrariërs de opdracht om vanuit regionale doelen groenblauwe diensten te formuleren.
  - Gebruik GLB-middelen om maatschappelijke knelpunten weg te nemen die ontstaan door de ontwikkeling naar schaalvergroting. Bijvoorbeeld knelpunten op het gebied van kwaliteit landschap, dierenwelzijn en emissies naar lucht en water.
  - Verken het combineren van mestwetgeving, GLB-grondslag en het streven naar extensivering tot één stelsel met spelregels en beloningen voor doelen rond milieu, natuur en landschap.
  - Zorg bij de introductie van groenblauwe diensten voor duidelijke spelregels rond gevolgen voor functieverandering, mestplaatsing en bedrijfstoelagen.
3. Communiceer tijdig over herziening GLB naar ondernemers, met extra aandacht voor groepen die naar verwachting hierdoor veel inkomen gaan verliezen.

Summary

Introduction

In November 2010, the European Commission announced plans to 'green' the Common Agricultural Policy (CAP) by attaching environmental conditions to pillar direct payments. The Dutch Ministry of Economic Affairs, Agriculture and Innovation (EA&I) is preparing for this reform which will start to have an impact on agriculture from 2014 on. EA&I has determined two central objectives for the future payments of CAP-funds (direct payments) to agricultural entrepreneurs:

1. improving competitiveness in combination with more sustainable agriculture and innovation.
2. rewarding public goods, regarding biodiversity, environment, climate change, land stewardship, animal welfare and animal health.

A new direct payment system will be developed based on the Dutch CAP objectives and on EU agreements about the CAP-reform that will be reached around the end of 2012 or early 2013. The Ministry decided in 2010 they needed a more insight look in the consequences of possible future CAP payment schemes for various groups of dairy farmers and arable farmers growing starch potatoes. For that reason Wageningen University and Research Centre was commissioned to simulate the consequences of different CAP scenarios for farmers' income and their possible decision making.

Research goals

The research was carried out with four groups of farmers from four different regions. The regions considered were regions where EA&I expected severe impact following the CAP reform 2014. The farmers in two of the regions are probably facing a sharp drop in direct payments because of the difference between direct payments based on historic production and direct payments based on expected criteria after the CAP reform. The farmers in the two other groups are located in less favoured areas (LFA) or handicap regions. The groups considered were:

- 12 arable farmers in the northeast region "Veenkoloniën" (provinces of Groningen, Drenthe and Overijssel) who's farm income depends heavily on starch potatoes.
- 12 intensive dairy farmers (more than 18,000 kg of milk per hectare) in the eastern part of southern province Noord-Brabant.
- 11 dairy farmers from the low Western peat soil area (Provinces of Zuid-Holland and Utrecht).
- 12 dairy farmers with farms in or nearby different Natura 2000 areas on sandy soils in the eastern part of the Netherlands (provinces of Drenthe, Overijssel and Gelderland).

For these four groups the consequences of the reform towards a new basis for direct payments were investigated.

Important evaluation points were:

1. impact on farm income;
2. decisions taken about future farm business development;
3. choices made about green public services¹;
4. underlying arguments and driving forces influencing farmers' decisions;
5. the development of the sector, nature and landscape in the areas concerned.

Research method and new CAP scenarios for the regions

In collaboration with EA&I theoretical CAP scenarios were developed for the four selected regions. A scenario consists of the rules that apply to be eligible to receive direct payments. Scenarios consist of:

- flat rate fee (general direct payment of € 250 per hectare);
- top up (additional premium, only for regions with particular natural handicaps);
- a tailor made package of measures for the region with six green public services and a package of investment subsidies to strengthen competitiveness, sustainability and innovation.

In the scenarios set out, the flat rate and investment subsidies are available within all four areas. The top up is € 200 for the region Western peat soil and € 500 for the Eastern Natura 2000 area. This last top up is only valid for farms located in or nearby a Natura 2000 area and that also meet the requirement of a maximum animal manure production of 250 kg N per ha. When the manure

---

¹ Green public services or public goods: services delivered to society to protect the environment and natural resources (including nature, biodiversity, landscape and water services) and to limit climate change. In return for his service the farmer receives a compensation payment by the government based on the principle of additional costs incurred plus "income foregone".

production of a farm in that area is higher than 250 kg N the farm has the choice between decreasing manure production to the 250 kg level and receive the top up payment or maintain the manure production level in combination with a strong decrease in ammonia emission by investing in an air washer that eliminates most of the ammonia from ventilation air and dispose excess N in manure. In the latter case the farmer receives no top up.

The top up for the Western peat area is only valid when farmers fulfil the current LFA-requirements for the Western peat area and when they fulfil the obligation of no tillage (grassland preservation).

Six regional green public services were chosen for each region: three in relation with nature and landscape stewardship and three involved water management and the protection of the wet environment alongside ditches and canals. These services were voluntarily: farmers were free to choose these services. In addition to these services, there were investment subsidies available. Farmers could get a subsidy at a rate of 50 % for investments meeting higher demands than the legal obligations. This subsidy was available for investments in buildings and installations that are focused on extra animal welfare and environment, energy saving or production and working conditions. In case a farmer chose for new – non agriculture – business in the countryside, he could make use of existing regional subsidies.

Within this research the description "current CAP" stands for the current CAP rules and the description "new CAP" stands for the above described theoretical CAP scenarios for the period 2014-2020.

Results

The results are evaluated for the impact of the change towards the new CAP for farm income in 2020 for two strategies:

- a. when the strategy remains focused on current CAP, while in 2020 the new CAP is valid;
- b. when the strategy from 2014 on is aimed at new CAP.

Generally income declines in the first case were greater than in the second. This means that the strategy of "timely adjustment" in general delivers the highest income, although the difference in income between the strategies varies widely between farms. The results for the income effects per ha for all dairy farms investigated are displayed in figure 1 and for the arable farms in figure 2. In figure 1 only the changes in income for situation b are displayed and explained in the below mentioned text. For the arable farms both changes (a and b) are displayed and explained.

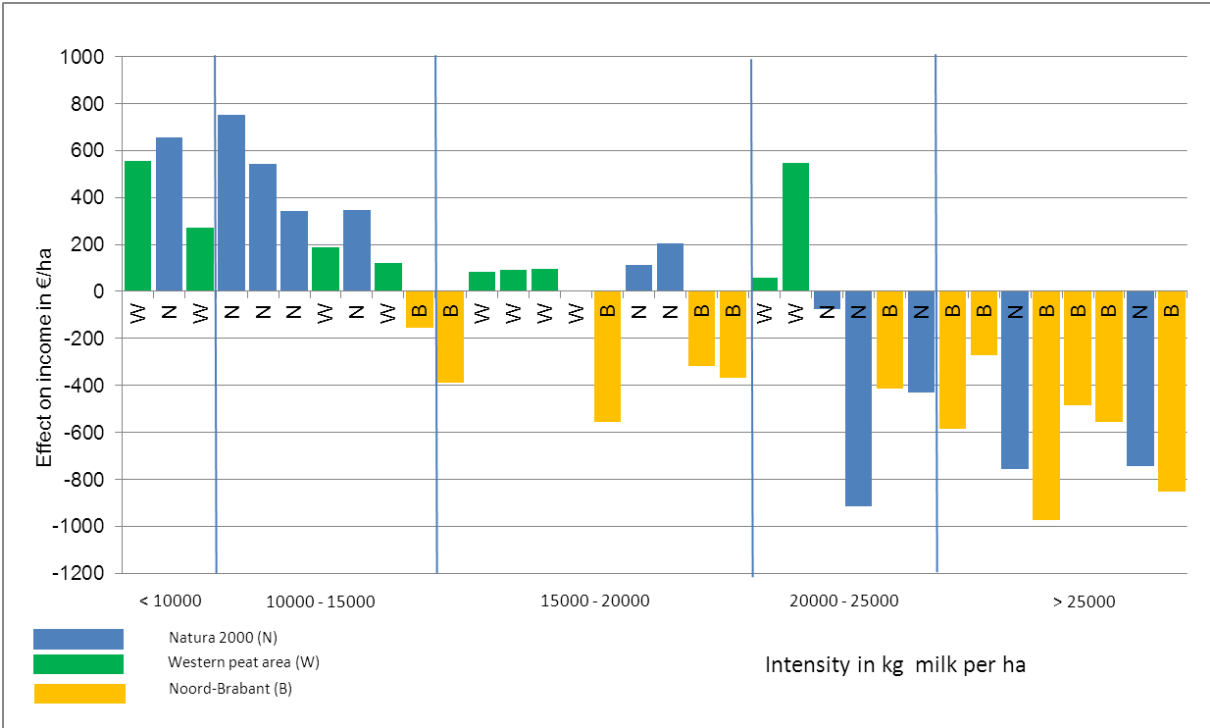

Figure 1. Change of farm income (€ per ha) as a result of new CAP on the dairy farms within three regions. The farms are ordered by ascending intensity in kg milk per ha under current CAP in 2020. See text for further explanation.

Within both sectors, we see great differences in change in income after the introduction of new CAP. For the dairy farms the general rule is that the change in income becomes more negative when the intensity² is higher. This is because the current direct payments are strongly linked to the quantities of milk produced in the past, and within the new CAP to the hectares of land the farm utilizes. Further explanation of the regional results is following below.

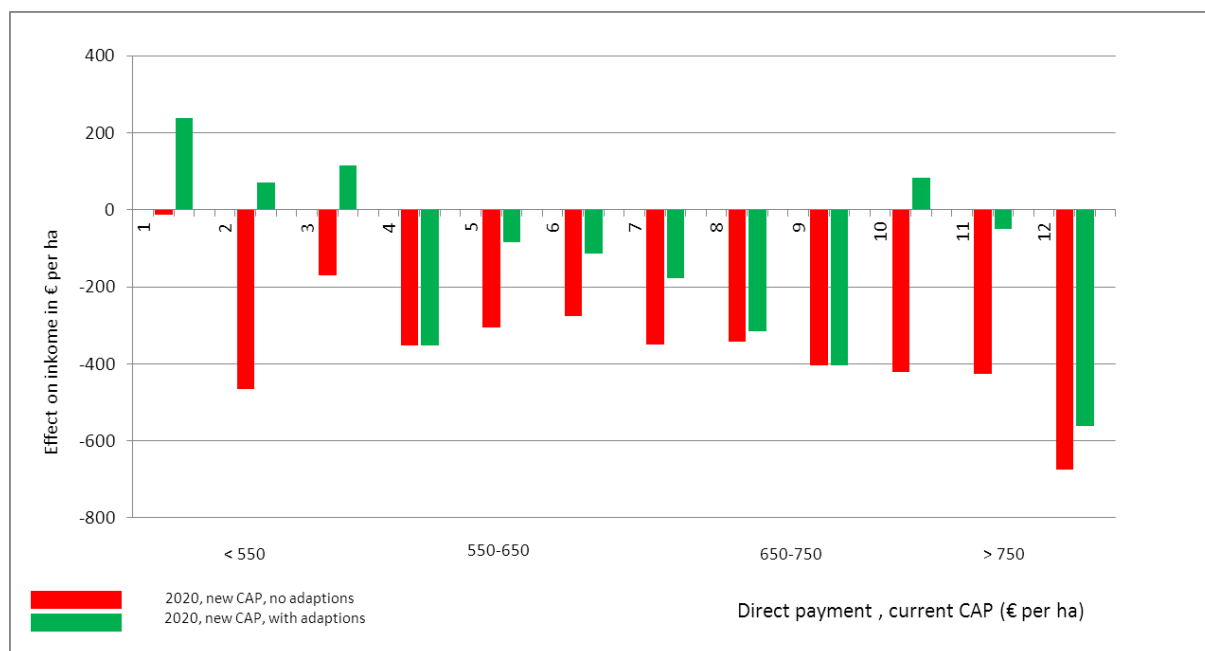

Figure 2. Change of farm income (€ per ha) as a result of new CAP on the arable farms in the Veenkoloniën (north eastern arable region). The farms are ordered by ascending direct payment per ha under current CAP in 2020. See text for further explanation.

Starch potato growers in the Veenkoloniën (North East)

In the scenario used for this study, most arable farmers in this group are facing strong income declines by the change towards new CAP. For many of them, the income decreases between € 100 and € 400 per ha. For an average farm of 80 ha, this means a decline in income of respectively € 8,000 and € 32,000. In this study were also some farms with 200 to 300 hectares of arable land and for them the income decline is much bigger of course. The decline in farm income is significantly less than the decrease of the direct payments. This is because of the green public services the farmers chose, soften the impact on income. In particular the services no irrigation, and organic matter (with a maximum of 50 % of potatoes and sugar beets in the cropping plan) are quite often chosen. A number of services is available at relatively low cost or even without any additional costs and that makes these services popular amongst farmers. However this also is the reason that arable farmers are doubtful whether these services also will become a reality in the future. If not, then the farm income drops on many farms to the level of the red bars in figure 2 (situation a mentioned before).

In addition to the choice for green public services, especially the larger farms also expand in hectares and in additional sugar quota. All the adaptations together cause a decrease in the number of hectares with starch potatoes. Partly because extra hectares are used for green public services and partly because the starch premium is decoupled from 2013 onwards. The decoupling of starch potato support was already decided in 2008. This will happen in 2012 and is not part of new CAP. But the decrease in the production of starch potatoes will probably also have implications for the co-operative starch industry. That is the reason that the farmers plea to support this industry with subsidies for R&D coming from CAP budgets.

For the region as a whole the new CAP is expected to provide some more variety in the landscape. More variation in crops, green public services and the expected transition to dairy production are the main reasons for this.

² In Netherlands the intensity of dairy farms is usually expressed as kg milk produced per hectare. All figures shown about intensity have this definition. Intensity sometimes also is called animal density per ha.

Dairy farmers in Natura 2000 Eastern Sand

The effects of the new CAP for farm incomes in this area are strongly determined by the intensity, expressed in kg milk per ha (see figure 1). Because of their high manure production per ha the intensive farmers within this group are not eligible for the top up € 500 per ha and are obliged to invest in techniques to reduce ammonia emission. This results in a sharp decline in income for these farms. Farms in this region with a low intensity however, will receive a higher payment per ha under the new CAP. For two of the six intensive farms within this study this is the reason to decrease the intensity. The other four will invest in facilities to reduce ammonia emission. The six farms with low intensity remain on this low level, although some do expand in both hectares and kg milk. On average, the new CAP leads to an increase in income at the dairy farms in this region, but again, the differences between farms are considerably and strongly depend on intensity. The lower the intensity, the more favourable the income effect of the new CAP. Many farms in this area plan to expand in the quantity of milk.

Within this area the interest in green public services is limited. Farmers declare that the compensation payments are too low to compensate for costs plus 'income foregone' and many services do not fit in the particular area where their farm is located.

This regional scenario is a clear incentive for a decrease in intensity causing a lower environmental impact. The competitiveness of the low intensity farms involved in this study improves because of the higher income caused by extra direct payments. That will most likely result in a positive impact on the environment and landscape.

What must be taken into account here is that extensive farmers nowadays generally receive less CAP support than more intensive farms.

Dairy farmers in the Western peat soil area

The transition to the new CAP shows a great variation in change in farm income (see figure 1). The average income increases by approximately € 150 per ha, but the effect for individual farms strongly depends on intensity and farm size. This positive effect is mainly caused by the top up and by the relatively low intensity (expressed in kg of milk per ha) within this area. On the more intensive farms the increase in income is very limited, but still positive, as shown by the bars in figure 1.

Within the package of green public services in this region, farmers are most interested in meadow birds and to a lesser extent in botanical hay grasslands. For all other services, there is only little interest.

Many dairy farmers chose to expand in land and milk production. The farmers declared that the obligation of no tillage on peat land causes so much income decrease that it fully compensates the benefit of the top up.

The dairy farmers who already work on new business like tourism, etc. continue to do so and sometimes also expand in these new activities. Also to diminish the dependence of uncertain CAP payments.

Farmers experience the new CAP as an incentive to respond to public needs of many citizens in the dense populated area in Western Holland. But the package of the six public services is seen as too small and the payments for the services are considered to be too low. They believe that the region is willing to support additional services and see the new CAP as an incentive to work with local and regional authorities to increase the number of services and the payments per service.

Intensive dairy farmers in Eastern Noord-Brabant

The new CAP leads to a sharp decline in farm income for this group of highly intensive farms. Nine of the twelve are faced with a decline in income ranging from ca. € 200 to € 1,000 per ha (see figure 1). The interest for green public services is quite big but the extra income only barely reduces the loss in income caused by the CAP reform. The dairy farmers in this choose strongly for expansion, under current CAP as well as under new CAP because they consider this is currently the only way to maintain farm income. They also realize that the consequences of this expansion for the region as a whole could be negative: more land scarcity, bigger manure surpluses, a less attractive landscape and this all together could damage the image for the dairy sector in this area. For that reason, the farmers suggest to use CAP subsidies for competitiveness, sustainability and innovation for stimulating manure processing, energy saving, energy production, reducing emissions and improving animal welfare. In addition also green public services should become available that can contribute to improve water management, nature and landscape and thus change the image of the dairy sector towards a sustainable sector.

Results in general

1. Generally, there is little difference in business strategies between the scenarios chosen under current CAP and new CAP. Exceptions to this rule are, in case of the new CAP:
  - a. More interest in green public services in the arable region Veenkoloniën and in the dairy region East North Brabant. In both cases the search of farmers for opportunities to compensate for losses in income caused by the CAP reform, plays an important role in this.
  - b. In region Veenkoloniën the majority of the farms will move away from growing starch potatoes. They have two reasons for this change. The first one is the decoupling of the starch premium in 2012 and the second one is the demand to attractive green public services.
  - c. Within the eastern sandy Natura 2000 area, some farmers with a high animal intensity per hectare change towards a decrease in this rate because of the top up, that is only received at lower intensities.
  - d. In the Western peat soil area, some farms will specialize in the combination of dairy farming and management of natural pastures or nature conservation.
2. The strategies of the dairy farms in the dairy regions are strongly aiming at farm expansion. The abolition of the milk quota system in 2015, the need to preserve farm income through economies of scale as well as the technical possibilities to improve milk production efficiency, support this positive attitude for expansion. Expansion in milk production is more popular than expansion in land for grass or fodder crops.

On the arable farms there was less evolution towards expansion. The great income decline for these farms seems a restraint for expansion.
3. The interest for green public services in Veenkoloniën is strongly increasing after the CAP reform, whereas there is less than expected interest in the regions Western peat soil and Natura 2000 Eastern Sand. According to the farmers this is partly caused by the limited number of green public services that was available in this scenario.
4. In Veenkoloniën arable farmers are satisfied with the level of the payments for green public services for field edges, organic matter and refraining from irrigation. In the Western peat soil area this is also true for the service natural hay pastures and in Noord-Brabant for operating stanches for water conservation. For the remaining green public services, farmers consider the payments as too low compared to the extra costs and the efforts needed for implementation.

Conclusions

1. The impact of the CAP reform on farm income strongly depends on the current direct payment per hectare, farm size and the level of the green top up.
2. The introduction of a flat rate system, as used in this study, means that intensive dairy farms and arable farms with a high proportion of starch potatoes in the cropping plan are facing the strongest decreases in income.
3. The introduction of green top ups for regions with particular natural handicaps, restricts the decline in income. It raises incomes on more extensive dairy farms .
4. Farmers are hardly changing their business strategy because of the transition towards the new CAP.
5. Dairy and arable farmers choose straight forward expansion as their main business strategy.
6. The implementation of green public services is limited because they do not result in sufficient additional farm income.
7. The change towards the new CAP hardly stimulates farmers to move into other types of rural business, like tourism, etc.
8. The interest for subsidies for investments in sustainability is limited.
9. Extra payments according to the top up principle for regions with particular natural handicaps stimulate a decrease in intensity. This fits very well with regional goals in this type of areas.
10. The impact of the new CAP generally is positive for landscape and environment, but the effect depends strongly on the region.

Recommendations

1. Make farmers more enthusiast to cope with the new CAP:
  - a. Let farmers, farmers organisations, co-operatives and NGO's contribute to the formulation of the new instruments (for example: green public services and subsidies for investments).
  - b. Show more emphatically the novelties of the new CAP and show very clearly what the government is aiming at.
  - c. Introduce an active market of supply and demand of green public services: for example trade via internet, alternative auction systems, tender system, market based payments for services, etc.
  - d. Investigate alternative instruments for achieving CAP objectives: for example a green scoring system for measuring performances for green public services, smart combinations of services, combinations of CAP regulations and regulations referring to the nitrate directive, etc.
2. Pay attention to regional goals, bottlenecks caused by farm expansion and administrative burdens, when working on the further implementation of the new CAP:
  - a. Build regional study groups composed of experts from provincial authorities, water boards, organisations for nature conservation and farmers to formulate regional goals and develop green public services.
  - b. Use CAP funds to tackle bottlenecks created by farm expansion. For example bottlenecks in the field of quality of landscape, animal welfare and emissions to air and water.
  - c. Investigate the combination of nitrogen directive, CAP regulations and the strive for lowering animal intensity per ha into one practical system. This should be aiming at rules and payments for goals considering the quality of environment, bio-diversity, nature, landscape and climate change mitigation.
  - d. Define clear rules to avoid confusion and juristic fault finding around function change of land (from agriculture to nature), permitted use of manure and hectares eligible for direct payments.
3. Communicate timely about the change of CAP to farmers, with extra attention for groups that are expected to lose a significant part of their farm income because of the decrease in direct payments.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Samenvatting

Summary

1	Inleiding	1
1.1	Aanleiding	1
1.2	Onderzoeksvragen	1
1.3	Gekozen sectoren, gebieden en bedrijven	2
1.4	Definitie huidig GLB en nieuw GLB	3
1.5	Afbakening	3
1.6	Leeswijzer	3
2	Opzet van het onderzoek	4
2.1	Werkwijze in het kort	4
2.2	Specifieke kenmerken van de onderzoekaankpak	5
2.3	GLB-scenario's voor de vier regio's	6
2.4	Selectie van bedrijven	7
2.5	Beschikbare groenblauwe diensten	8
2.6	Bedrijfsplannen en gevolgen voor inkomen	8
3	Veenkoloniën	10
3.1	Bedrijfsomvang	10
3.2	Voor- en nadelen nieuw GLB	10
3.3	Gekozen bedrijfsaanpassingen	11
3.4	Gekozen investeringen en benutte subsidies	12
3.5	Gevolgen voor inkomen	12
3.6	Gekozen groenblauwe diensten	13
3.7	Evaluatie gekozen bedrijfsaanpassingen	15
3.8	Voorstellen voor alternatieve scenario's en groenblauwe diensten	16
3.9	Verwachte effecten voor gebied	17
3.10	Samenvatting	18
4	Resultaten Natura 2000 oostelijk zand	19
4.1	Bedrijfsomvang	19
4.2	Voor- en nadelen nieuw GLB	19
4.3	Gekozen bedrijfsaanpassingen	20
4.4	Gekozen investeringen en benutte subsidies	21
4.5	Gevolgen voor intensiteit	22
4.6	Gevolgen voor inkomen	23
4.7	Gekozen groenblauwe diensten	24
4.8	Evaluatie gekozen bedrijfsaanpassingen	26
4.9	Voorstellen voor alternatieve scenario's en groenblauwe diensten	27
4.10	Verwachte effecten voor gebied	28
4.11	Samenvatting	29

5	Resultaten westelijk veenweidegebied.....	30
5.1	Bedrijfsomvang	30
5.2	Voor- en nadelen nieuw GLB-scenario tijdens de eerste bijeenkomst.....	30
5.3	Gekozen bedrijfsaanpassingen.....	30
5.4	Gekozen investeringen en benutte subsidies	31
5.5	Gevolgen voor intensiteit.....	32
5.6	Gevolgen voor inkomen	33
5.7	Gekozen groenblauwe diensten	34
5.8	Evaluatie gekozen bedrijfsaanpassingen.....	36
5.9	Voorstellen voor alternatieve scenario's en groenblauwe diensten.....	36
5.10	Gevolgen voor het gebied	37
5.11	Samenvatting	38
6	Resultaten oost Noord-Brabant.....	39
6.1	Bedrijfsomvang	39
6.2	Voor- en nadelen nieuw GLB.....	39
6.3	Gekozen bedrijfsaanpassingen.....	40
6.4	Gekozen investeringen en benutte subsidies	40
6.5	Gevolgen voor intensiteit.....	41
6.6	Gevolgen voor inkomen	42
6.7	Gekozen groenblauwe diensten	43
6.8	Evaluatie bedrijfsaanpassingen	45
6.9	Voorstellen voor alternatieve scenario's en groenblauwe diensten.....	45
6.10	Gevolgen voor het gebied	46
6.11	Samenvatting	47
7	Voorkomen onderzochte bedrijfstypen binnen Nederland	48
7.1	Inleiding	48
7.2	Toelichting uitgangspunten gebieden en bedrijven	48
7.3	Voorkomen bedrijfstypen akkerbouw en melkveehouderij	49
7.4	Voorkomen Natura 2000-bedrijven	50
7.5	Samenvatting voorkomen onderzochte bedrijfstypen.....	52
8	Synthese en discussie	53
8.1	Aanpak van het onderzoek	53
8.2	Strategieën van ondernemers.....	53
8.3	Gevolgen voor inkomens	55
8.4	Beleidsscenario's GLB.....	57
8.5	Groenblauwe diensten	59
8.6	Investeringssubsidies.....	61
9	Conclusies	62
10	Aanbevelingen.....	64
	Literatuur.....	66
	Bijlagen.....	67
	Bijlage 1 Deelnemers klankbordgroep.....	67
	Bijlage 2 Betrokken deskundigen bij het definiëren van groenblauwe diensten.....	68
	Bijlage 3 Overzicht van gehanteerde regionale groenblauwe diensten	69
	Bijlage 4 Spelregels rond groenblauwe diensten en investeringssubsidies	73

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) werkt aan de invulling van het toekomstige Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) zoals dat vanaf 2014 zal gelden in Nederland. Voor EL&I staan daarbij twee doelen centraal voor de toekomstige uitbetaling van GLB-gelden (bedrijfstoeslagen) aan agrarische ondernemers (EL&I, 2011):

1. De versterking van concurrentiekracht in combinatie met verduurzaming en innovatie.
2. De beloning voor maatschappelijke prestaties, op het terrein van natuur, landschap, dierenwelzijn en diergezondheid.

In de komende twee jaar zal er op basis van deze doelen en EU-afspraken een nieuwe grondslag ontwikkeld worden voor het vaststellen van bedrijfstoeslagen.

Om te verkennen hoe de reactie van ondernemers is op het nieuwe GLB-beleid en de gevolgen voor bedrijfsinkomens en bedrijfsontwikkeling in de sectoren melkveehouderij en akkerbouw, heeft het toenmalige Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) in de zomer van 2010 opdracht gegeven voor het onderzoek 'Toepassing GLB-scenario's' waarvan de resultaten in voorliggend rapport zijn weergegeven.³ Binnen dat onderzoek is met vier groepen van ca. 12 ondernemers verkend hoe men zal gaan inspelen op het nieuwe GLB. Het betrof drie groepen met melkveehouders en één groep akkerbouwers. Alle groepen kwamen uit gebieden met specifieke vraagpunten voor wat de gevolgen van het toekomstige GLB betreft. De twee kernvragen daarbij waren:

1. Welke keuzes (operationeel, tactisch en strategisch) maken ondernemers waarschijnlijk als gevolg van de introductie van nieuwe grondslagen voor het vaststellen van bedrijfstoeslagen?
2. Leiden nieuwe grondslagen volgens inschattingen door ondernemers en adviseurs tot het gewenste ondernemersgedrag en de nagestreefde beleidsmatige doelen?

1.2 Onderzoeksvragen

De twee kernvragen zijn geconcretiseerd in vier hoofdvragen, te weten:

1. Wat zijn de ingeschatte gevolgen van de overgang naar een nieuwe grondslag voor **het inkomen** van de ondernemers?

Toelichting

Het gaat om inzicht in de gevolgen voor het inkomen, maar ook om inzicht in de verandering van de hoogte van de toegekende bedrijfstoeslagen en de gekozen bedrijfsaanpassingen waarmee ondernemers eventuele dalingen in inkomen denken te compenseren, of waarmee ze inspelen op nieuwe kansen. Bij het verkennen van aanpassingen betrekken we ook andere belangrijke ontwikkelingen in sectoren (bijvoorbeeld de afschaffing van de melkquotering in 2015). Planhorizon voor de voorgenomen aanpassingen is 2020. Kernvragen voor de ondernemers waren: welke aanpassingen brengt u aan tot en met 2020 en wat zijn de gevolgen daarvan voor uw inkomen?

2. Wat zijn de gevolgen van de overgang naar een nieuwe grondslag voor **beslissingen die ondernemers maken** rond:

a. **Bedrijfsontwikkeling binnen een maatschappelijk waardevolle gebieden (MWG).**

Toelichting

Ook hierbij gaat het om operationele, tactische en strategische beslissingen. De nieuwe grondslag en overige omstandigheden zouden er toe kunnen leiden dat ondernemers meer of minder gemotiveerd worden om te kiezen voor strategieën als schaalvergroting, verbreding, bedrijfsbeëindiging, intensivering, enz.

³ In de zomer van 2010 is de basis gelegd voor het onderzoek waarvan de resultaten in het voorliggende rapport zijn beschreven. Die basis bestond uit de visie van het vorige kabinet die zoals verwoord in de "Houtskoolschets Europees Landbouwbeleid 2020" (LNV, 2009). Op basis daarvan heeft het toenmalige Ministerie van LNV samen met deskundigen, een aantal scenario's voor alternatieve grondslagen voor bedrijfstoeslagen geformuleerd die gebaseerd waren op de doelen zoals die in de "Houtskoolschets" waren benoemd. Die doelen kwamen vrij sterk overeen met die in EL&I (2011), met als belangrijkste verschil dat in 2010 ook het belonen van ondernemers voor het in stand houden van een basiskwaliteit in maatschappelijk waardevolle gebieden een belangrijk toegevoegd doel was. De uitwerking van dat doel is in dit rapport o.a. terug te vinden in extra aandacht voor ondernemers in het landschappelijk waardevolle westelijk veenweidegebied en in Natura 2000-gebieden op het oostelijk zand.

b. De levering van groenblauwe diensten.

Toelichting

Belangrijke vraag is of ondernemers gebruik gaan maken van de mogelijkheid om groenblauwe diensten⁴ te leveren. Welke diensten kiest men dan en welke niet?

Naast deze publiek gefinancierde diensten, zou het ook kunnen dat ondernemers door nieuw GLB meer of minder belangstelling krijgen voor verbredingsactiviteiten.

3. **Welke argumenten noemen de ondernemers en hun adviseurs** bij het maken van keuzes rond het inspelen op de nieuwe grondslagen voor bedrijfstoelagen? Naast economische kunnen dit ook niet-economische argumenten zijn.
4. Wat zijn **op gebiedsniveau de gevolgen** voor:
  - a. economie; zowel in termen van bedrijfsresultaten als toegekende toeslagen?
  - b. natuur en landschap?

Toelichting op groenblauwe diensten

Kern van het nieuwe GLB is – in de visie van EL&I – de omvorming van ondersteuning van ondernemers op basis van productie uit het verleden naar ondersteuning op basis van verleende maatschappelijke diensten in het heden. Het betreft daarbij twee soorten diensten:

1. passieve diensten om MWG's in stand te houden.
2. actieve diensten in de vorm van het leveren van groenblauwe diensten.

Bij 1 gaat het om het accepteren van beperkingen die er zijn (opgelegd) in een gebied zoals het in stand houden van houtwallen en kleinschalige verkaveling, extra beperkingen als gevolg van de aanwezigheid van een Natura 2000-gebied, enz.

Bij 2 gaat het voornamelijk om diensten die een actieve (investerings)handeling vereisen en die in gebieden zonder beperkingen (witte gebieden) en gebieden met beperkingen kunnen voorkomen. Denk bijvoorbeeld aan agrarisch natuurbeheer, aanleg en onderhoud van houtwallen, landschapsverfraaiing, etc. Zoals aangegeven schenken we naast de hier genoemde diensten ook aandacht aan keuzes voor diensten op het gebied van verbreding.

EL&I wil ook graag inzicht hebben in de belangstelling van ondernemers voor verbredingsactiviteiten. Een sterke voorkeur voor publiek gefinancierde diensten vraagt namelijk een ander soort beleid dan de keus voor privaat gefinancierde verbreding. De laatste kunnen bijvoorbeeld in de praktische uitvoering beperkingen op het gebied van het ruimtelijke ordeningsbeleid ondervinden.

1.3 Gekozen sectoren, gebieden en bedrijven

Dit onderzoek is vooral gericht op het krijgen van meer inzicht in de gevolgen van een gewijzigde GLB-grondslag voor twee categorieën ondernemers:

1. Bedrijven waarbij de gewijzigde grondslag leidt tot een sterke daling van de bedrijfstoelage.
  - (a) Akkerbouwers met veel marktorderingsgewassen in de veenkoloniën van Groningen, Drenthe en noordoost Overijssel.
  - (b) Melkveehouders met een omvangrijk melkquotum en een hoge intensiteit in kg geleverde melk per hectare in de regio oost Noord-Brabant en Noord-Limburg.
2. Bedrijven die zich bevinden in gebieden met bestuurlijke en/of fysieke beperkingen.
  - (a) Melkveehouders die zich bevinden in een Nationaal Landschap, zo mogelijk in combinatie met de gebiedsaanduiding *Less Favoured Area* (LFA) in het westelijk veenweidegebied.
  - (b) Melkveehouders in en om een Natura 2000-gebied en daardoor beperkt in hun bedrijfsontwikkeling. We hebben hiervoor bedrijven gekozen in en binnen een straal van 500 m van Natura 2000-gebieden in de zandgebieden van Drenthe, Overijssel en Gelderland.

Iedere groep bestaat uit 12 ondernemers die deelnemen aan het Bedrijven Informatie Netwerk (BIN) van het Landbouw Economisch Instituut, onderdeel van Wageningen UR (LEI). Door de deelname aan BIN zijn gedetailleerde financiële gegevens van deze bedrijven beschikbaar. Op basis van

---

⁴ Onder groenblauwe diensten wordt in dit rapport verstaan: bovenwettelijke publieke prestaties die gericht zijn op de realisatie van maatschappelijke wensen op terreinen als natuur, landschap, waterbeheer en wandelvoorzieningen waarvoor een kostendekkende vergoeding wordt gegeven door een overheidsorgaan (naar DLG- Kernteam Catalogus, 2007)

historische gegevens en strategische keuzes van de ondernemers kunnen we daarmee vrij efficiënt strategische bedrijfsplannen maken.

1.4 Definitie huidig GLB en nieuw GLB

Het onderzoek worden onderscheidt twee hoofdscenario's: huidig GLB en nieuw GLB.

Huidig GLB houdt in: voortzetting van het huidige GLB en het huidige niveau van toeslagrechten (niveau 2010), inclusief de reeds eerder voorgenomen wijzigingen zoals:

- ontkoppeling premie voor zetmeelaardappelen in 2012;
- afschaffing melkquotering in 2015;
- doorlopende suikerquotering tot en met 2015.

Over het wel of niet continueren van de suikerquotering na 2015 zijn nog geen besluiten genomen. De invulling van het nieuwe, regioafhankelijke GLB staat in paragraaf 2.3.

1.5 Afbakening

Geen directe inspanning voor meten concurrentiekracht en duurzaamheid

Op het doel 'versterken concurrentiekracht en duurzaamheid' (paragraaf 1.1) wordt binnen dit onderzoek niet expliciet ingegaan. Indirect gaan we er wel op in, omdat binnen de GLB-scenario's ook een pakket is geformuleerd met subsidies voor investeringen in concurrentiekracht en duurzaamheid. De resultaten op bedrijfsniveau leveren indirect ook indicaties op over de gevolgen voor duurzaamheid en concurrentiekracht.

Uitsluitend individuele overeenkomsten – geen collectieve

Het onderzoek besteedt uitsluitend aandacht aan de toepassing van nieuw GLB op bedrijven. Een ander project in opdracht van EL&I onderzoekt de mogelijkheden om in de toekomst collectieve contracten te sluiten tussen overheid en groepen ondernemers, zoals bijvoorbeeld agrarische natuurverenigingen. Deze vorm komt binnen dit project daarom niet aan de orde.

Sectoren

Omdat de huidige bedrijfstoelagen vooral naar de grondgebonden sectoren gaan en omdat dat ook de sectoren zijn die de doelen rond MWG en groenblauwe diensten kunnen realiseren, leggen we in dit project de nadruk op de melkveehouderij en akkerbouw.

De overschakeling naar een andere grondslag zal naar verwachting ook grote gevolgen hebben voor de vleeskalverhouderijsector. Deze sector ontvangt hoge bedrijfstoelagen, terwijl de ondernemers weinig grond beheren. Daardoor kunnen kalverhouders vanaf 2014 nauwelijks groenblauwe diensten leveren en inkomensdalingen – door lagere bedrijfstoelagen – compenseren. Omdat juist de groenblauwe diensten een belangrijk onderdeel van dit onderzoek zijn, is besloten om deze sector buiten het onderzoek te laten.

1.6 Leeswijzer

Na de centrale onderzoeksvragen binnen dit onderzoek in dit hoofdstuk volgt de aanpak van het onderzoek in hoofdstuk 2. Vervolgens komen er vier hoofdstukken met de resultaten van de groepen ondernemers uit de vier regio's. Lezers die uitsluitend geïnteresseerd zijn in één regio vinden in:

- hoofdstuk 3 de resultaten van akkerbouwers in de veenkoloniën;
- hoofdstuk 4 de resultaten van melkveehouders in de Natura 2000-gebieden op de oostelijke zandgronden;
- hoofdstuk 5 de resultaten van melkveehouders in het westelijk veenweidegebied;
- hoofdstuk 6 de resultaten van intensieve melkveehouders in Limburg en oost Noord-Brabant.

Hoofdstuk 7 beschrijft in welke mate de onderzochte bedrijfstypen voorkomen in Nederland. In hoofdstuk 8 voorzien we de resultaten van commentaar en vergelijken we ze onderling en met de literatuur. Daarin staat ook wat we ervan leren over de belangrijkste thema's uit het onderzoek: strategieën, inkomens, GLB-scenario's, groenblauwe diensten en investeringssubsidies. Hoofdstuk 9 geeft de antwoorden op de onderzoeksvragen, gevolgd door de aanbevelingen in hoofdstuk 10.

2 Opzet van het onderzoek

2.1 Werkwijze in het kort

Binnen het onderzoek stond het verkennen van de gevolgen van nieuw GLB-beleid voor de bedrijven die deelnamen aan de regionale groepen, centraal. Dat verkennen bestond uit vier contactmomenten met de ondernemers en/of adviseurs.

(1) Een groepsbijeenkomst met informatie over het nieuwe GLB-scenario voor de ondernemer uit dat gebied. Onder een scenario verstaan we: het geheel aan spelregels rond een bepaalde invulling van het GLB. Paragraaf 2.3 beschrijft de vier regionale scenario's waarmee we in dit onderzoek hebben gewerkt. Die scenario's zijn samen met regionale pakketten van groenblauwe diensten binnen de eerste fase van het onderzoek ontworpen. Een toelichting op de betreffende pakketten staat in paragraaf 2.5. Tijdens de groepsbijeenkomst zijn ook de meningen gepeild over:

- voor- en nadelen van nieuw GLB;
- bedrijfsaanpassingen die de ondernemers willen uitvoeren om in te spelen op nieuw GLB;
- verwachte inkomensverandering door de overgang naar nieuw GLB.

(2) Een bedrijfsbezoek waarbij de individuele ondernemer met een simulatieprogramma de toekomstige financiële resultaten kon inschatten op basis van de door hem aangegeven bedrijfsaanpassingen. Tijdens dat bedrijfsbezoek werden ook de gevolgen van de bedrijfsstrategie bij huidig GLB en die bij nieuw GLB met elkaar vergeleken.

(3) Na het bedrijfsbezoek opnieuw een groepsbijeenkomst waarin de ondernemers allereerst de resultaten van opgestelde bedrijfsplannen bespraken. Daarna hebben ze ideeën geïnventariseerd voor aanpassing van de GLB-scenario's. Aan het eind van deze bijeenkomst hebben ze verkend welke gevolgen de nieuwe scenario's volgens hen zouden hebben voor de betreffende sector in de regio.

Aan de twee groepsbijeenkomsten met de ondernemers deden ook steeds twee adviseurs⁵ van adviesorganisaties uit de betreffende regio mee. Met hun meerjarige ervaring met het maken van strategische bedrijfsplannen zijn zij experts die de sector in dat gebied.

(4) Een workshop met alle adviseurs waarin onder leiding van een onderzoeker de resultaten van alle groepen en de eigen visie van de adviseurs op de gevolgen van nieuw GLB is geïnventariseerd.

De conclusies in het rapport zijn dus zowel gebaseerd op de inbreng vanuit de ondernemers als die vanuit deze adviseurs.

In onderstaand schema is de totale aanpak beschreven in chronologische volgorde.

---

⁵ Afkomstig van de adviesorganisaties ABAB, AcconAvm, Arvalis, Countus, Flynth, GIBO-Groep, LTO-Noord Advies en PPP-Agro Advies.

Schema 2.1 Chronologisch overzicht van het onderzoek.

Fase	Omschrijving	Periode
1.	Bespreken project in klankbordgroep	September 2010
2.	Definiëren gewijzigde GLB-scenario's en groenblauwe diensten voor de vier regio's	September 2010
3.	Werven agrarische ondernemers en adviseurs voor de vorming van groepen	September 2010
4.	Ontwikkelen hulpmiddelen voor het vastleggen van de resultaten vanuit de ondernemers/groepen	September 2010
5.	Ontwerpen groepsprocessen voor het realiseren van de gewenste output en interactie	September/ Oktober 2010
6.	Organiseren en uitvoeren eerste ronde groepsbijeenkomsten: toelichten scenario's en inventariseren eerste reacties	Oktober/ November 2010
7.	Organiseren en uitvoeren bedrijfsbezoeken voor inventarisatie van financiële gevolgen	Oktober/ November 2010
8.	Bespreken tussenresultaten van eerste groepsbijeenkomsten, bedrijfsbezoeken en deel van de tweede groepsbijeenkomsten in klankbordgroep	November 2010
9.	Organiseren en uitvoeren tweede ronde groepsbijeenkomsten: inventariseren conclusies over bedrijfsaanpassingen, alternatieve scenario's en gevolgen voor het gebied	November/ December 2010
10.	Workshop voor adviseurs: inventariseren conclusies over bedrijfsaanpassingen, alternatieve scenario's en gevolgen voor het gebied	December 2010
11.	Ordenen, analyseren en beschrijven in rapport en eventuele bijlagen	December 2010 t/m maart 2011
12.	Bespreken resultaten met klankbordgroep	Februari 2011
13.	Afronden rapport en presentatie ervan	April 2011

In de aanpak komen enkele onderdelen voor die deels zijn ontleend aan een eerder door Wageningen UR uitgevoerd project voor het verkennen van de gevolgen van grondslagen voor bedrijfstoelagen (Smit e.a. 2006).

2.2 Specifieke kenmerken van de onderzoekaankpak

Keuzes en argumenten van ondernemers centraal

Hiervoor is reeds aangegeven dat strategische keuzes waarmee ondernemers met hun bedrijf willen inspelen op het gewijzigde GLB-beleid en de gevolgen daarvan voor hun inkomens, centraal staan.

Interactie tussen ondernemers en met adviseurs

De bijeenkomsten waren er op gericht om zowel via discussies tussen ondernemers onderling als via de interactie met de aanwezige adviseurs creativiteit te mobiliseren zodat er een breed palet van mogelijkheden voor bedrijfsaanpassingen werd verkend. Op deze wijze werd er ook aan gewerkt om voorstellen voor alternatieve GLB-scenario's te bedenken en uit te werken.

Reacties in meerdere stadia vastleggen

De reacties van ondernemers op nieuw GLB zijn in meerdere stadia vastgelegd. Op die manier kunnen we veranderingen in keuzes in de loop van de tijd volgen. Dat biedt mogelijkheden om te onderzoeken of voortschrijdend inzicht leidt tot andere keuzes. Alleen de vragen rond gekozen bedrijfsaanpassingen en gevolgen voor het inkomen zijn in resp. drie en twee stadia geïnventariseerd.

Toekomstige bedrijfsresultaten simuleren

Door de deelnemende ondernemers is aangegeven hoe hun bedrijfsstrategie eruit zou zien bij continuering van huidig GLB en bij de invoering van een nieuw GLB-scenario. Met behulp van een simulatieprogramma (web-based onderzoekstool van LEI Wageningen UR, zie Smit et al., 2006) zijn de gevolgen van hun keuzes voor het bedrijfsinkomen in 2020 vastgesteld.

Klankbordgroep

Het onderzoek is begeleid door een klankbordgroep die drie keer de projectopzet en -resultaten heeft besproken en adviezen heeft gegeven voor het vervolg. De namen van de leden van de klankbordgroep staan in bijlage 1.

2.3 GLB-scenario's voor de vier regio's

In 1.3 zijn de vier groepen ondernemers in het onderzoek beschreven. Voor iedere regio geldt een andere grondslag voor de vaststelling van de bedrijfstoelage. Deze grondslagen noemen we hieronder scenario's. De scenario's zijn benoemd door de opdrachtgever op basis van inzichten zoals die in september 2010 bekend waren binnen de Programmadirectie GLB. Op grond van die inzichten is gezocht naar scenario's voor uiteenlopende gebieden en categorieën bedrijven. Daarbij was extra aandacht voor gebieden en categorieën grondgebonden bedrijven waarvoor naar verwachting de herziening van het GLB grote gevolgen zou kunnen hebben.

Voor de veenkoloniën en oost Noord-Brabant was de verwachting dat hier een relatief sterke daling van GLB-toeslag gaat plaatsvinden. De bedrijfstoelage per ha ligt in deze gebieden nu op een relatief hoog niveau (Hermans e.a., 2006) en is gebaseerd op in het verleden opgebouwde rechten. In de veenkoloniën komt dat door de teelt van zetmeelaardappelen. In oost Noord-Brabant door de hoge melkproductie per ha. In het onderzoek is het de vraag hoe de akkerbouwers in de veenkoloniën en de melkveehouders in Noord-Brabant hierop zullen inspelen. Zien ze mogelijkheden om inkomensdalingen te beperken? Zullen ze (meer) gebruik maken van groenblauwe diensten als zijnde nieuwe kansen voor aanvullend inkomen?

De melkveehouders in het westelijk veenweidegebied zijn in het onderzoek betrokken omdat zij in een gebied zitten waar mogelijk gewerkt gaat worden met een regionale top-up op de bedrijfstoelage vanwege landschappelijke, kostprijsverhogende beperkingen. Die beperkingen hebben te maken met ontwatering, verkaveling en ontsluiting van percelen: matige ontwatering, langgerekte bedrijfskavels en smalle binnenwegen.

Het vierde gebied bestaat uit een verzameling van Natura 2000-gebieden op de oostelijke zandgronden in Drenthe, Overijssel en Gelderland. Hierbij ligt de nadruk dus op een identieke bestuurlijke status (aanwijzing Natura 2000) en niet op geografische of bedrijfsstructuurkenmerken. De opdrachtgever is benieuwd of de beperkingen die agrarische ondernemers binnen en rond Natura 2000-gebieden ondervinden, gecompenseerd kunnen worden door het toekennen van een speciale status binnen het toekomstig GLB. Die speciale status komt dan overeen met die van gebieden met landschappelijke beperkingen. Het scenario voor deze gebieden legt de nadruk op het bevorderen van extensivering (minder melkvee per ha) en op het terugdringen van de ammoniakemissie vanuit de melkveehouderij.

Voor ieder van de vier regio's is vervolgens door LNV een GLB-scenario ontwikkeld. Deze scenario's zijn arbitrair gekozen op grond van intenties vanuit de eerder genoemde Houtskoolschets (LNV, 2009) en op grond van de wens om inzicht te krijgen in het ondernemersgedrag onder sterk uiteenlopende GLB-scenario's. We benadrukken dat het hier uitsluitend gaat om "denklijnen" en niet om scenario's met een formele status. Hieronder zijn de vier GLB-scenario's beschreven.

1. Akkerbouwers in de veenkoloniën

- Ontvangen een flat-rate-toeslag van € 250 per hectare landbouwgrond.
- Géén top-up voor nationaal landschap of Natura 2000-status.
- Géén extra GLB-randvoorwaarden t.o.v. de huidige.
- Mogelijkheid om enkele gebiedsspecifieke groenblauwe diensten te leveren (zie schema 2.2)

2. Melkveehouders in of rond Natura 2000-gebieden op zandgronden in oost Nederland

- Ontvangen een flat-rate-toeslag van € 250 per hectare landbouwgrond.
- Géén top-up voor nationaal landschap (ook niet als de deelnemer daar toevallig wel in zit!).
- Ondernemer heeft de keus uit:
  - *Extensiveren*
De extensiveringseisen zijn: maximaal 250 kg N aan mestproductie per ha en geen mestaanvoer toegestaan, wanneer de productie beneden 250 kg N per ha is. Bedrijven die hier aan voldoen ontvangen een top-up van € 500 per ha.
  - *Niet extensiveren*
Bouw van een emissiearme stal, waarbij geen maximum aan de mestproductie per ha wordt gesteld, dus geen extensiveringseis. Uiteraard geldt wel de wettelijke aanwendingsnorm van maximaal 250 kg N per ha. In dit geval ontvangt de ondernemer geen top-up.
- Mogelijkheid om enkele gebiedsspecifieke groenblauwe diensten te leveren (zie schema 2.2)

3. *Melkveehouders in het westelijk veenweidegebied in Nationaal Landschap*
  - Ontvangen een flat-rate-toeslag van € 250 per hectare landbouwgrond.
  - Top-up voor Nationaal Landschap van € 200 per hectare landbouwgrond.
De randvoorwaarden hierbij zijn: huidige “veenweidegebied LFA-eisen” (LFA = *Les Favoured Area*, ofwel gebied met landbouwkundige beperkingen) en een verbod op het scheuren van grasland.
  - Mogelijkheid om enkele gebiedsspecifieke groenblauwe diensten te leveren (zie schema 2.2).
4. *Intensieve melkveehouders in oost Noord-Brabant*
  - Ontvangen een flat-rate-toeslag van € 250 per hectare landbouwgrond.
  - Géén top-up voor nationaal landschap of Natura 2000.
  - Géén extra randvoorwaarden t.o.v. huidige.
  - Mogelijkheid om enkele gebiedsspecifieke groenblauwe diensten te leveren (zie schema 2.2).

2.4 Selectie van bedrijven

Omdat het onderzoek de gevolgen van nieuw GLB op de inkomens van bedrijven moet vaststellen, was het noodzakelijk deelnemende bedrijven te zoeken waarvan de financiële gegevens bekend zijn. Daarom is in het onderzoek gekozen om gebruik te maken van bedrijven die deelnemen aan het Bedrijven Informatie Netwerk (BIN) van LEI Wageningen UR. Van deze bedrijven zijn historische gegevens bekend en kunnen we de resultaten efficiënt invoeren in het spelsimulatieprogramma dat we gebruiken voor het vaststellen van het toekomstig inkomen.

Bij de selectie van de BIN bedrijven is vooral gelet op:

- Gebiedsgrenzen
Daarbij zijn de eerder genoemde grenzen aangehouden. Omdat slechts een beperkt aantal bedrijven deelnemen aan BIN, was het niet steeds mogelijk het gewenste aantal van 12 bedrijven te rekruteren in de betreffende regio. Daarom zijn enkele veenkoloniale bedrijven uit noordoost Overijssel toegevoegd aan de groep Veenkoloniën enkele intensieve melkveebedrijven uit Limburg aan de groep oost Noord-Brabant.
- Aanvullende gebiedscriteria:
  - o Veenkoloniën: zetmeelaardappelen in het bouwplan.
  - o Natura 2000: liggend in of op maximaal 500 m van een Natura 2000-gebied op de oostelijke zandgronden. De afstand van 500 m heeft geen wettelijke basis, maar is slechts gebaseerd op de wens om aan 12 bedrijven te komen met beschikbare BIN-gegevens.
  - o Westelijk veenweidegebied: geen aanvullende criteria.
  - o Oost Noord-Brabant: intensiteit boven 18.000 kg melk per ha grasland en voedergewassen.
- Geschiktheid en interesse van ondernemers
De relatiebeheerders van LEI Wageningen UR, hebben alleen ondernemers benaderd waarvan ze verwachten dat die ook interesse zouden hebben voor het verkennen van bedrijfsperspectieven en die ze geschikt achtten voor deelname aan de groepssessies.
- Bedrijfs grootte en sector
Binnen iedere regio zijn alleen gespecialiseerde bedrijven binnen één sector (melkveehouderij of akkerbouw) geselecteerd. Daarnaast is geprobeerd zoveel mogelijk bedrijven te betrekken waar minimaal één ondernemer full time werkt binnen het bedrijf. Hierop is een uitzondering gemaakt in de veenkoloniën, waar een redelijk deel van de gespecialiseerde bedrijven wordt gerund door ondernemers met een parttime baan buiten het bedrijf.

Bij de selectie van bedrijven en regio's stond niet zozeer de representativiteit voor de totale sector voorop, maar veel meer het zoeken naar voorbeeldgroepen voor de relevante categorieën. Om toch enig inzicht te krijgen in de mate van representativiteit van de betrokken bedrijven voor de hele Nederlandse sectoren melkveehouderij en akkerbouw, is een aanvullende analyse gemaakt. De resultaten daarvan hebben we beschreven in hoofdstuk 7.

In het westelijk veenweidegebied zijn uiteindelijk 11 in plaats van de geplande 12 bedrijven betrokken in het onderzoek. Bij aanvang van het project is één bedrijf door privéomstandigheden uitgevallen.

2.5 Beschikbare groenblauwe diensten

In onderstaand overzicht is aangegeven welke groenblauwe diensten in iedere regio beschikbaar zijn. De werkwijze voor het vaststellen van de groenblauwe diensten was als volgt. In een door LNV georganiseerde workshop hebben experts per regio doelen, knelpunten en mogelijke groenblauwe diensten gedefinieerd. Deze resultaten zijn door Alterra van Wageningen UR globaal uitgewerkt. Vervolgens is daar commentaar opgeleverd door een volgende expertgroep en door de klankbordgroep. Daarna zijn de groene diensten door de onderzoekers afgestemd op de beschikbare diensten in de DLG-catalogus (DLG – Kernteam Catalogus, 2007). Aan één waterschap in iedere regio (zie bijlage 2 voor contactpersonen) is vervolgens gevraagd wat volgens hen de drie meest prioritaire blauwe diensten zouden zijn. Aan het eind hiervan resulteerden per gebied drie groene en drie blauwe diensten. Voor deze groenblauwe diensten heeft DLG vervolgens vergoedingen vastgesteld. DLG stelt ook de vergoedingen vast voor groenblauwe diensten die beschikbaar worden gesteld door provincies, waterschappen, enz. Schema 2.2 geeft een overzicht van de groenblauwe diensten die binnen het onderzoek beschikbaar waren in de vier regio's. Een nadere uitwerking van deze diensten (inclusief vergoedingen) staat in bijlage 3.

Schema 2.2 Samenvattend overzicht groenblauwe diensten

Categorie / Dienst	Veenkoloniën	Natura 2000 Oostelijk Zand	Westelijk Veenweidegebied	Oost Noord-Brabant
Natuur/biodiversiteit/landschap				
Akkerrand	X			
Akker- en weideranden		X		
Weidevogels			X	
Botanisch hooiland			X	
Houtwal		X		X
Plas-dras		X		X
Blijvend grasland				X
Organische stof	X			
Recreatie				
Wandelpad op ondernemersland	X	X	X	X
Water				
Vergroten waterberging	X			
Natuurvriendelijke oever	X		X	
Beregeningsverbod	X			
Ecologisch slootkantbeheer			X	
Ecologisch onderhoud watergangen		X		X
Vernatting			X	
Waterconservering		X		X

2.6 Bedrijfsplannen en gevolgen voor inkomen

In het onderzoek staan twee bedrijfsstrategieën van deelnemende ondernemers centraal:

A. *Bedrijfsstrategie bij voortzetting van huidig GLB.*

In dit geval neemt de ondernemer vanaf 2011 tot en met 2020 zijn beslissingen op basis van continue voortzetting van huidig GLB.

B. *Bedrijfsstrategie bij nieuw GLB, waarbij de scenario's uit 2.3 gelden.*

In dit geval neemt de ondernemer vanaf 2011 tot en met 2020 zijn beslissingen op basis van het gewijzigde GLB. Daarbij gaan we ervan uit dat tot en met 2013 huidig GLB geldt en vanaf 2014 het gewijzigde GLB. Om verschillen tussen de beide GLB-scenario's zo goed mogelijk tot uiting te laten komen, werken we in dit onderzoek met een abrupte overgang van huidig naar nieuw GLB, in plaats van een geleidelijke overgang van de ene grondslag naar de andere.

De ondernemers ontwikkelen voor beide situaties een plan voor hun bedrijf in 2020. Dat plan komt voort uit hun strategische inzichten en krijgt concreet vorm door bedrijfsaanpassingen in te voeren in het spelsimulatieprogramma. Die aanpassingen kunnen ze realiseren in de periode 2011 tot en met 2020. De vergelijking van de inkomens vindt plaats in het peiljaar 2020.

In schema 2.3 staat hoe we de gevolgen van de overschakeling naar nieuw GLB beoordelen. Daarvoor hanteren we twee verschillen:

1. Het verschil tussen B2 en A2
Dit verschil is het meest zuivere effect van de overschakeling naar nieuw GLB. In schema 2.3 is dit het verschil: B2-A1.
2. Het verschil tussen A2 en A1
In dat geval is de optimale strategie bij huidig GLB achteraf gezien niet de optimale, maar een suboptimale strategie.. Het verschil in inkomen is in dit geval: A2-A1.

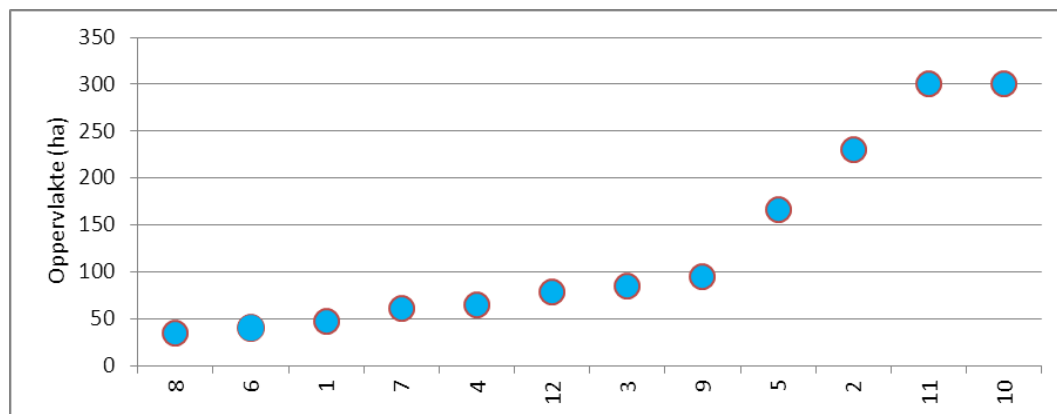
Schema 2.3 Toelichting van de twee vormen van inkomensverandering

		Werkelijke situatie in 2020 is:	
		Huidig GLB	Nieuw GLB
Ondernemer baseert plan op:	Huidig GLB (Plan A)	Inkomen = A1	Inkomen = A2 Ondernemer baseert plan op huidig GLB, terwijl in werkelijkheid in 2020 nieuw GLB van toepassing is. De inkomensverandering (A2-A1) door deze gewijzigde GLB-situatie wordt met rode (donkere) staven aangegeven in de grafieken.
	Nieuw GLB (Plan B)	N.v.t.	Inkomen = B2 Ondernemer baseert plan op nieuw GLB en dat is ook het GLB dat van toepassing is in 2020. De inkomensverandering (B2-A1) ten opzichte van de optimale strategie bij huidig GLB wordt met groene (lichtere) staven aangegeven in de grafieken.

3 Veenkoloniën

3.1 Bedrijfsomvang

De groep bestond uit ondernemers van 12 bedrijven. Zowel tijdens de eerste als de tweede bijeenkomst waren alle deelnemers aanwezig. Van één bedrijf waren twee ondernemers (vader en zoon) aanwezig tijdens de eerste bijeenkomst. Naast de ondernemers waren twee adviseurs aanwezig bij beide bijeenkomsten. Figuur 3.1 toont de omvang van de deelnemende bedrijven. Deze varieert van 35 ha tot 300 ha.

Figuur 3.1 Omvang van de deelnemende bedrijven in ha.

3.2 Voor- en nadelen nieuw GLB

De drie meest genoemde voordelen van het gepresenteerde GLB scenario voor 2020 waren dat een deel van de inkomensdaling gecompenseerd kan worden met groenblauwe diensten, dat de maatschappelijke verantwoording hierdoor eenvoudiger wordt en dat het de marktgerichtheid van agrarische bedrijven stimuleert. De meest genoemde nadelen waren de daling van het ondernemersinkomen en de blijvende afhankelijkheid van een (onbetrouwbare) overheid.

De voor- en nadelen die slechts één keer zijn genoemd zijn samengevoegd in de groep overig. Tabel 3.1 geeft het overzicht.

Tabel 3.1 Genoemde voor- en nadelen van nieuw GLB tijdens de eerste groepsbijeenkomst en het aantal keren dat deze voor- en nadelen zijn genoemd.

Voordelen	Aantal
Een (klein) deel van de negatieve gevolgen is te ondervangen door diensten	8
Diensten kunnen helpen voor maatschappelijke verantwoording van de steun	4
Stimulans voor marktgerichtheid	4
Meer keuzevrijheid qua teelt	3
Stimulans voor innovatie	3
De grondprijs gaat wellicht dalen	3
Het systeem is overzichtelijk en er zijn minder regels	3
Stimulans voor strategisch ondernemerschap	2
Ik zie voordelen van groenblauwe diensten	2
Overig	3
Nadelen	Aantal
Daling van het inkomen	12
Afhankelijkheid van de (onbetrouwbare) overheid blijft	7
Meer onzekerheid en onduidelijkheid (diensten)	3
Niet minder wet- en regelgeving	3
Diensten zijn afhankelijk van regionaal beleid en locatie	2
Concurrentie met Oost-Europa wordt moeilijker voor bulkproducten	2
Niet-landbouwers met grond krijgen ook steun	2
Overig	8

3.3 Gekozen bedrijfsaanpassingen

Tabel 3.2 vermeldt de genoemde bedrijfsaanpassingen in de eerste groepsbijeenkomst en tijdens het bedrijfsbezoek.

Tabel 3.2 Genoemde bedrijfsaanpassingen door nieuw GLB tijdens de eerste groepsbijeenkomst (1) en tijdens het bedrijfsbezoek (2)

Ronde	1	2
Groenblauwe diensten	5	11
Bouwplan veranderen	3	9
Optimaliseren	0	8
Groeien	1	7
2e tak of baan ernaast	1	5
Samenwerken	0	5
Extensiveren	4	4
Minder aardappelen (>20%)	3	4
Gewoon doorgaan	2	3
Stoppen	1	1
Grond verkopen	1	1
Overig	3	0

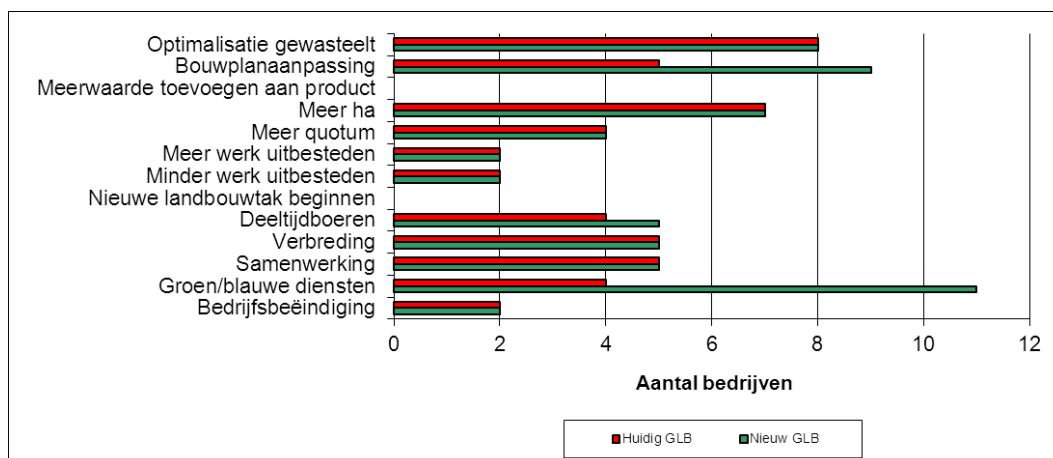
Aanpassingen tijdens eerste groepsbijeenkomst

In de eerste groepsbijeenkomst is gevraagd welke bedrijfsaanpassingen de ondernemers zouden willen aanbrengen om in te spelen op nieuw GLB. De akkerbouwers zagen in eerste instantie vrij weinig mogelijkheden om op het nieuwe beleid in te spelen. Ze zagen nog wel enig soelaas in het aanbieden van groenblauwe diensten en in extensivering.

Aanpassingen tijdens bedrijfsbezoek

Tijdens de bedrijfsbezoeken bleek dat de ondernemers in de tussenliggende periode van twee tot vier weken tot ingrijpendere oplossingen waren gekomen. Dit is ook in tabel 3.2 te zien. De oplossingen zijn deels gericht op rendementsverbetering van de akkerbouwactiviteiten (aanpassing bouwplan, optimaliseren, groeien, samenwerken) en deels op het genereren van extra inkomsten via groenblauwe diensten (inclusief extensiveren, minder aardappelen), of een baan buitenshuis. Zeven ondernemers zetten in op groei. Het aanwezige machinepark is over het algemeen voldoende uitgerust om een grotere oppervlakte te bewerken. Toch blijkt de groei vrij bescheiden uit te vallen. De gemiddelde groei over de afgelopen tien jaar is groter geweest dan de plannen van de ondernemers nu. Als verklaring geven ze dat ze maar moeten afwachten of er geschikte grond in hun directe omgeving te koop komt.

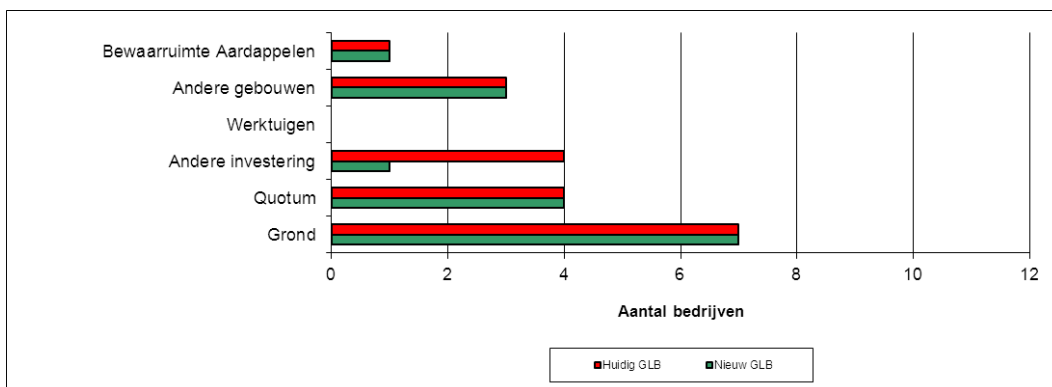
In figuur 3.2 is te zien dat het GLB-beleid bedrijven stimuleert tot bouwplanaanpassing en het verrichten van groenblauwe diensten. Tussen beide scenario's is geen verschil in het aantal groeiers, verbreders, samenwerkers en (vrijwillige) bedrijfsbeëindigers.

Figuur 3.2 Aantal bedrijven dat tijdens het bedrijfsbezoek kiest voor bepaalde bedrijfsmaatregelen in het autonome scenario en het GLB scenario.

3.4 Gekozen investeringen en benutte subsidies

Figuur 3.3 laat zien dat de ondernemers vooral investeren in grond en suikerquotum. Dit is op zeven en vier bedrijven het geval. Ondanks dat de EU in 2015 de suikerquota mogelijk afschaft investeren enkele akkerbouwers in suikerquotum. Ze vinden dat suikerbieten een stabiele basis vormen onder hun bedrijf en anticiperen erop dat ook na 2015 wel een vorm van productiebeheersing zal blijven. Uit de vergelijking van investeringsplannen van de individuele bedrijven blijkt dat er geen verschil is tussen de investeringsbedragen bij huidig GLB en nieuw GLB. Wel bleek dat investeringen vooral gedaan worden door de vijf grootste bedrijven.

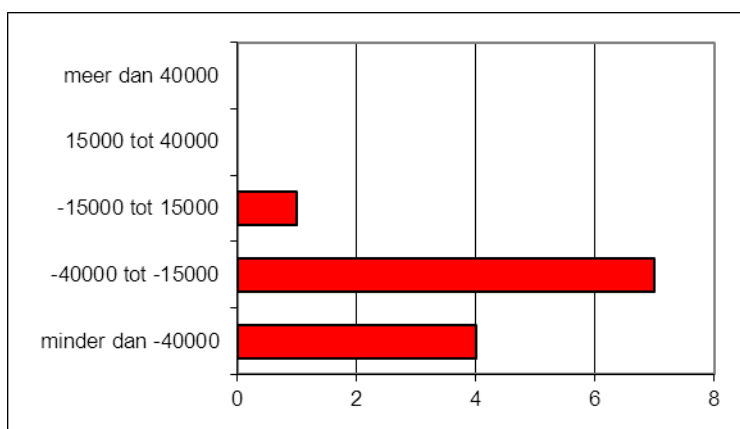

Figuur 3.3 Aantal bedrijven naar investeringsdoel in de beide scenario's.

Voor gebruikmaking van de 50%-subsidie voor duurzame investeringen blijken weinig concrete plannen te zijn. Genoemd worden investeringen in biogasinstallaties en zonnecollectoren. Deze hebben niet direct verband met de gekozen bedrijfsaanpassingen en bijbehorende investeringen.

3.5 Gevolgen voor inkomen

Aan het eind van de eerste groepsbijeenkomst is gevraagd welk effect de ondernemers verwachten van nieuw GLB op het inkomen (figuur 3.4). Alle ondernemers verwachten een terugval in inkomen variërend van 9.000 tot 100.000 euro per jaar. Gemiddeld denken ze 37.000 euro aan inkomen te verliezen. Dit komt overeen met 280 euro per ha.

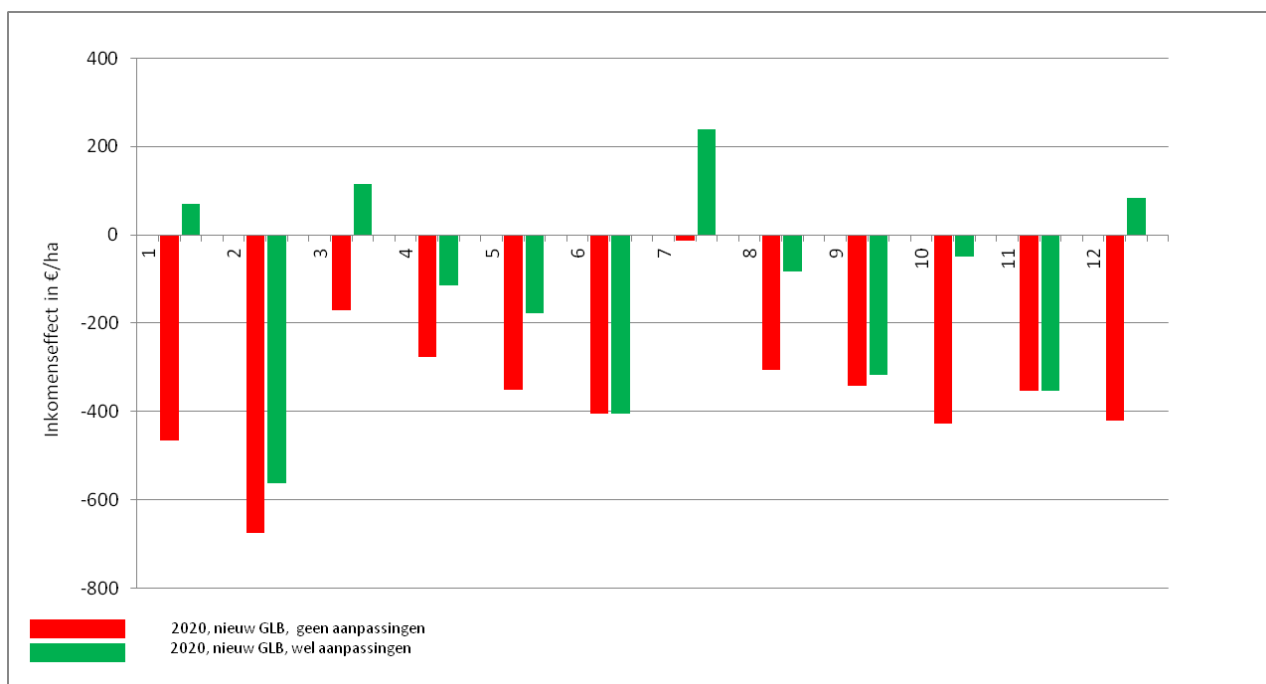

Figuur 3.4 Het verwachte inkomenseffect in euro per bedrijf, ingeschat door de ondernemers aan het eind van de eerste groepsbijeenkomst.

Tijdens de bedrijfsbezoeken is het inkomenseffect berekend met het simulatieprogramma. De resultaten daarvan staan in figuur 3.5. Bij de planvorming voor het eigen bedrijf is eerst uitgegaan van huidig GLB. De akkerbouwers hebben aangegeven hoe ze onder die omstandigheden hun bedrijf denken voort te zetten. De maatregelen die ze dan willen treffen zijn in het spelsimulatieprogramma ingebracht. Op basis hiervan is het inkomen berekend voor het scenario huidig GLB. Vervolgens is het inkomen opnieuw berekend op basis van nieuw GLB-beleid. Dat leidde op alle bedrijven tot een

inkomensdaling van gemiddeld 50.000 euro (375 euro per ha). In figuur 3.5 is dit aangegeven met de rode (donkere) staven.

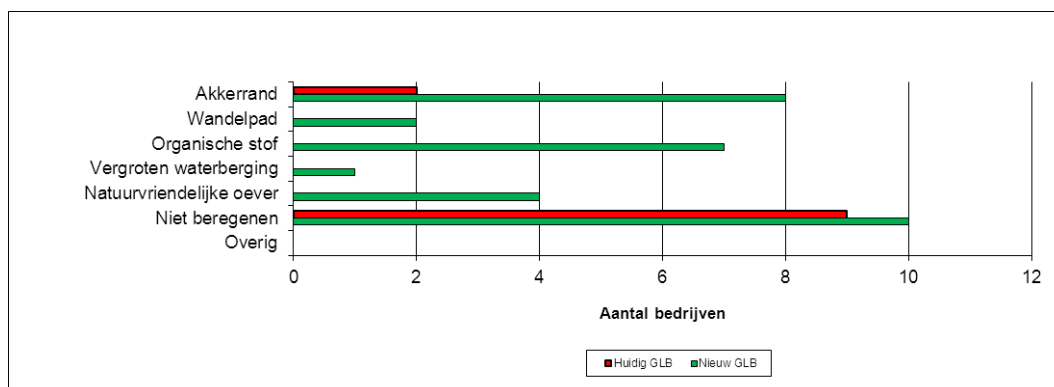
Daarna is gevraagd hoe de ondernemers hun bedrijfsvoering denken aan te passen aan nieuw GLB beleid. Elf van de twaalf akkerbouwers zagen inderdaad kans om hun bedrijfsvoering zo aan te passen dat ze tot minder ongunstige resultaten komen. Het gemiddelde inkomen bleef echter nog steeds ver achter bij dat onder huidige GLB. Op basis van de berekeningen was de inkomensdaling gemiddeld 20.000 euro per bedrijf, ofwel 150 euro per ha. De spreiding was groot: twee bedrijven zagen hun inkomen met meer dan 40.000 euro dalen, maar anderzijds bleken ook enkele bedrijven tot een iets hoger inkomen te komen (vergeleken met huidige GLB) door te kiezen voor een aantal lucratieve groenblauwe diensten.

Figuur 3.5 De verwachte inkomenseffecten in euro per bedrijf op basis van de spelsimulatie ten opzichte van huidige GLB, met en zonder bedrijfsaanpassingen. De bedrijven zijn gerangschikt op volgorde van oplopende bedrijfstoeslag per ha bij huidige GLB in 2020.

3.6 Gekozen groenblauwe diensten

Onder nieuw GLB blijken elf van de twaalf deelnemende akkerbouwers te kiezen voor één of meer groenblauwe diensten, zij het dat dit niet altijd leidt tot een substantiële verandering in de daadwerkelijke bedrijfsvoering. In figuur 3.6 is te zien hoeveel bedrijven gebruik maken van de verschillende aangeboden groenblauwe diensten. In tabel 3.3 staan de argumenten om wel of niet te kiezen voor de afzonderlijke groenblauwe diensten.

Figuur 3.6 Gekozen groenblauwe diensten.

Groenblauwe diensten blijken behoorlijk populair bij de ondernemers. De vergoeding blijkt aantrekkelijk, vooral voor bedrijven die nu al aan de voorwaarden voldoen (met name bij niet beregenen en maximaal 50 % rooivuchten). De meest populaire diensten hebben geen permanent karakter.

De dienst “niet beregenen” is populair bij de meeste ondernemers. Belangrijkste reden voor deze keus is dat ze nu toch al niet beregenen. Bovendien is de vergoeding aantrekkelijk. De ondernemers die niet hiervoor kiezen, vinden het risico op droogteschade in de gewassen te groot en willen de mogelijkheid houden om te beregenen.

Tweederde van de groep kiest voor akkerranden, vooral omdat de vergoeding aantrekkelijk is.

Belangrijkste tegenargument hier is dat de drive ontbreekt.

Vooraf vanwege de aantrekkelijke vergoeding kiezen zeven ondernemers voor organische-stofbeheer door maximaal 50 % rooivuchten te telen. Een deel van de bedrijven voldoet al aan deze voorwaarde. Voor de overige ondernemers is juist het lage niveau van de vergoeding de belangrijkste reden om niet voor deze dienst te kiezen.

Vier ondernemers kiezen voor natuurvriendelijke oevers, vooral vanwege de aantrekkelijke vergoeding. Belangrijkste tegenargumenten zijn het permanente karakter van de maatregel. Voor vijf ondernemers is deze dienst geen optie omdat ze geen sloten hebben.

Wandelpaden zijn aantrekkelijk voor slechts twee ondernemers. De belangrijkste tegenargumenten zijn dat de vergoeding laag is (een wandelpad van een km levert slechts ruim € 800 op). De drive ontbreekt. Bovendien zitten ze niet in een wandelgebied en verwachten overlast en inbreuk op hun privacy door wandelaars.

Het vergroten van waterberging door herstel of verbreding van wijken is de minst populaire dienst, vooral vanwege het permanente karakter. Slechts één ondernemer kiest voor deze dienst en wil daarmee een heel perceel afgraven, vanwege de lage landbouwkundige kwaliteit en de ongunstige ligging.

Tabel 3.3 Genoemde voor- en nadelen van de verschillende groenblauwe diensten.

	Akker- rand	Wandel- pad op land	Orga- nische stof	Vergroten water- berging	Natuur- vriende- lijke oever	Niet bere- genen	Totaal
Voordelen							
Vergoeding is concurrerend	10	7	9	2	4	8	40
Wil/doe dat toch al		1	2			9	12
Minder werk	4		3		1	1	9
Goed voor de bodem			6				6
Past goed op bedrijf		1	2	1			4
Verantwoording naar samenleving	1	2					3
Overig	3						3
Totaal	18	11	22	3	5	18	77
Nadelen							
Vergoeding onvoldoende	1	5	8	6	2	2	24
Te permanent		1		8	6		15
Past niet op bedrijf		4		4	5		13
Drive ontbreekt	5	4		1	2		12
Overlast		8					8
Na afloop blijft een moeilijke zode over	3						3
Ritnaalden + onkruid	3						3
Beregenen is soms nodig						3	3
Specialisatie aardappelen			2				2
Vruchtwisseling			2				2
Opbrengstderving						2	2
Overig	3			1	1		5
Totaal	15	22	12	20	16	7	92

3.7 Evaluatie gekozen bedrijfsaanpassingen

In de tweede bijeenkomst is de uitkomst van de spelsimulatie besproken met de ondernemers. Over de hele linie is het inkomenseffect groot, gemiddeld ongeveer min € 50.000 met uitschieters tot min € 110.000. Grote bedrijven worden het hardst getroffen, maar kunnen door het hoge inkomen deze klap opvangen. Kleinere bedrijven verliezen minder, maar komen door het gemiddeld lage inkomen wel in de gevarenzone.

In de discussie blijkt dat de populariteit van groenblauwe diensten vooral economisch gemotiveerd is. De meeste ondernemers kunnen hun inkomensverlies behoorlijk compenseren door grootschalig gebruik te maken van enkele groenblauwe diensten. Ook hier geldt dat grote bedrijven veel inkomsten uit diensten kunnen genereren. De ondernemers hebben wel moeite met de diensten zelf. Ze ervaren die als 'een vergoeding om niets te doen' of 'om minder boer te zijn'.

In de discussie blijkt dat de groep twijfelt aan de in het scenario gehanteerde spelregels en vergoedingen. Voor een deel van de diensten is het volgens de ondernemers waarschijnlijker dat de overheid deelgebieden aanwijst bijvoorbeeld voor waterberging, of een beregeningsverbod. Dat betekent dat dan niet alle ondernemers deze dienst meer kunnen kiezen en er dan dus ook minder mogelijkheden zijn om het inkomensverlies te compenseren. Naast deze twijfels vragen de ondernemers zich af of het stelsel van groenblauwe diensten op den duur wel stand houdt. In hun ogen is dit sterk politiek afhankelijk van verschillende overheden en kan het palet aan diensten snel veranderen of zelfs worden afgeschaft. Ondernemers noemen als voorbeeld dat het kabinet Rutte (in 2010) een streep heeft gezet door de EHS-ontwikkeling. De akkerbouwers voelen zich hierdoor speelbal van politieke willekeur.

De ondernemers reageren hierop door te kiezen voor diensten met een relatief korte looptijd en door onomkeerbare maatregelen te mijden.

Opvallend is dat de plannen uiteindelijk niet echt beïnvloed worden door het GLB. Tijdens de eerste bijeenkomst leek het erop dat de bedrijfsontwikkeling min of meer op slot zou gaan, maar tijdens het bedrijfsbezoek bleek dat ondernemers hun bestaande plan toch min of meer doorzetten, ondanks nieuw GLB.

Uit de discussies blijkt dat de ontkoppeling van de zetmeelpremie en het gelijktijdig vervallen van het zetmeelquotum in 2013 een veel grotere impact heeft op de toekomstplannen van de deelnemers dan nieuw GLB vanaf 2014. Met name de teelt van zetmeelaardappelen blijkt dan voor veel ondernemers een punt van overweging. Over de hele linie gaan de ondernemers minder zetmeelaardappelen telen. In plaats daarvan komen bij enkele ondernemers consumptieaardappelen en op de meeste bedrijven wordt het bouwplan minder intensief (meer granen, akkerranden). Sommige ondernemers zetten juist fors in op de teelt van zetmeelaardappelen, omdat hun bedrijf hierop is ingericht en ze ook voor een lagere prijs nog steeds rendabel kunnen telen.

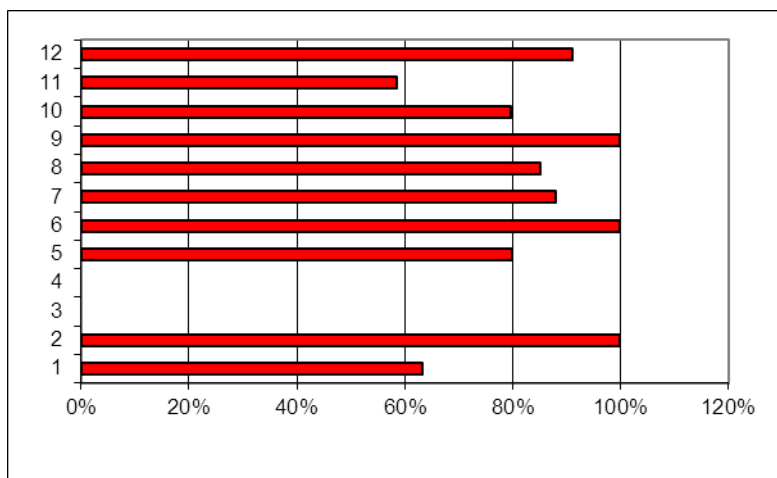
De vergoeding voor organische stof levert veel discussie op. De ondernemers willen best graag het organische-stofgehalte in de bodem te verhogen, maar twijfelen bij deze maatregel vanwege het effect op het areaal en daarmee op de (afnemende) aanvoer van zetmeelaardappelen bij Avebe⁶. Daarnaast stellen enkele ondernemers dat een bouwplan met 50% aardappelen nodig is vanwege bodemgezondheidsaspecten. Ze zijn het onderling niet helemaal eens of een kleiner areaal aardappelen per definitie negatief uitpakt voor de levensvatbaarheid van Avebe. Overigens voldoet een deel van de ondernemers al aan deze norm.

Figuur 3.7 geeft een beeld van de ontwikkeling van de zetmeelaardappelteelt op de bedrijven onder nieuw GLB ten opzichte van huidig GLB. Op een kwart van de bedrijven blijft de zetmeelaardappelteelt gelijk. Enkele bedrijven stoppen met de teelt van zetmeelaardappelen en de rest van de bedrijven gaat minder zetmeelaardappelen telen.

De ondernemers zien naast groenblauwe diensten betrekkelijk weinig mogelijkheden om het inkomensverlies te compenseren. 'Het moet allemaal nog wat scherper' volgens veel ondernemers. Kostenbeheersing is een belangrijk aandachtspunt, onder andere door via schaalvergroting de benutting van machines en gebouwen te vergroten. Teeltoptimalisatie is voor veel ondernemers ook

⁶ Avebe is een coöperatie met als leden akkerbouwers die zetmeelaardappelen leveren. De leden hebben aandelen in de coöperatie. De hoeveelheid aardappelen die een lid mag leveren wordt bepaald door het aantal aandelen, het gemiddelde onderwatergewicht van de afgelopen drie jaren en de jaarlijkse wisselende leveringsrechten en plichten per aandeel.

een speerpunt, al verwachten ze daar geen grote voordelen van. Andere teelten worden wel genoemd, vooral consumptieaardappelen (vooral fritesaardappelen). Door de lage kosten en de grootschalige teelt verwachten sommige ondernemers dat ze hierin concurrerend zijn met kleigebieden.

Figuur 3.7 Geteelde oppervlakte zetmeelaardappelen in 2020 (nieuw GLB t.o.v. huidig GLB).

Een aparte vraag is of nieuw GLB invloed heeft op bedrijfsbeëindiging. Een van de ondernemers heeft al vrij concrete plannen om te stoppen en houdt hier ook aan vast. In de groepsbijeenkomsten geeft een aantal aan dat ze overwegen om eerder te stoppen. Dat geldt zowel voor wat oudere ondernemers zonder opvolger als voor enkele jongere ondernemers. De laatste categorie vindt dat ‘de lol eraf gaat’, onder andere door een lager inkomen en omdat de groenblauwe diensten gevoelsmatig botsen met hun ambitie van boer zijn.

Voor gebruikmaking van de 50 %-subsidie voor duurzame investeringen blijken weinig concrete plannen te zijn. Genoemd worden investeringen in biogasinstallaties en zonnecollectoren.

3.8 Voorstellen voor alternatieve scenario's en groenblauwe diensten

De groenblauwe diensten in het scenario passen redelijk tot goed bij de bedrijfsvoering, gezien de belangstelling en de argumenten voor en tegen. De ondernemers hebben wel een aantal verbeteringsuggesties (zie tabel 3.4).

Ondernemers stellen ook een aantal nieuwe diensten voor (tabel 3.5).

Tot slot hebben de ondernemers benoemd welke instrumenten de concurrentiekracht kunnen bevorderen (tabel 3.6).

Tabel 3.4 Voorgestelde aanpassingen van de groenblauwe diensten.

Dienst	Aanpassing	Voorkeur ¹
Randen	Voor iedereen toegankelijk.	*****
	Mogelijkheid om mee te nemen in de rotatie (ieder jaar op een andere plaats).	***
	Mogelijkheid om maaisel af te voeren en te verkopen/verwerken.	**
	Niet langer verplichten om maaisel af te voeren, verschraling is ongewenst als randen na verloop van tijd weer in productie komen.	**
Organische stof	Tel groenbemester mee als maaivrucht. Dat zet het areaal aardappelen minder onder druk (Avebe!) en stimuleert het gebruik van groenbemers.	****
	Tel akkerranden/natuur mee als maaivrucht.	****
	Meer mogelijkheden om compost aan te voeren door het uit de mestwet te halen.	***
Niet beregenen	Gerichter inzetten, dienst is aantrekkelijk voor ondernemers die toch al niet beregenen en de vergoeding is te laag voor ondernemers die geïnvesteerd hebben in beregening. Een hogere vergoeding is nodig om de laatste categorie te laten stoppen met beregening.	**

1) Hoe meer sterretjes, des te groter de voorkeur onder de akkerbouwers

Tabel 3.5 Suggesties voor nieuwe diensten.

Dienst	Toelichting	Voorkeur ¹
Bodemgezondheid	Vergoeding voor teelt van raketblad of afrikaantjes i.p.v. graan t.b.v. bodemgezondheid (1.000 euro per ha).	****
Bloemrijke akkers	Vergoeding voor natuurbeheer op perceelsniveau (dus niet alleen akkerranden, maar ook percelen).	***
Stuifmaatregelen	Vergoeding voor maatregelen om stuif tegen te gaan (regionaal probleem in de veenkoloniën).	**
Minimale grondbewerking	Doel is reductie lachgasemissie.	*

1) Hoe meer sterretjes, des te groter de voorkeur onder de akkerbouwers

Tabel 3.6 Suggesties van ondernemers voor instrumenten om de concurrentiekracht te versterken.

Instrument	Voorkeur ¹
Pacht/huur vergemakkelijken, bijvoorbeeld via fiscale maatregelen. Nu lastig om grond grotendeels te verhuren/pachten, omdat de ondernemersaftrek dan vervalt.	****
Investering in bewaring (aardappelen, graan) i.c.m. energiebesparing en /of energieopwekking	***
Gebruik van dierlijke mest stimuleren t.o.v. kunstmest	***
Duurzame energieproductie	***
Asbest voor energie (initiatief van LTO)	***
Rood voor rood (modernisering van gebouwen i.c.m. energiebesparing)	**
R&D bij Avebe, Suikerindustrie en PPO	**
Niet alleen zonnepanelen op daken, maar ook grootschalig op percelen	**
Investeringen in kwaliteitsverbetering TBM pootgoed	**
Fonds voor nieuwe teelten	*
Bodemvriendelijke mechanisatie	*

1) Hoe meer sterretjes, des te groter de voorkeur onder de akkerbouwers

3.9 Verwachte effecten voor gebied

De mogelijke gevolgen voor het gebied zijn besproken met de ondernemers en vervolgens afzonderlijk met de twee adviseurs. Hieronder het geïntegreerde resultaat.

Gevolgen voor de akkerbouwbedrijven

- Grote bedrijven worden groter door aankoop of huur/pacht van kleinere bedrijven. Investeringen in mechanisatie gaan door. Kostprijstrategie blijft belangrijk, ondernemers blijven opereren in een bulkmarkt met prijsconcurrentie.
- Het bouwplan wordt extensiever en meer divers. Het areaal zetmeelaardappelen zal dalen. De teelt van granen (extensivering) en van consumptieaardappelen en uien neemt toe. Door de toenemende (melk)veehouderij in het gebied neemt ook de teelt van voedergewassen toe. Er worden ook meer energiegewassen geteeld. Mogelijk zijn dit dezelfde teelten, maar met een andere bestemming.
- Er is onduidelijkheid over de toekomstperspectieven voor kleinere bedrijven. Het economisch perspectief lijkt gering, maar verkopen is ook een risicovolle optie, vooral als dit op grote schaal zou gaan gebeuren en daarmee een grondprijzdaling veroorzaakt. Wellicht dat ondernemers die nu al concrete plannen voor bedrijfsbeëindiging hebben, door nieuw GLB eerder gaan stoppen. Een deel van de deelnemers vermoedt dat de bedrijfsvoering wordt beëindigd, maar de grond via huur- en pachtconstructies in gebruik komt bij grotere bedrijven.

Gevolgen voor het gebied

- De deelnemers verwachten dat er meer veehouderij in het gebied komt, zowel melkveehouderij (nieuwe vestiging) als pluimvee- en varkenshouderij als tweede tak van akkerbouwers.
- Het landschap wordt waarschijnlijk afwisselender door de toenemende diversiteit in het bouwplan en de aanleg van akkerranden, natuurvriendelijke oevers en waterberging.
- De gevolgen voor Avebe zijn een belangrijk gespreksonderwerp. Ook hebben de beleidswijziging van 2013 (ontkoppeling van premies voor zetmeelaardappelen) en die van 2015 (afschaffing suikerquotum) veel invloed op de overwegingen van akkerbouwers. De wisselwerking tussen het gedrag van ondernemers (al dan niet minder zetmeelaardappelen telen) en dat van Avebe (bedrijfsrendement en acceptabele prijs kunnen uitbetalen) is sterk aanwezig en vergroot daarmee de onvoorspelbaarheid van de uitkomsten. De deelnemers verwachten dat een van de drie zetmeelfabrieken zal sluiten (waarschijnlijk locatie Emlichheim), maar dat de twee andere fabrieken

in staat zijn om rendabel te blijven draaien. Enkele ondernemers benadrukken dat de belangstelling voor groenblauwe diensten hier invloed op heeft. Door extensivering en aanleg van natuur daalt het areaal zetmeelaardappelen.

- In de discussie is gespeculeerd over de grondprijzontwikkeling. Het blijkt niet eenvoudig om hier iets over te zeggen. Als bedrijfsbeëindiging toeneemt, is een waardedaling mogelijk, maar de grondvraag zou ook kunnen stijgen door groei van de grotere ondernemingen en de vestiging van melkveehouders. Blijft de vraag of akkerbouwers als gevolg van nieuw GLB (dalend bedrijfsresultaat) nog in staat zijn om de extra lasten van grondaankoop te dragen. Vandaar dat de deelnemers pleiten voor constructies (o.a. fiscaal) die het (ver)huren en (ver)pachten tussen groeiers en stoppers bevorderen.

3.10 Samenvatting

Discussie

De groep is niet representatief voor de regio. De gemiddelde leeftijd van de ondernemers is lager en de bedrijven zijn gemiddeld groter dan het regionale gemiddelde. We vermoeden ook dat ondernemers met plannen voor bedrijfsbeëindiging ondervetegenwoordigd waren. Dat is op zich wel verklaarbaar: de discussie over een scenario voor 2020 is immers niet zo relevant voor deze groep. De ondernemers geven aan dat ze zich door nieuw GLB minder boer voelen. Ze hebben het gevoel dat ze betaald worden om minder te produceren, zowel in oppervlakte als intensiteit. Deze opmerking heeft geen betrekking op het feit dat men subsidie ontvangt vanuit het GLB, want dat is niet nieuw. Het blijkt juist dat ondernemers nieuw GLB heel goed begrijpen: de overheid stimuleert geen agrarische productie (meer), maar geeft een vergoeding voor maatschappelijke diensten. De ondernemers onderkennen dat het ontwikkelde scenario impact heeft op de gehele productieketen (m.n. Avebe). Het is belangrijk voor de overheid (EU en EL&I) om te beseffen dat het stimuleren van extensivering, of het uit productie nemen van grond voor diensten ook behoorlijk ingrijpende gevolgen kan hebben voor m.n. Avebe. Dit pleit ervoor vooraf niet alleen te kijken naar de gevolgen voor de primaire sector, maar ook naar die voor de verwerkende ketenpartijen. De ontkoppeling van de zetmeelpremie en de afschaffing van het zetmeelquotum in 2013 heeft een veel grotere rol op de planvorming van de ondernemers dan nieuw GLB. Dit belemmert het zicht krijgen op de directe effecten van nieuw GLB.

Conclusies

De inkomenseffecten zijn groot, vooral bij grotere bedrijven. Deze bedrijven hebben door hun relatief hoge inkomensniveau geen financieel probleem. Dat laatste geldt wel voor een aantal bedrijven met een laag inkomen. Deze komen door de GLB-veranderingen in de rode cijfers terecht. De ondernemers houden ondanks nieuw GLB vast aan hun reeds bestaande bedrijfsstrategie. Ondernemers maken daarnaast op grote schaal gebruik van de groenblauwe diensten, met name om daarmee het inkomensverlies te compenseren. Dat lukt de meeste ondernemers ook vrij goed. Ook hier geldt dat sommige ondernemers een financieel probleem houden, omdat ze – naar eigen zeggen – geen gebruik van de diensten kunnen of willen maken.

De motivatie voor de gekozen groenblauwe diensten is met name financieel. De ondernemers kiezen voor diensten die relatief makkelijk inpasbaar zijn en die geen permanent karakter hebben. Veel bedrijven blijken al een aantal diensten te leveren, waardoor ze zelfs zonder enige aanpassing in aanmerking komen voor de vergoeding.

Ondernemers twijfelen aan het realiteitsgehalte van de in het onderzoek aangeboden diensten en de gehanteerde spelregels. Ze vermoeden dat deze in de praktijk nooit op deze manier ingevoerd zullen worden. Dat betekent dat de berekende inkomenscompensatie met groenblauwe diensten daarmee ook moeilijk wordt.

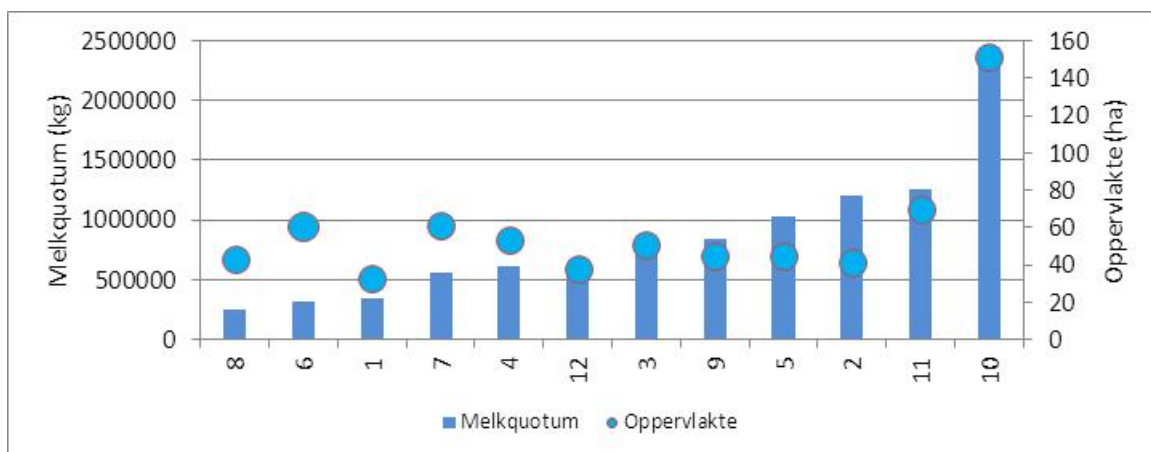
Nieuw GLB in combinatie met de ontkoppeling van de zetmeelpremie zal waarschijnlijk leiden tot een verbreding van het bouwplan met andere gewassen, zoals consumptieaardappelen, energiegewassen en veevoergewassen.

De gevolgen voor bedrijfsbeëindiging en grondprijz zijn onduidelijk op basis van de resultaten van deze groep.

4 Resultaten Natura 2000 oostelijk zand

4.1 Bedrijfsomvang

De groep bestond uit ondernemers van 12 bedrijven. Tijdens de eerste groepsbijeenkomst waren negen aanwezig, bij de tweede groepsbijeenkomst 11. Om wel voldoende pluriformiteit te hebben tijdens de eerste groepsbijeenkomst, zijn ter vervanging van drie afwezige BIN-deelnemers twee extra melkveehouders (gastdeelnemers) uitgenodigd. Zij hebben uitsluitend een bijdrage geleverd aan de discussies die hebben geleid tot de resultaten in de paragrafen 4.2 en 4.3. Hun opinies en bedrijfsresultaten zijn niet verwerkt in overige paragrafen.

Figuur 4.1 Omvang van de deelnemende bedrijven uit het gebied Natura 2000 oostelijk zand.

In figuur 4.1 toont de omvang van de deelnemende bedrijven in hectares en in melkquotum. De bedrijven zijn gerangschikt op basis van melkquotum. In vergelijking met de verdeling over quotumklassen voor geheel Nederland (PZ, 2010), zitten er in de onderzoeksgroep relatief veel grotere bedrijven. Gemiddeld zit in Nederland ongeveer 30 % van de melkveebedrijven in de groep 'meer dan 650.000 kg melk', in deze groep is dat 50 %.

4.2 Voor- en nadelen nieuw GLB

In tabel 4.1 staan de door de ondernemers tijdens de eerste groepsbijeenkomst genoemde voor- en nadelen van nieuw GLB te vinden.

Tabel 4.1 Door veehouders aangegeven positieve en negatieve aspecten van nieuw GLB.

Positief	Aantal	Negatief	Aantal
Betaling voor maatschappelijke diensten	6	Meer werk, extra kosten voor zelfde of minder geld	7
Gebiedsspecifiek beleid voor handicapgebieden	4	Onvoldoende aandacht voor biodiversiteit, dierenwelzijn, kwaliteit en innovatie	7
Behoud van toeslag in de vorm van flat-rate	3	Intensief vee houden wordt te veel beloond	4
Geen historische referentie meer	2	Minder handel/mobiliteit in grond en bedrijven i.v.m. vele regels en beperkingen	4
Ondersteuning investeringen/concurrentiekracht	2	Extra randvoorwaarden vergroten afhankelijkheid van politiek	3
Keuzemogelijkheden	2	Markt- en prijsbeleid krijgt geen aandacht	2
Extensivering krijgt aandacht	2	Dichtgemaakte stallen zijn slecht voor dierenwelzijn en imago	2
In ieder geval een plus op inkomen	2	Overig	3
Landbouw betrokken bij natuur en landschap	2		
Overig	3		

Bij de positieve argumenten overheerst de waardering voor de (nieuwe) mogelijkheden die nieuw GLB biedt voor de betaling van flat-rate, regionale top-up en groenblauwe diensten. Daarnaast ook de sterkere inzet voor extensivering, natuur en landschap. Bij de negatieve argumenten overheerst allereerst de lagere uitkering in combinatie met extra werk en kosten die nodig zijn om betaalde

diensten uit te voeren. Maar daarnaast ook de teleurstelling dat de nieuwe groenblauwe diensten onvoldoende stimulans lijken om vooruitgang te boeken op punten als biodiversiteit en dierenwelzijn. Enkeligen hadden meer nieuwe mogelijkheden verwacht.

4.3 Gekozen bedrijfsaanpassingen

Aanpassingen tijdens eerste groepsbijeenkomst

In onderstaande tabel 4.2 is te zien welke aanpassingen in de bedrijfsstrategie tijdens de eerste bijeenkomst werden overwogen door de ondernemers. De resultaten in de kolom '1^e ronde' hebben betrekking op hun zienswijze direct na de introductie van de spelregels rond nieuw GLB. Die in de '2^e ronde' zijn gekozen na discussie over mogelijke aanpassingen binnen de groep van melkveehouders en adviseurs.

Tabel 4.2 Bedrijfsaanpassingen zoals veehouders die zien tijdens de eerste groepsbijeenkomst.

Bedrijfsaanpassingen	Aantal	
	1 ^e ronde	2 ^e ronde
Ammoniakemissie verlagen: luchtwassers/roosters	7	7
Meer hectares via koop of pacht	4	4
Extensiveren (o.a. door samenwerking met akkerbouwers en natuurterreinbeheerders)	6	4
Aan de slag met groenblauwe diensten	3	3
Bedrijf verplaatsen naar buiten Natura 2000 gebied	1	1
Niets doen	1	
Quotum verkopen (extensiveren)	1	1
Jongvee uitbesteden	1	1
Via veevoerspoor ammoniakemissie verlagen	1	1
Investeren in duurzame stal		1
Investeren in duurzame energie		1
Meer ruwvoer verbouwen en minder krachtvoer aanvoeren		1
Bedrijf inrichten voor tweede tak		1

Uit de tabel blijken er nauwelijks verschillen tussen de keuzes in de eerste en de tweede ronde. Een meerderheid van de ondernemers kiest voor investeren in het verlagen van de ammoniakemissie uit de stal in plaats van extensiveren tot een niveau van maximaal 250 kg N-productie. Deze groep ondernemers komt dus niet in aanmerking voor de top-up van € 500 per hectare. Daarnaast is er een kleinere groep ondernemers die wel kans ziet om aan de extensiveringsvoorwaarden te voldoen. Deze ondernemers proberen de oppervlakte uit te breiden door verwerving van extra landbouwgrond of grond van natuurterreinbeheerders en/of door samenwerking met akkerbouwers. In plaats van de oppervlakte uitbreiden, denken enkele ondernemers eraan om (ook) de N-productie uit dierlijke mest te verlagen door quotum te verkopen (dus minder koeien melken) of door de jongveeopfok uit te besteden.

Tijdens de tweede ronde blijkt dat er nog vier nieuwe mogelijkheden worden genoemd waarmee men denkt in te spelen op nieuw GLB. De voorafgaande discussie heeft blijkbaar het blikveld iets verbreed.

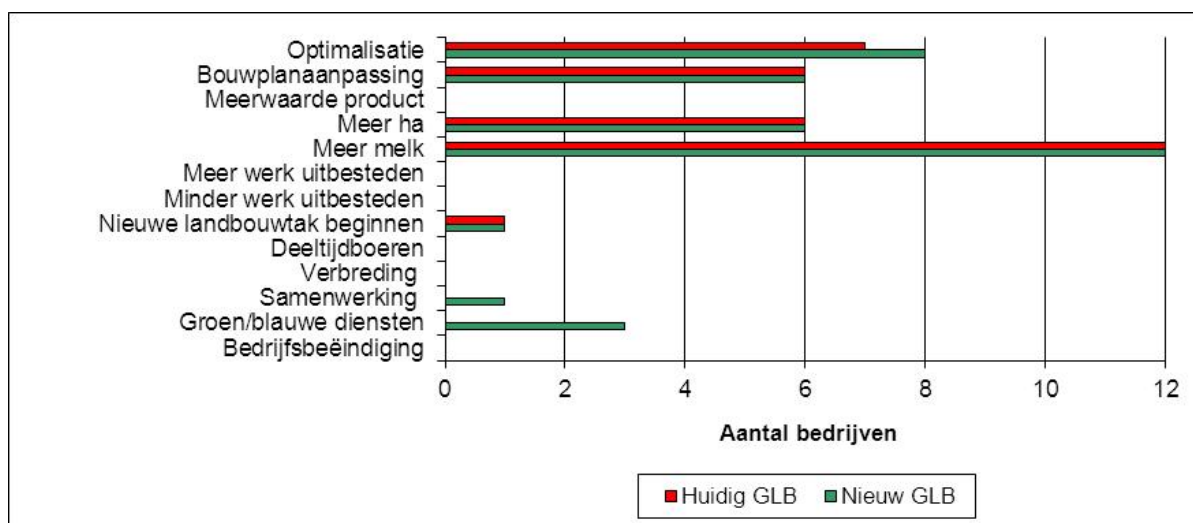
In tabel 4.1 en 4.2 zijn ook de resultaten verwerkt van twee gastdeelnemers, redelijke intensieve melkveehouders, die uitsluitend hebben deelgenomen aan de eerste bijeenkomst en in het vervolg van dit hoofdstuk niet meer in het onderzoek waren betrokken. In de volgende overzichten – met uitzondering van figuur 4.5 – zijn deze gastdeelnemers vervangen door twee BIN-deelnemers met iets extensievere bedrijven, zoals weergegeven in figuur 4.4.

Aanpassingen tijdens bedrijfsbezoek

In figuur 4.2 is te zien welke bedrijfsaanpassingen door de veehouders zijn gekozen tijdens het bedrijfsbezoek. Daarin zijn bedrijfsplannen besproken en doorgerekend met het simulatieprogramma. De rode (donkere) staven betreffen de gekozen aanpassingen in het plan bij huidig GLB, de groene (lichtere) staven zijn de aanpassingen bij nieuw GLB. Te zien is dat de groene en rode staven vrijwel steeds met elkaar overeenkomen. Alle bedrijven gaan in beide plannen meer melk produceren⁷. Van de 12 bedrijven gaan er in beide scenario's zes het aantal hectares uitbreiden en zes het bouwplan

⁷ Onder "meer melk" wordt hier verstaan: extra melk boven de jaarlijkse quotumverruiming van de quotering, zoals die zijn afgesproken in verband met de zogenoemde zachte landing van het afschaffen van de quotering.

aanpassen⁸. In het plan bij huidig GLB optimaliseren⁹ zeven bedrijven, in het plan bij nieuw GLB zijn dat er acht. Slechts drie bedrijven kiezen bij nieuw GLB voor groenblauwe diensten. Al met al heeft de overgang naar een ander GLB-scenario dus vrijwel geen gevolgen voor de soort strategische keuzes die ondernemers nemen.

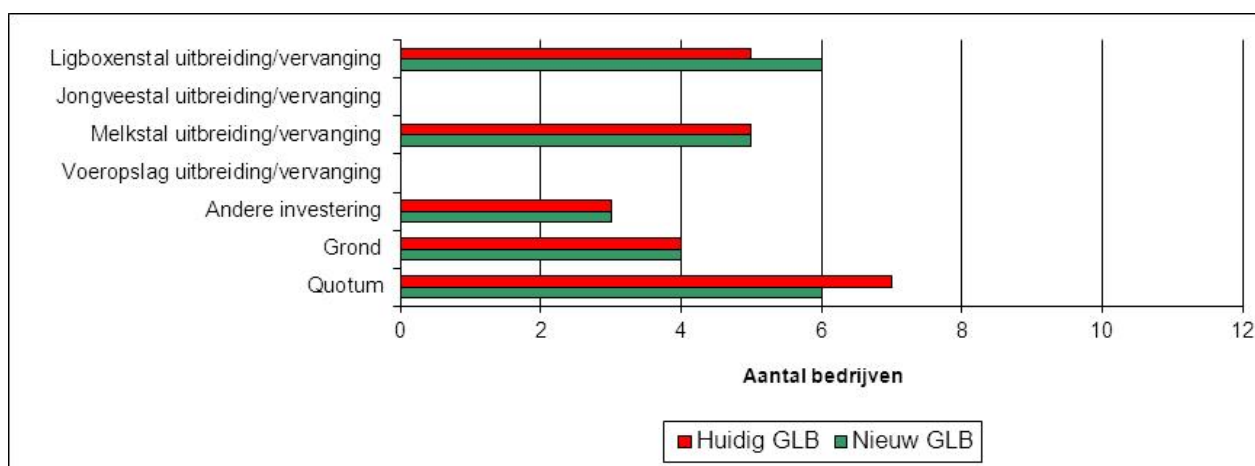

Figuur 4.2 Gekozen bedrijfsaanpassingen binnen de opgestelde plannen.

4.4 Gekozen investeringen en benutte subsidies

Gekozen investeringen

Figuur 4.3 laat zien waar de deelnemers in gaan investeren¹⁰. De overgang naar nieuw GLB blijkt investeringskeuzes vrijwel niet te veranderen. In het plan bij huidig GLB investeren vijf ondernemers in het uitbreiden en/of vervangen van de ligboxenstal. In het plan bij nieuw GLB zijn dat zes. Dit verschil komt doordat één bedrijf de ligboxenstal niet wil vervangen of uitbreiden, maar bij nieuw GLB wel moet investeringen om de stal emissiearm te maken. Verder gaan in beide plannen vijf bedrijven de melkstal uitbreiden en/of vervangen, investeren vier bedrijven in grond en doen drie bedrijven in beide scenario's andere investeringen (bedrijfswoning, machineberging en machines). Binnen nieuw GLB blijkt één ondernemer – in tegenstelling tot het plan bij huidig GLB – er voor te kiezen om niet te investeren in quotum, omdat hij onder de 250 kg N-productie uit dierlijke mest wil blijven om zo in aanmerking te komen voor de top-up.

Figuur 4.3 Door bedrijven gekozen investeringen tijdens het opstellen van bedrijfsplannen.

⁸ Onder “bouwplan aanpassen” verstaan we: de verhouding tussen het aantal hectares gras en het aantal hectares maïs wijzigen.

⁹ Onder “optimaliseren” verstaan we: het verbeteren van de operationele bedrijfsvoering op met name de onderdelen voeding, bemesting en diergezondheid.

¹⁰ Onder “investeren” verstaan we: investeringen in productiemiddelen, exclusief vervangingsinvesteringen in machines.

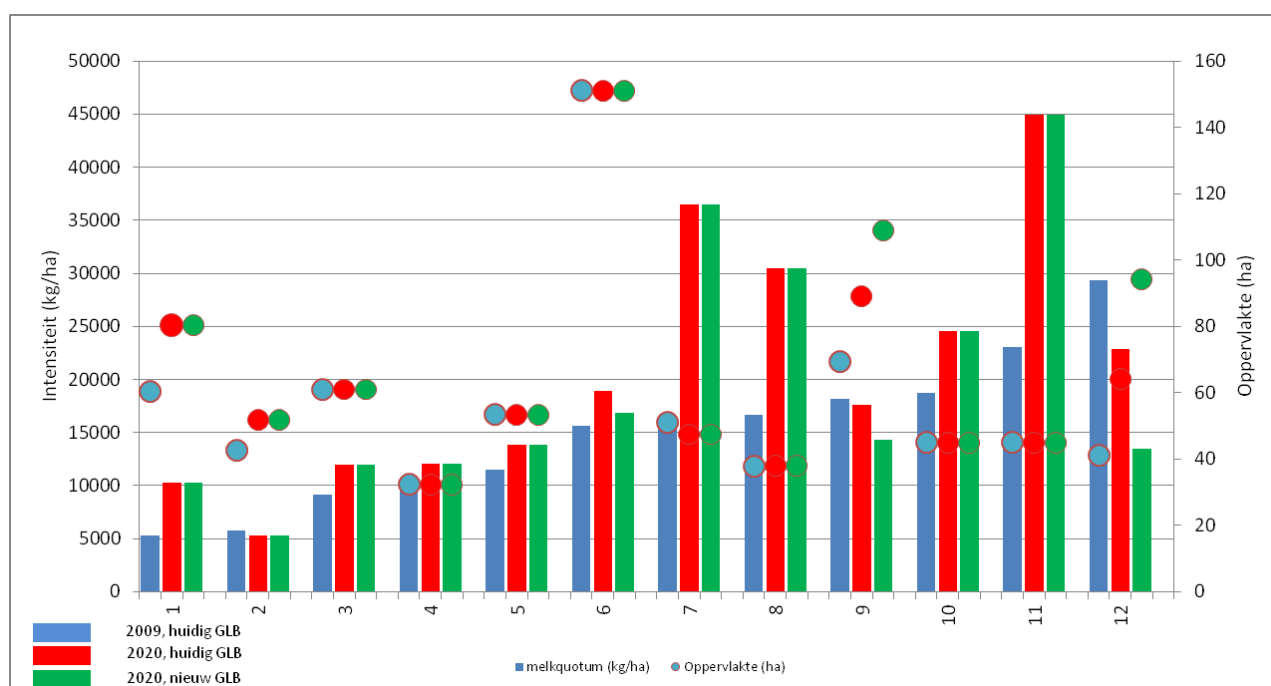
De geringe verschillen tussen de beide scenario's in figuur 4.3 komen ook tot uiting in zeer kleine verschillen in geïnvesteerde bedragen tussen de beide scenario's. Een bedrijf gaat bij nieuw GLB veel meer investeren in grond om extensiever te worden. Verder gaat een aantal bedrijven binnen nieuw GLB iets meer investeren in de melkveestal dan bij huidig GLB. Dit is het gevolg van de verplichte extra investering in emissiearme voorzieningen voor stallen op deze bedrijven.

Benutte subsidies

Vier bedrijven hebben gebruik gemaakt van de subsidie voor duurzame bovenwettelijke investeringen. Alle vier hebben een N-productie uit dierlijke mest die groter is dan 250 kg per ha. Ze hebben de subsidie gebruikt voor het emissiearm maken van de stal. De benutte subsidiebedragen variëren van 28.000 tot 62.000 euro.

4.5 Gevolgen voor intensiteit

In figuur 4.4 is voor de huidige situatie (2009), voor het plan bij huidig GLB (2020) en het plan bij nieuw GLB (2020) per bedrijf de intensiteit en de oppervlakte weergegeven. De bedrijven zijn in deze figuur gerangschikt naar oplopende intensiteit in 2009.

Figuur 4.4 Intensiteit van bedrijven in huidige situatie en in 2020 bij de beide GLB-scenario's.

Nieuw GLB leidt in de groep globaal tot drie strategieën die sterk gebaseerd zijn op enerzijds de intensiteit in de bestaande situatie en anderzijds de visie van de ondernemer. Ze zijn alle drie zeer goed terug te zien in de ontwikkeling van de intensiteiten van de bedrijven in figuur 4.4.

De eerste strategie is die van de extensieve bedrijven, zichtbaar bij bedrijven 1 tot en met 5. Binnen nieuw GLB in 2020 blijven ze vasthouden aan hun extensiviteit, mede vanwege de hogere toeslag zolang ze maar onder het niveau van 250 kg N per ha blijven. Vier van de vijf kunnen hun intensiteit zelfs nog iets verhogen zonder de hogere hectaretoeslag te verliezen. Twee van de vijf groeien nog iets in hectares en in melkproductie.

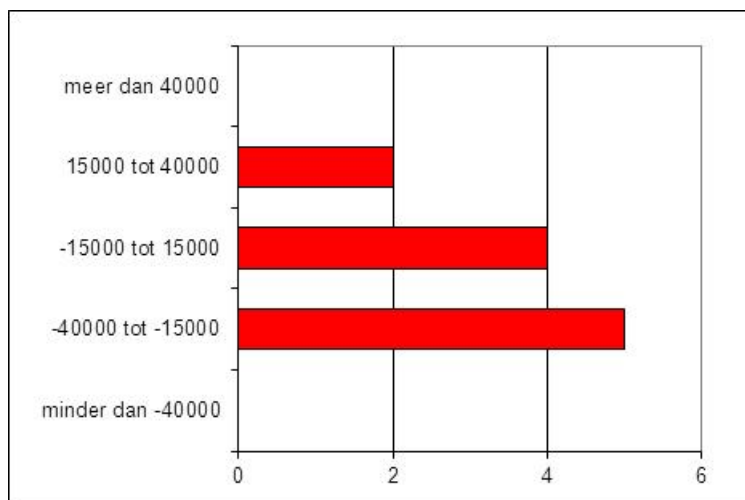
De tweede strategie is die van de intensieve bedrijven die onder nieuw GLB kiezen om te extensiveren om zo in aanmerking te komen voor de hogere hectaretoeslag. Dit zijn de bedrijven 6, 9 en 12. Voor hen is nieuw GLB de beslissende prikkel om te kiezen voor extensivering. Ze realiseren dit door extra grond in gebruik te nemen.

De derde strategie is die van intensief blijven en/of nog intensiever worden in combinatie met investeren in een luchtwasser voor het verlagen van de ammoniakemissie. Dit doen de bedrijven 7, 8, 11 en in iets mindere mate ook 10. Deze bedrijven zetten in beide scenario's in op een forse intensivering. Daarvoor hebben ze meerdere argumenten. Allereerst moeten ze, om in aanmerking te komen voor de top-up, dermate veel grond in gebruik nemen, dat ze dit niet mogelijk achten. Ten tweede is hun bedrijfsstrategie vaak al jaren gericht op intensiveren en daar willen ze nu aan

vasthouden. De melkveehouders willen groeien en gelijktijdig de arbeidsbehoefte rond veldwerk beperken. Ze kopen veel voer aan en hebben daarmee ook veel invloed op de kwaliteit van het voer. Ten derde willen ze hun strategie niet te veel baseren op tijdelijk overheidsbeleid. De strategie baseren op herzien GLB levert risico's op bij toekomstige wijzigingen of afschaffing van het GLB. Ze willen de afhankelijkheid van de overheid en/of subsidies beperken.

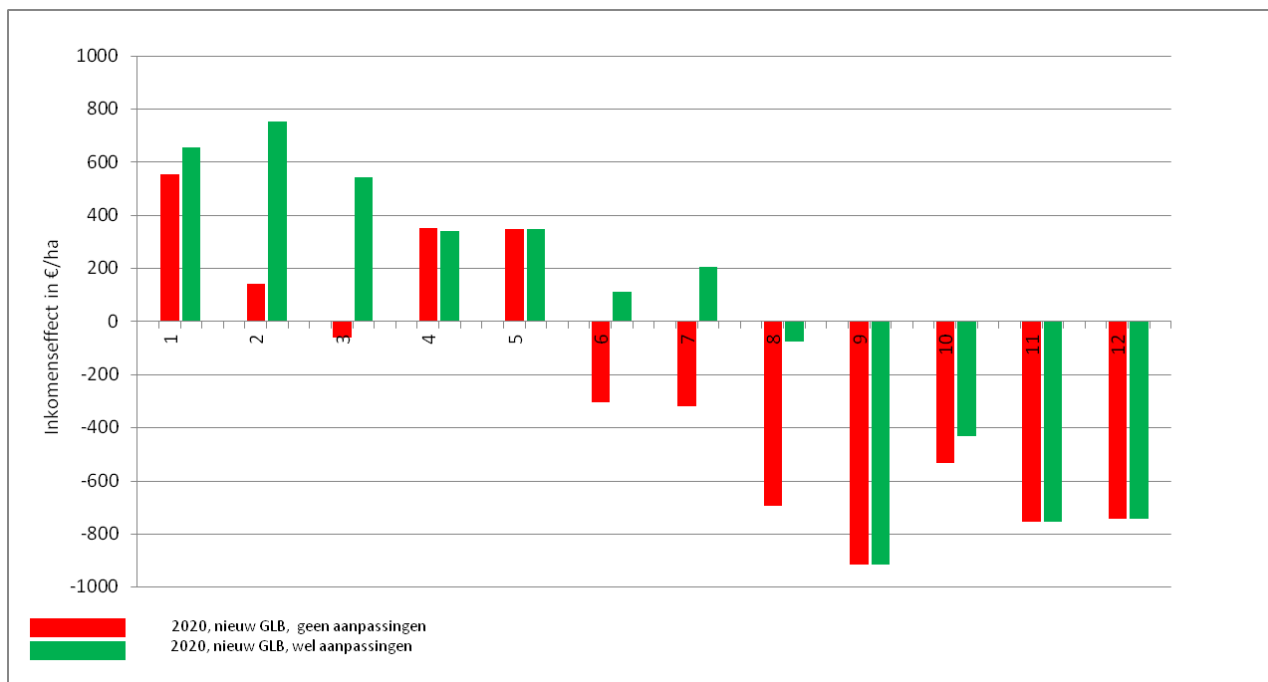
4.6 Gevolgen voor inkomen

Gemiddeld genomen schatten de ondernemers tijdens de eerste groepsbijeenkomst dat hun bedrijfsinkomen door nieuw GLB met ongeveer € 5.000 zal dalen t.o.v. de huidige situatie. De verschillen tussen bedrijven zijn echter groot, zoals blijkt uit figuur 4.5.

Figuur 4.5 De verwachte inkomenseffecten van de overgang naar nieuw GLB in euro per bedrijf, geschat tijdens de eerste groepsbijeenkomst.

De resultaten van de doorgeredene bedrijfsplannen (figuur 4.6) laten zien dat de berekende inkomensverschillen tussen de bedrijven ook groot zijn nieuw GLB.

Figuur 4.6 De berekende inkomenseffecten binnen nieuw GLB in euro's per hectare wanneer de planvorming is gebaseerd op huidig GLB en op nieuw GLB. De bedrijven zijn gerangschikt op basis van oplopende intensiteit in kg melk per ha bij huidig GLB in 2020.

In figuur 4.6 geven de rode (donkere) staven de verandering in 2020 weer tussen:

- het inkomen in het opgestelde plan voor huidig GLB, waarbij de huidig GLB-spelregels gelden, en
- het inkomen in dat zelfde plan, maar dan bij fictieve spelregels¹¹ van nieuw GLB.

De bedrijven met een inkomensdaling, zijn vooral bedrijven die intensief waren in de uitgangssituatie (2009). Deze bedrijven hebben in 2009 toeslagrechten met een relatief hoge uitbetalingswaarde per ha, doordat ze ook in de referentieperiode veel melk produceerden per hectare. Deze bedrijven gaan er bij nieuw GLB fors op achteruit, omdat ze niet in aanmerking komen voor de top-up van € 500 per hectare en dus alleen de flat-rate van € 250 per hectare ontvangen.

De bedrijven die erop vooruit gaan zijn vooral bedrijven die extensief waren in 2009 en dit ook blijven in 2020. Door hun lage melkproductie per ha ontvingen deze bedrijven in 2009 slechts een lage bedrijfstoeslag per ha. In het nieuw GLB-scenario komen deze extensieve bedrijven in aanmerking voor een toeslag van € 750 per ha, opgebouwd uit de flat-rate (€ 250) en de top-up (€ 500).

De groene (lichtere) staven in de grafiek geven het verschil aan tussen:

- het inkomen in het opgestelde plan voor huidig GLB, waarbij de huidig GLB-spelregels gelden, en
- het inkomen in het plan dat is gebaseerd op de spelregels van nieuw GLB.

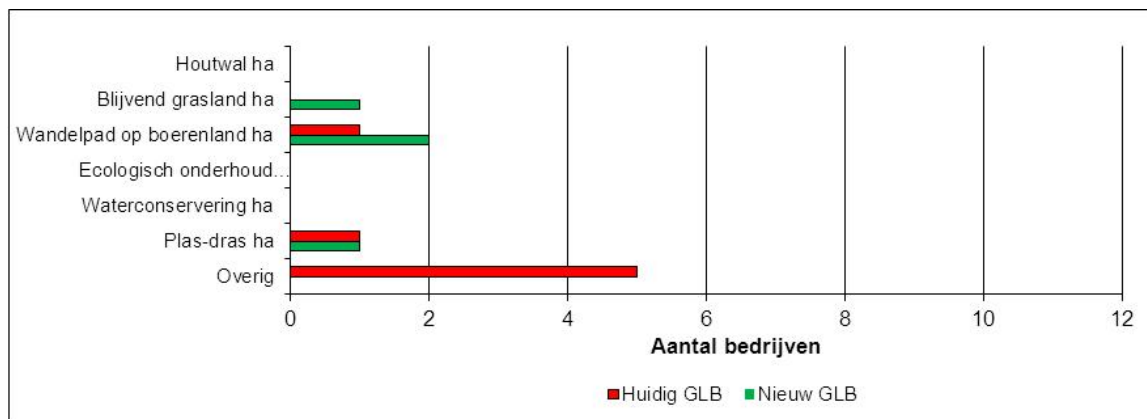
In dit geval worden dus de inkomens van ondernemers bij de optimale strategieën voor de beide scenario's met elkaar vergeleken.

Ook hier zien we weer veel spreiding in inkomensveranderingen, maar gemiddeld is het inkomenseffect gunstiger dan bij de rode staven. Doelgericht met de strategie inspelen op nieuw GLB helpt hier dus om de inkomensverliezen te beperken. Zeven van de 12 bedrijven zijn nu in staat om het inkomen te verhogen. Dit zijn opnieuw de meest extensieve bedrijven. Daarbij horen nu ook enkele bedrijven bij met een N-productie van net iets meer dan 250 kg N per hectare in het plan bij huidig GLB, die door kleine aanpassingen (jongveebezetting iets verlagen, melkproductie per koe iets verhogen), in het plan bij nieuw GLB wel in aanmerking komen voor de top-up.

De inkomensverliezen zijn het grootst voor intensieve bedrijven waar het verlies van toeslagen samengaat met extra kosten van luchtwassers en een laag rendement van schaalvergroting. Het inkomen van alle deelnemende bedrijven bij nieuw GLB stijgt binnen dit gebied gemiddeld ongeveer € 5.500 euro wanneer de strategie wordt afgestemd op nieuw GLB in plaats van op huidig GLB. Maar, zoals de groene staven in figuur 4.6 aangeven, de verschillen tussen bedrijven zijn groot en hangen sterk samen met de intensiteit in kg melk per ha.

4.7 Gekozen groenblauwe diensten

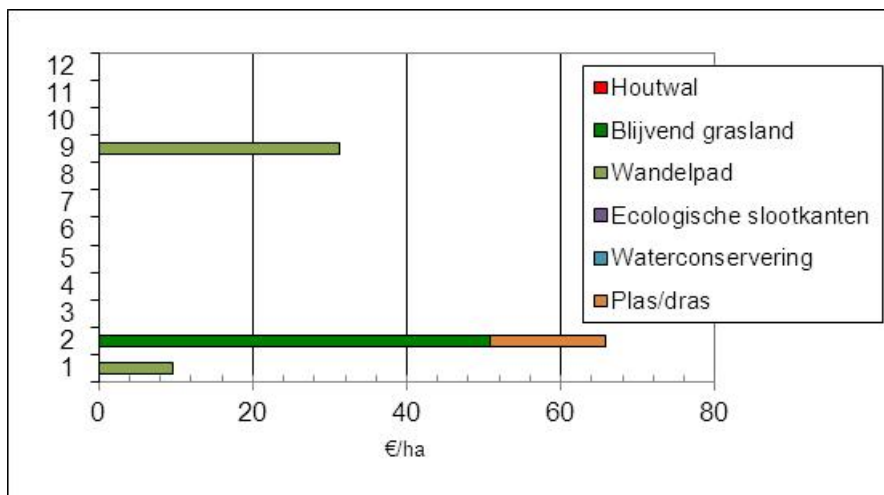
Uit figuur 4.7 blijkt dat ondernemers maar zeer beperkt gebruik maken van groenblauwe diensten in hun bedrijfsplannen voor nieuw GLB. Twee bedrijven willen grond beschikbaar stellen voor een wandelpad, een bedrijf voor een akker- en weiderand en een bedrijf voor plas-dras. In de huidige situatie gebruiken de melkveehouders overigens meer groenblauwe diensten, maar deze vallen in de categorie 'overig' en daarvoor kon binnen dit onderzoek niet gekozen worden bij nieuw GLB (weidevogelbeheer, botanisch grasland en graanteelt).

Figuur 4.7 Gekozen groenblauwe diensten.

¹¹ Zie schema 2.3 in hoofdstuk 2.

Figuur 4.8 geeft het bedrag weer dat een bedrijf gemiddeld per ha ontvangt voor groenblauwe diensten. Per bedrijf zijn de bedragen van de gekozen groenblauwe diensten bij nieuw GLB bij elkaar opgeteld en vervolgens gedeeld door het aantal beschikbare hectares. Deze getallen zijn niet beschikbaar voor het scenario huidige GLB, omdat daarbij uitgegaan is van voortzetting van de huidige situatie (basis 2009) en waarin de vergoedingen voor groenblauwe diensten niet achterhaald konden worden uit de bedrijfsadministraties.

Figuur 4.8 Gemiddelde vergoeding per ha voor de deelnemende bedrijven.

Eén bedrijf zal met groenblauwe diensten ongeveer 65 euro aan opbrengsten per hectare realiseren. Bij de twee bedrijven die alleen kiezen voor een wandelpad gaat het om ruim 30 en bijna 10 euro per hectare.

In onderstaande tabellen staan de argumenten van de melkveehouders om bij nieuw GLB wel of juist geen gebruik te gaan maken van de verschillende groenblauwe diensten. De cijfers geven aan hoeveel melkveehouders een argument hebben genoemd. Lege vakjes geven aan dat een argument door niemand is genoemd bij een bepaalde groenblauwe dienst.

Tabel 4.3 Door melkveehouders gehanteerde argumenten om wel te kiezen voor groenblauwe diensten.

	Houtwal	Akker- en weiderand	Wandelpad	Waterconservering	Ecologisch onderhoud watergangen	Plas-dras	Totaal
Financieel aantrekkelijk voor toch al natte percelen						2	2
Financieel aantrekkelijk		1				1	2
Geeft meer gewasopbrengst (tegengaan verdroging)				2			2
Overig		3	3	1			9
Totaal		4	3	3		3	13

Over het algemeen noemen de melkveehouders weinig argumenten om te kiezen vóór groenblauwe diensten. De diensten akker- en weiderand en plas-dras worden soms financieel aantrekkelijk gevonden. Maar dat heeft vrijwel steeds te maken met het feit dat de percelen waarop deze groenblauwe diensten zouden kunnen worden toegepast, toch al beperkingen geven bij het normale landbouwkundige gebruik.

Tabel 4.4 Door melkveehouders gehanteerde argumenten om niet te kiezen voor groenblauwe diensten.

	Houtwal	Akker- en weiderand	Wandelpad	Waterconservering	Ecologisch onderhoud watergangen	Plas-dras	Totaal
Past/kan niet op het bedrijf/in gebied	3	1	2	4	9	3	22
Te lage vergoeding	7	2	2	1	2	2	16
Opbrengstderving	6	4	1		1	3	15
Te arbeidsintensief	5	4			1	1	11
Overbrengen van ziekten door honden (m.n. Neospora)			4				4
Te lange contractduur	1					1	2
Te beperkend (berijdbaarheid, voerkwaliteit)		2		1			1
Kan niet individueel				1			1
Totaal	22	13	9	7	13	10	74

Het aantal argumenten tegen groenblauwe diensten is vele malen hoger dan het aantal argumenten vóór. Het meest genoemde argument is dat een groenblauwe dienst niet past op het bedrijf of in het gebied. Dit geldt bijvoorbeeld voor het ecologisch onderhoud van watergangen. Veel ondernemers in de deelnemende Natura 2000-gebieden geven aan geen of weinig watergangen te hebben.

Ook geven veel ondernemers aan dat ze de vergoeding voor de groenblauwe diensten te laag vinden. Het gaat dan om de combinatie van argumenten. Melkveehouders vinden de vergoeding te laag voor de extra arbeid die de groenblauwe dienst vraagt en/of voor de opbrengstderving die met de groenblauwe dienst gepaard gaat. Ze zien vergoeding als een soort schadevergoeding, maar ook niet meer dan dat. Per saldo schiet je er financieel dus niets mee op, terwijl aan het productieproces op het bedrijf wel meer tijd en aandacht besteed moet worden.

Bij de houtwal en bij plas-dras zien sommigen de contractduur van 30 jaar als grote belemmering. Als je voor deze diensten kiest, is het eigenlijk onomkeerbaar en dat kan belemmerend werken bij toekomstige keuzes.

Bij het wandelpad maakt een deel van de melkveehouders zich zorgen over de gezondheid van het vee. Daarbij gaat het vooral om problemen met Neospora-besmetting door honden. Neospora veroorzaakt verwerpen van kalveren (spontane abortus).

4.8 Evaluatie gekozen bedrijfsaanpassingen

De bestaande N-productie per ha bepaalt in sterke mate de keuze voor bedrijfsaanpassingen in dit onderzoekgebied. Voor bedrijven met een mestproductie beneden 250 kg N per ha is extensief blijven een aantrekkelijke optie. Dat geldt ook voor productie-uitbreiding zolang de N-productie onder de genoemde grens blijft. Vooral de top-up leidt hier per saldo tot hogere GLB-toeslagen en inkomensstijging. Dat geldt ook voor iets intensievere bedrijven die met kleine aanpassingen in de bedrijfsvoering eveneens beneden die 250 kg N per ha kunnen komen. Kleine aanpassingen kunnen zijn:

1. verhoging van de melkproductie per koe;
2. verlaging van de jongveebezetting;
3. uitbesteden van de jongveeopfok;
4. uitbreiding van grondareaal door koop of pacht.

Intensieve bedrijven hebben twee opties. (1) Extensiveren door minder melk op bedrijfsniveau te gaan produceren en/of extra grond te verwerven bij voorkeur in de vorm van pacht van een akkerbouwer die dan eventueel ook de teelt van voer kan verzorgen op het gepachte land. (2) Intensief blijven of nog intensiever worden en de stal emissiearm maken. Vier van de 12 bedrijven, die in het plan bij huidig GLB intensiveren naar 25.000 of meer kg melk per ha, kiezen hier ook voor in het plan bij nieuw GLB. Sommige melkveehouders geven aan dat ze hun bedrijfsstrategie liever baseren op de verwachte omzet die ze in de markt denken te kunnen realiseren, dan op de verwachte omzet op basis van verwacht overheidsbeleid.

4.9 Voorstellen voor alternatieve scenario's en groenblauwe diensten

De voorstellen voor een alternatieve invulling van GLB-scenario's, spelregels rond de scenario's en groenblauwe diensten zijn in deze paragraaf ingedeeld in drie categorieën: scenario's, groenblauwe diensten en concurrentiekracht. Binnen iedere categorie zijn ze gerangschikt op basis van de prioriteit die ze kregen binnen de groep met deelnemers.

Bij het inventariseren van alternatieven rond het scenario voor het Natura 2000-gebied, zijn veel voorstellen genoemd voor een alternatieve invulling van het mest- en ammoniakbeleid. Omdat deze twee aspecten een belangrijk onderdeel zijn van de problematiek binnen Natura 2000-gebieden, zijn ze hier ook opgenomen.

Voorstellen rond scenario's

1. *Uitbreidingsmogelijkheden afhankelijk maken van intensiteit*
Geef extensieve bedrijven, die vanwege ammoniakbeleid 'op slot zitten', de ruimte om te groeien in aantal koeien tot een bepaald maximum, bijvoorbeeld tot 250 kg N per ha uit dierlijke mest of tot bijvoorbeeld 10.000 kg melk per ha. Sta bij een mestproductie minder dan 250 kg N per ha ook toe dat ze dit mogen aanvullen tot 250 kg door mestaanvoer. Anders vullen ondernemers het met extra koeien aan tot 250 kg N en dat levert meer emissie op (zowel uit stal als bij toedienen) dan uitsluitend mestaanvoer (alleen emissie bij toedienen).
2. *Emissie verlagen via voerspoor*
Stel emissie vast via bedrijfsspecifieke benadering van emissie. Hiervoor is in het project Koeien & Kansen de tool 'bedrijfsspecifieke excretie ammoniak' (BEA) ontwikkeld. Stimuleer het gebruik hiervan via bijvoorbeeld hogere vergoedingen bij lage emissies.
3. *Top-up afhankelijk maken van kg N-productie per ha*
De top-up kan bijvoorbeeld als volgt ingevuld worden: € 350 bij 150 kg, € 250 bij 250 kg en € 150 bij 350 kg N per ha. Dit heeft waarschijnlijk ook een grondprijddrukkend effect.
4. *Derogatie verhogen naar 350 kg N/ha bij 100 % grasland*
Dit remt de teelt van het meer uitspoelingsgevoelige snijmaïs en stimuleert mest-maïs-contracten met akkerbouwers. Om het 'Brussel-proof' te maken zou het gecombineerd kunnen worden met een verkorting van de uitrijperiode en subsidie op extra mestopslag.
5. *Afschaffing EU-subsidies voor melkveehouders*
Afschaffing geeft een versnelde stimulans aan de melkveehouderijsector om concurrerend te worden, zowel binnen EU als mondiaal. Gedachte is dat Nederlandse melkveesector hier op termijn van zal profiteren in verband met sterke concurrentiepositie. Ondanks dat dit voorstel redelijk aanhang kreeg van de groep, stuit het bij meerdere melkveehouders ook op weerstand. Voorstel is dus nogal omstreden.
6. *Indirect grondgebruik meetellen bij vaststellen milieubelasting*
Laat grond die in een (nader te begrenzen) regio door een bedrijf wordt gebruikt voor productie van ruw- én krachtvoer meetellen bij de vaststelling van de milieubelasting van het melkveebedrijf (kg N en P per ha).

Voorstellen rond groenblauwe diensten

1. *Beweidingspremie opnemen als groenblauwe dienst*
Bij de invulling moet worden voorzien in spelregels over: aantal dagen weiden per jaar, uren per dag, controle, verschil tussen speelweide en echt weiden, minimale oppervlakte per koe, beweidingspremie of uitlooppremie, gevolgen voor nitraatuitspoeling. De gezamenlijke zuivelindustrie kan mogelijk rol van uitvoerder op zich nemen.
2. *Groenblauwe diensten aantrekkelijker maken*
Deze diensten moeten beter aansluiten bij de praktijk en met hogere vergoedingen.
  - Hogere vergoedingen, gebaseerd op CAO-tarieven voor de extra arbeidskosten die de uitvoering van een dienst met zich meebrengt.
  - Combineren met fiscale voordelen.
  - Geen of minder eisen stellen aan minimumoppervlakten en andere randvoorwaarden.
  - Zorg voor duidelijke omschrijvingen (bijvoorbeeld zoals bij huidig SNL).
3. *Puntensysteem voor bedrijfstoelage*
Baseer de bedrijfstoelage op een puntensysteem. Daarbij kan de overheid punten toekennen voor bijvoorbeeld: emissie, dierenwelzijn, beweiding, uitgevoerde groenblauwe diensten, intensiteit, biologische productiewijze, enz. Binnen de regeling 'Maatlat duurzame veehouderij' (www.smk.nl) en het project Koeien & Kansen (Aarts, 2010) zijn delen van een dergelijk puntensysteem al beschikbaar. Ook enkele Nederlandse zuivelondernemingen werken aan monitoringssystemen

rond duurzaamheid op melkveebedrijven (Prins & Smit, 2011).

4. *Ideeën voor aanvullende groenblauwe diensten:*
  - Vergoeding voor weidegang.
  - Stimuleer bedrijfssystemen die biodiversiteit bevorderen.
  - Teelt van granen.
  - Peilgestuurde drainage¹².
  - Botanisch beheer voor volledige percelen (niet alleen voor randen).
  - Extra premie voor gebieden die zijn ingericht voor waterberging.
  - Teelt van eiwitrijke gewassen.

Voorstellen rond investeringen en concurrentiekracht

1. *Subsidie voor extra mestopslag met het oog op kortere uitrijperiode*
Een kortere uitrijperiode leidt tot een betere benutting van mineralen uit mest.
2. *Verhoogde subsidie op ammoniakvrije stallen en mestbe- en verwerking*

Samengevat betekent dit dat voor scenario's, groenblauwe diensten en investeringen wordt voorgesteld:

1. *Groenblauwe diensten aantrekkelijker maken*
Met name door hogere vergoedingen (vooral voor de component arbeid) en minder randvoorwaarden. Maak grotere ingrepen (houtwallen, plas/dras en natuurvriendelijke oever) ook omkeerbaar.
2. *Vergoeding voor weidegang als groenblauwe dienst geven*
De randvoorwaarden verdienen nog wel nadere invulling.
3. *Meer doelgericht beloningssysteem voor extensivering en integrale duurzaamheid ontwerpen*
Omschrijf wat gewenste extensieve bedrijfssystemen zijn en beloon die. Dat kan via puntensysteem (op basis van bijvoorbeeld bedrijfsspecifieke emissie, beweiding, welzijn, natuur, intensiteit) of staffelsysteem (bijvoorbeeld hogere top-up bij lagere mestproductie per ha). De kern hiervan is dat vergoedingen zijn gekoppeld aan maatschappelijk gewenste bedrijfssystemen.
4. *Investerings in technische vernieuwing sterker stimuleren*
Op meer aanpassingen (bijvoorbeeld extra mestopslag, mestverwerking en stimuleren voerspoor) subsidie geven en de subsidiepercentages verhogen (bijvoorbeeld voor emissiearme voorzieningen hoger percentage dan 50).
Hoge subsidies op investeringen zijn overigens omstrepen binnen de groep. Sommigen zien het als ongewenst. Met name omdat men vindt dat ze concurrentievervalsend werken.

4.10 Verwachte effecten voor gebied

De gevolgen voor het gebied zijn hieronder samengevat op basis van de reacties van de ondernemers en adviseurs.

1. Het toegepaste scenario is een duidelijke stimulans voor extensivering en lagere milieubelasting. Meer bedrijven zullen extensiveren of extensief blijven. Extensieve bedrijven krijgen een hoger inkomen en hebben sterkere concurrentiepositie binnen het gebied bij handhaving van hun extensieve bedrijfsvoering. Dit is gunstig voor de milieubelasting vanuit het gebied en voor de landschappelijke kwaliteit. In verband met de hoge achtergronddepositie van ammoniak, zal de regionale vermindering van de ammoniakdepositie mogelijk tegenvallen.
2. De meningen over het toekomstperspectief van intensieve melkveebedrijven zijn verdeeld. Om een inkomensdaling te beperken is de lagere bedrijfstoelage die intensieve bedrijven bij gewijzigd GLB ontvangen enerzijds een stimulans voor schaalvergroting zonder grondaankoop. Anderzijds zal de lagere subsidie door de overgang naar nieuw GLB het inkomen en daarmee de leencapaciteit en de investeringsmogelijkheden beperken. Op de vier intensieve bedrijven in dit onderzoek is de gemiddelde inkomensdaling bij overgang naar nieuw GLB € 32.000 per jaar. Maar gemiddeld voor alle bedrijven in het gebied betekent het een stijging van € 5.000. Op basis van deze cijfers verwachten we dat het perspectief van de intensieve bedrijven duidelijk verslechtert.
3. Melkveehouders nemen meer grond van akkerbouwers in gebruik.
De hoge top-up bij extensivering stimuleert melkveehouders tot het aangaan van voer-mestcontracten met akkerbouwers. Hierbij wordt de grond in gebruik gegeven aan het melkveebedrijf. De vraag is echter of het saldo van voedergewassen voor akkerbouwers hoog

¹² Hierbij is de afwateringshoogte van het drainagesysteem instelbaar waardoor water langer vastgehouden kan worden.

genoeg is om hun grond hiervoor ter beschikking te stellen en/of voedergewassen goed passen in hun bouwplan. Maïs past bijvoorbeeld slecht vanwege aaltjes en de late oogst.

4. Grondprijs zal licht stijgen.

Naar verwachting zullen ook de extensieve bedrijven hun melkleveranties gaan uitbreiden met behoud van hun extensieve bedrijfsvoering. Dat betekent dat ze extra grond nodig hebben. Door de top-up zullen ze bereid zijn extra te betalen voor die grond. De verwachting is ook dat de markt zal gaan voorsorteren op toekomstig overheidsbeleid zodra de overheid plannen openbaart waaruit duidelijk wordt dat deze vorm van extensivering gestimuleerd zal worden.

5. Daling van de grondmobiliteit.

Bedrijven die afbouwen of gestopt zijn, zullen naar verwachting langer hun grond vasthouden in verband met de relatief hoge toeslag per ha. Dit maakt het lucratiever om grond extensief te gebruiken voor bijvoorbeeld vleesvee of jongveeopfok.

6. Extensivering zal positief zijn voor imago van melkveehouderij in dit gebied.

Wanneer bedrijven extensiveren en wanneer de extensieve bedrijven groeien in omvang zal dat gunstig zijn voor het imago van de melkveehouderijsector rond de Natura 2000-gebieden.

Hierbij is het overigens wel zeer de vraag hoeveel bedrijven kiezen voor emissiearme stallen in combinatie met intensivering. Wanneer dat op grotere schaal gaat gebeuren, zal dat het imago negatief beïnvloeden. Op basis van de resultaten uit dit onderzoek, concluderen we dat waarschijnlijk de meerderheid van de bedrijven met meer dan 25.000 kg melk per ha hiertoe over zal gaan.

4.11 Samenvatting

De gevolgen van het nieuwe GLB voor het inkomen worden in dit gebied sterk bepaald door de intensiteit, uitgedrukt in kg melk per ha. De intensieve bedrijven komen door hun hoge mestproductie per ha niet in aanmerking voor de hoge top-up van € 500 per ha en moeten daarnaast ook nog eens verplicht investeren in het emissiearm maken van de melkveestal. Dat levert een forse inkomensdaling op voor deze bedrijven. Bedrijven met een lage intensiteit daarentegen, krijgen binnen deze regiovariant van het nieuwe GLB meestal een hogere toeslag per ha dan onder het huidige GLB. Dit alles is voor twee van de zes intensieve bedrijven binnen dit onderzoek een prikkel om te extensiveren. De andere vier gaan investeren in emissiearme voorzieningen en worden zelfs nog intensiever.

De zes extensieve bedrijven blijven extensief. Enkele gaan nog uitbreiden in zowel hectares als melkquotum en blijven daarmee extensief. Gemiddeld zorgt het nieuwe GLB voor een stijging van het inkomen op de melkveebedrijven in deze regio, maar daarbij geldt wel dat de verschillen groot zijn. En die hangen sterk samen met de intensiteit en bedrijfsgrootte. Hoe lager de intensiteit, des te gunstiger het inkomenseffect van het nieuwe GLB. Veel bedrijven in dit gebied gaan uitbreiden in de geleverde hoeveelheid melk.

Binnen dit gebied is de belangstelling voor groenblauwe diensten vrij gering. Men geeft aan vergoedingen te laag te vinden en veel diensten zijn volgens de ondernemers niet van toepassing in het gebied waar het bedrijf zit.

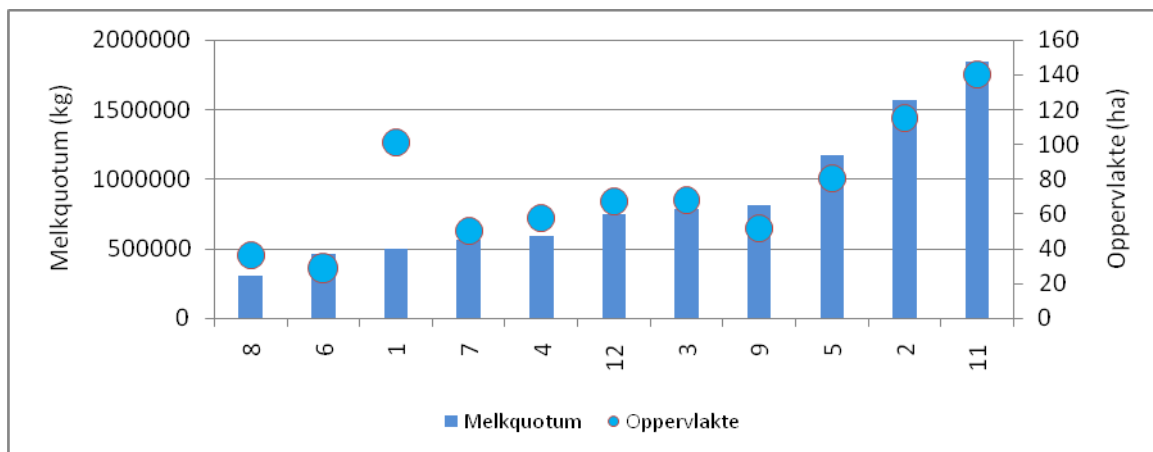
Dit regionale scenario is een duidelijke stimulans voor extensivering en een lagere milieubelasting. De concurrentiepositie van de extensieve bedrijven binnen het gebied wordt beter. Dat heeft waarschijnlijk een positieve invloed op milieu en landschap.

5 Resultaten westelijk veenweidegebied

5.1 Bedrijfsomvang

De groep bestond uit ondernemers van 11 bedrijven die deelnemen aan BIN. Tijdens de eerste bijeenkomst waren 8 aanwezig, bij de tweede alle 11.

Figuur 5.1 Omvang van de deelnemende bedrijven uit het westelijke veenweidegebied.

Figuur 5.1 toont de omvang van de deelnemende bedrijven getoond in hectares en in hoeveelheid melkquotum; gerangschikt op basis van melkquotum. In vergelijking met de verdeling over quotumklassen voor geheel Nederland (PZ, 2010), zitten er in de onderzoeksgroep relatief veel grote bedrijven en weinig kleine. Gemiddeld zit in Nederland ongeveer 30 % van de melkveebedrijven in de groep “meer dan 650.000 kg melk”, in de onderzoeksgroep is dat 50 %. Verder valt gemiddeld 30 % van de Nederlandse bedrijven in de klasse “minder dan 400.000 kg melk”, hier is dat slechts 10 %.

5.2 Voor- en nadelen nieuw GLB-scenario tijdens de eerste bijeenkomst

Tabel 5.1 vermeldt genoemde voor- en nadelen van nieuw GLB. Deze noemden de veehouders in de eerste bijeenkomst, als eerste reactie op de kennismaking met nieuw GLB. Alleen de argumenten die door meerdere personen zijn benoemd, worden getoond. De overige zijn gegroepeerd onder “overig”.

Tabel 5.1 Persoonlijke reactie op de verandering binnen GLB.

Positief	Aantal	Negatief	Aantal
Herverdeling van middelen over regio's	4	Tarieven groenblauwe diensten te laag	5
Beschikbaarheid van groenblauwe diensten	4	Zuivelproducten blijven in prijs te laag	4
Budget beschikbaar, ook al is het minder	3	Geen grondbewerking toegestaan in Veenweidegebied	3
Lagere prijs voedsel	2	Minder inkomen bij niet mee doen aan groenblauwe diensten	2
Stimulansen voor duurzaamheid, milieu en innovatie	2	Overig	7
Overig	6		

5.3 Gekozen bedrijfsaanpassingen

Aanpassingen tijdens eerste groepsbijeenkomst

In tabel 5.2 is te zien welke aanpassingen in de bedrijfsstrategie tijdens de eerste bijeenkomst werden overwogen door de ondernemers. De resultaten in de kolom ‘1^e ronde’ hebben betrekking op hun zienswijze direct na de introductie van de spelregels rond nieuw GLB. Die in de ‘2^e ronde’ zijn gekozen na discussie over mogelijke aanpassingen binnen de groep van melkveehouders en adviseurs.

Tabel 5.2 Bedrijfsaanpassingen zoals veehouders die zien tijdens de eerste groepsbijeenkomst.

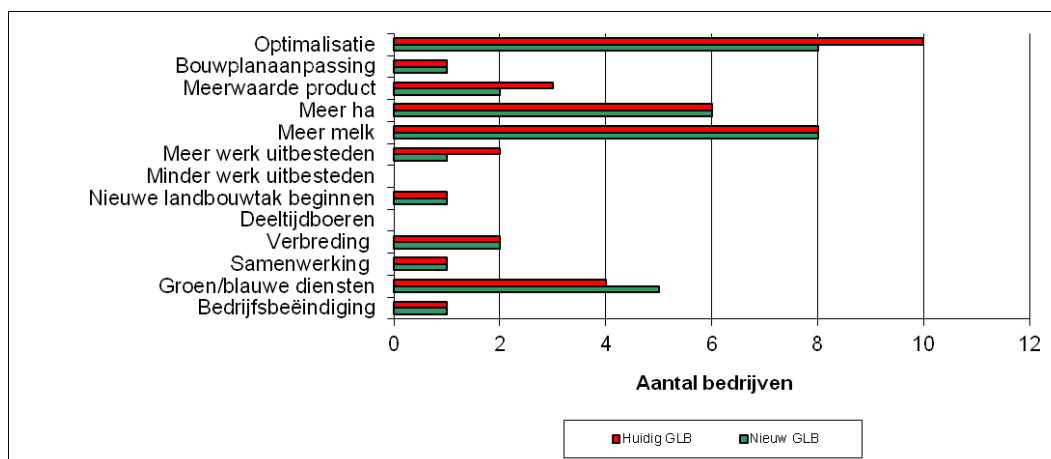
Bedrijfsaanpassingen	Aantal	
	1 ^e ronde	2 ^e ronde
Geen	4	2
Groenblauwe diensten		3
Verbreding (zorg, bed & breakfast, niche-producten)	1	2
Bedrijfsuitbreiding (melkquotum en/of hectares)		2
Hectares botanisch hooiland op afstand vergroten	2	
Investeren in markt-productonderzoek	1	

Uit deze resultaten blijkt dat de melkveehouders in eerste reactie op de kennismaking met nieuw GLB relatief weinig behoefte hebben om met aanpassingen van hun bedrijf in te spelen op de wijziging in het GLB. Twee ondernemers ervaren het nieuwe beleid als stimulans om extra hectares botanisch hooiland in gebruik te nemen. De combinatie van de extra hectaretoeslag in de vorm van flat-rate plus top-up en de mogelijkheid tot vergoeding voor de groenblauwe diensten maakt deze aanpassing aantrekkelijk voor hen.

Uit de resultaten in de kolom '2^e ronde' blijkt dat na discussie met collega's en adviseurs de behoefte om aanpassingen te doen enigszins is gestegen. In deze fase geven de groepsleden vooral aan dat ze geen grote aanpassingen verwachten als gevolg van de verandering in het GLB-beleid. De vergoedingen voor de groenblauwe diensten vinden ze als stimulans daarvoor te laag. Groenblauwe diensten zijn wel aantrekkelijk voor bedrijven met verbreding of huisverkoop omdat ze dan ook promotie daarvoor zijn.

Aanpassingen tijdens bedrijfsbezoek

Tijdens de bedrijfsbezoeken zijn de bedrijfsplannen besproken en doorgerekend met het simulatiemodel. Figuur 5.2 toont de gekozen bedrijfsaanpassingen. De rode (donkere) staven betreffen de plannen voor huidig GLB, de groene (lichtere) staven plannen bij nieuw GLB. Opvallend is de sterke insteek op groei in melkproductie en areaal. De nadruk op meer grond en meer melk is niet afhankelijk van de vorm van het GLB-scenario. Verder zien veel bedrijven nog mogelijkheden in het optimaliseren van voeding, bemesting en diergezondheid. Bij nieuw GLB zijn dit iets minder bedrijven omdat een aantal melkveehouders vermoedt dat groei en optimaliseren niet goed zijn te combineren. De belangstelling voor groenblauwe diensten wordt vrijwel niet beïnvloed door het GLB-scenario.

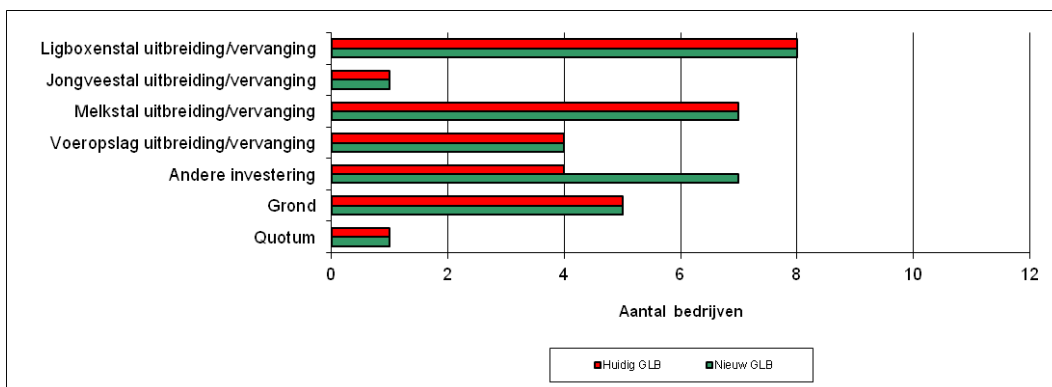

Figuur 5.2 Gekozen bedrijfsaanpassingen binnen de opgestelde plannen.

5.4 Gekozen investeringen en benutte subsidies

Gekozen investeringen

In figuur 5.3 is zichtbaar waar de bedrijven uit de groep westelijk veenweidegebied in willen investeren. De rode staven zijn huidig GLB, de groene nieuw GLB. Opvallend is dat er vrijwel geen verschillen zijn. Met uitzondering van de categorie andere investeringen die hier te maken hebben met het bouwen van extra loodsen voor machines en opslag van hooi dat beschikbaar komt van botanisch hooiland. Zes bedrijven investeren in grond.

Figuur 5.3 Door bedrijven gekozen investeringen tijdens het opstellen van bedrijfsplannen.

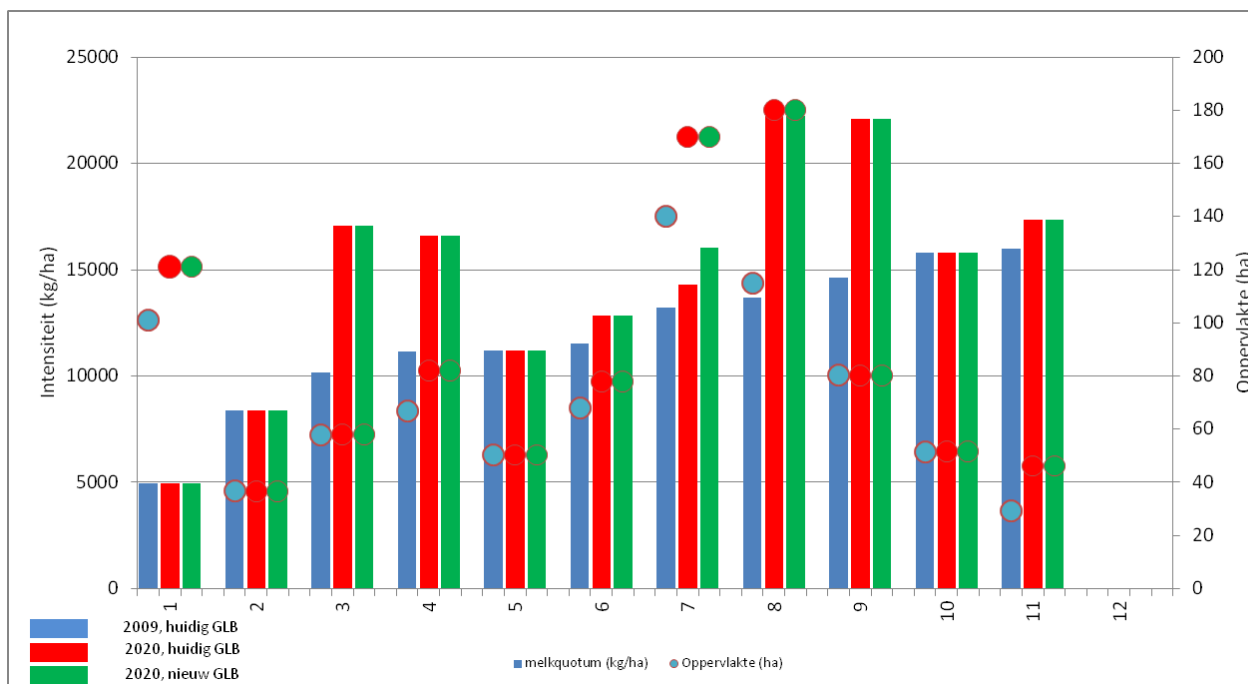
Uit de bedragen die individuele bedrijven investeren blijkt dat vooral de investeringen in grond en stallen meer kapitaal vergen dan quotumaankoop. De ambitieuze groei in melkafzet denken de melkveehouders overwegend te doen na 2015. De groeiers gaan ervan uit dat deze groei dan geen investering in melkproductierechten meer vergt. Vier bedrijven investeren nog in melkquotum vóór 2015. Er zijn acht bedrijven die investeren in uitbreiding of nieuwbouw van veestallen. Dat past bij het algemene beeld van forse schaalvergroting op de bedrijven van de deelnemers. Een bedrijf wil op termijn afbouwen en stoppen en doet daarom geen investeringen.

Benutte subsidies

Geen van de deelnemers heeft gebruik gemaakt van investeringssubsidies voor investeringen in bovenwettelijk maatregelen.

5.5 Gevolgen voor intensiteit

In figuur 5.4 is voor de huidige situatie (2009), voor het plan bij huidig GLB en het plan bij nieuw GLB per bedrijf de intensiteit (in kg melk per ha) en de oppervlakte weergegeven. De bedrijven zijn in deze figuur gerangschikt naar oplopende intensiteit in 2009. De bolletjes geven de oppervlakte weer en de staven de hoeveelheid melk per hectare. Hieruit blijkt dat zeven bedrijven stijgen in de melkproductie per hectare en dat vier bedrijven niet veranderen in intensiteit. Al eerder is aangegeven dat voor alle bedrijven geldt dat hun plannen voor de scenario's huidig GLB en nieuw GLB geen verschillen opleveren in intensiteit. De rode en groene staven van het zelfde bedrijf hebben daardoor steeds de zelfde lengte.

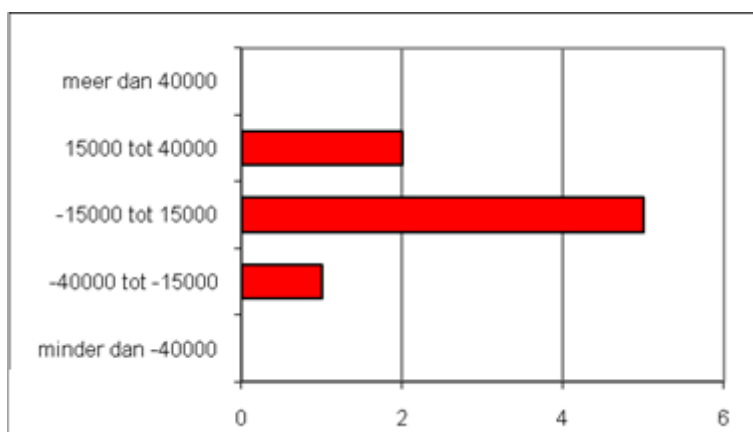

Figuur 5.4 Intensiteit van bedrijven in huidige situatie en in 2020 bij de beide GLB-scenario's.

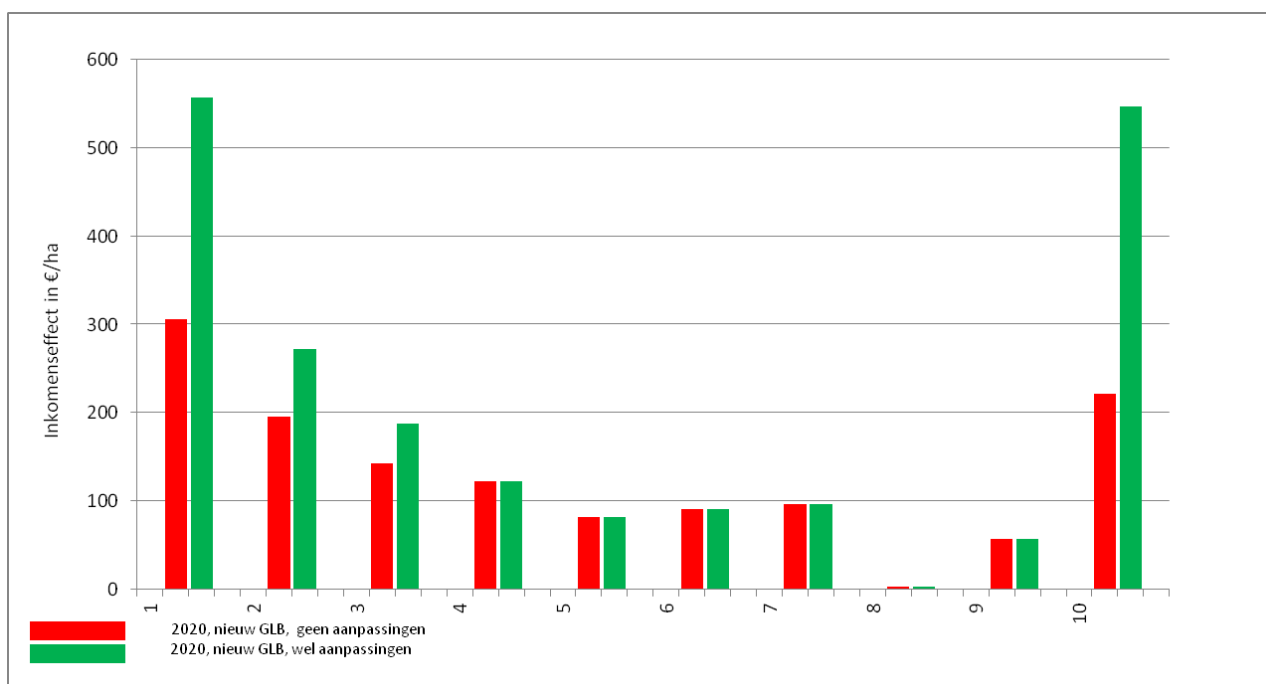
Hoewel zes bedrijven vrij veel kapitaal investeren in grondaankoop, blijkt uit figuur 5.4 dat er slechts enkele bedrijven zijn die fors uitbreiden in het absolute aantal hectares. De hoge grondprijzen zorgen er namelijk voor dat ook het aankopen van een kleine oppervlakte al veel kapitaal vergt. Uiteraard kan uitbreiding in grond ook met – minder kapitaalintensieve – pacht.

5.6 Gevolgen voor inkomen

Tijdens de eerste groepsbijeenkomsten hebben de deelnemers een schatting gemaakt van de verwachte verandering in inkomen als gevolg van de overgang naar nieuw GLB (figuur 5.5). De gemiddelde verwachte daling was € 6.850, maar de verschillen tussen de bedrijven zijn groot.

Figuur 5.5 De verwachte inkomenseffecten van de overgang naar nieuw GLB in euro per bedrijf, geschat tijdens de eerste groepsbijeenkomst.

Figuur 5.6 De berekende inkomenseffecten binnen nieuw GLB in euro's per hectare wanneer de planvorming is gebaseerd op huidig GLB en op nieuw GLB. De bedrijven zijn gerangschikt op basis van oplopende intensiteit in kg melk per ha bij huidig GLB in 2020.

Bedrijf '10' (rechts in de grafiek) wijkt af van het algemene patroon doordat de bedrijven op volgorde staan van intensiteit bij nieuw GLB in 2020 zonder aanpassingen. Het bedrijf '10' heeft in 2020 een hoge intensiteit maar had die in 2009 nog niet. Vanaf 2009 gaat het bedrijf sterk uitbreiden waardoor de toeslag per ha wordt 'verdund' tot ca. € 250 per ha. Na overschakeling op nieuw GLB zorgt de combinatie van flat-rate en top-up ervoor dat dit bedrijf dan een duidelijk hogere toeslag – en dus

inkomen – per ha krijgt. Door de keus voor enkele groenblauwe diensten neemt dit inkomen nog verder toe.

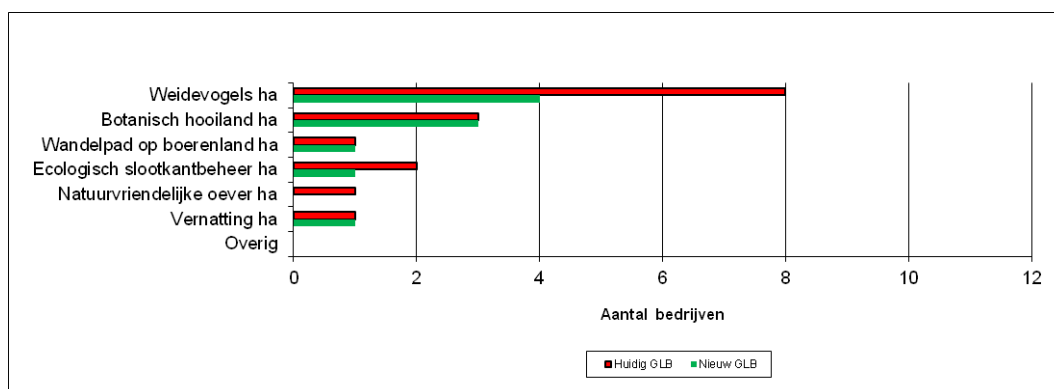
De resultaten van de doorgerkende bedrijfsplannen in figuur 5.6 laten eveneens zien dat de verschillen tussen de bedrijven groot zijn als het gaat om het effect van het GLB-scenario op het berekende inkomen. De staven geven de verandering in 2020 weer tussen:

- het inkomen in het opgestelde plan voor huidig GLB, waarbij de huidige GLB-spielregels gelden, en
- het inkomen in datzelfde plan, maar dan bij fictieve spelregels¹³ van nieuw GLB.

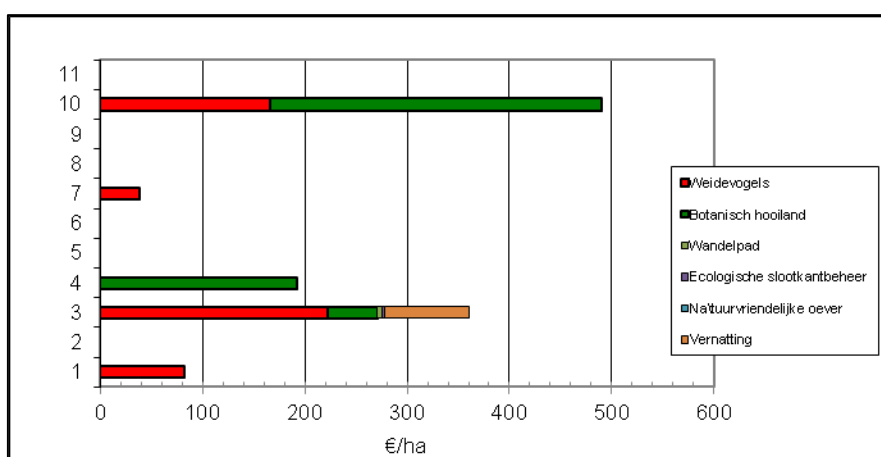
Ten opzichte van de inschatting van de ondernemers vooraf, blijkt het inkomenseffect van de berekende resultaten gunstiger uit te vallen. Gemiddeld is namelijk geen sprake van een inkomensdaling, maar van een stijging van ca. € 7.000. Dit positieve effect komt vooral door de hoogte van de top-up per hectare. De deelnemende bedrijven krijgen gemiddeld een iets hogere toeslag dan in de huidige situatie. Dat effect is uiteraard voor de extensieve bedrijven groter dan voor de intensieve.

5.7 Gekozen groenblauwe diensten

In onderstaande grafiek is te zien in welke mate de deelnemers groenblauwe diensten kiezen bij de beide GLB-scenario's. Weidevogelbeheer en botanisch hooiland zijn favoriet. Uit de figuur blijkt verder dat de ondernemers slechts beperkt kiezen voor groenblauwe diensten. Bovendien kiest binnen nieuw GLB de helft minder ondernemers voor weidevogelbeheer. Aan het eind van deze paragraaf gaan we nader in op deze beide inzichten.

Figuur 5.7 Gekozen groenblauwe diensten

Figuur 5.8 Gemiddelde vergoeding per ha voor de deelnemende bedrijven.

Een bedrijf maakt bij nieuw GLB maximaal gebruik van de beschikbare groenblauwe diensten en voegt alle maatregelen toe voor zijn gehele oppervlakte. Daarnaast voegen drie bedrijven één maatregel toe, en één bedrijf twee maatregelen. De grootste groep van zes ondernemers maakt geen

¹³ Zie schema 2.3 in hoofdstuk 2.

gebruik van de groenblauwe diensten omdat ze de vergoeding te laag vinden bij een intensieve bedrijfsvoering. De komst van de nieuwe groenblauwe diensten is voor enkele bedrijven reden zich te specialiseren in de combinatie van melkveehouderij en natuurbeheer.

Figuur 5.8 geeft per bedrijf het totale bedrag van de gekozen groenblauwe diensten en vervolgens gedeeld door het aantal beschikbare hectares. Drie bedrijven blijken in staat om met groenblauwe diensten ca. € 200 of meer per ha aan extra inkomsten te verwerven.

In onderstaande tabellen staan de argumenten van de melkveehouders om wel of juist geen gebruik te gaan maken van de verschillende groenblauwe diensten weergegeven. De cijfers geven aan hoeveel melkveehouders een bepaald argument hebben genoemd bij een groenblauwe dienst.

Tabel 5.3 Argumenten om wel te kiezen voor groenblauwe diensten.

	Weidevogelbeheer	Botanisch hooiland	Wandelpad	Natuurvriendelijke oevers	Ecologisch slootkantenbeheer	Vernatting	Totaal
Positief imago naar buiten (MVO)	2	2	2	1	1	1	9
Financieel aantrekkelijk in algemeen	2	2			1	2	7
Financieel aantrekkelijk voor grond op afstand		2					2
Goed voor biodiversiteit				1	1		2
Makkelijk inpasbaar bij biologische bedrijfsvoering		2					2
Structuurrijk ruwvoer winnen		1					1
Totaal	4	9	2	2	3	3	23

Tabel 5.4 Argumenten om niet te kiezen voor groenblauwe diensten.

	Weidevogelbeheer	Botanisch hooiland	Wandelpad	Natuurvriendelijke oevers	Ecologisch slootkantenbeheer	Vernatting	Totaal
Past/kan niet op het bedrijf/in gebied		3	2			10	15
Land wordt te nat				1		10	11
Te beperkend vanwege berijdbaarheid						10	10
Te lage vergoeding	2	3	1	3			9
Opbrengstderving	2	1				3	6
Te lange contractduur	1	1	1	1	1		5
Te arbeidsintensief	1			1	1		3
Voerkwaliteit te laag	2	1					3
Kan niet individueel			1	1		1	3
Overbrengen van ziekten door honden (Neospora)			1				1
Totaal	8	9	6	7	2	34	66

Het aantal argumenten tegen groenblauwe diensten is duidelijk groter, dan die ervoor. Duidelijk is dat vernatting op veel tegenstand stuit. Afgezien van de tegenargumenten rond vernatting is het belangrijkste tegenargument tegen de overige groenblauwe diensten dat men de vergoedingen te laag vindt. Het hoogst scorende argument vóór (imago), onderstreept dat er een positieve grondhouding bij melkveehouders is ten opzichte van groenblauwe diensten. Daar hebben ze ook reeds jarenlang ervaring mee, met name wanneer het gaat om weidevogelbeheer.

Eerder is al geconstateerd dat de ondernemers binnen nieuw GLB minder vaak kiezen voor weidevogelbeheer dan binnen huidig GLB. Uit tabel 5.4 blijkt dat ze de te lage vergoeding, opbrengstderving en te lage voerkwaliteit zien als de belangrijkste nadelen.

5.8 Evaluatie gekozen bedrijfsaanpassingen

Tijdens de tweede groepsbijeenkomst zijn de gekozen bedrijfsaanpassingen geëvalueerd. De ondernemers en adviseurs trokken hieruit onderstaande conclusies.

1. De meeste bedrijven kiezen voor: optimalisatie bedrijfsvoering, meer melk, extra hectares en groenblauwe diensten (m.n. weidevogels en botanisch hooiland). Daarnaast werken veel melkveehouders aan schaalvergroting door de melkplas en het areaal te vergroten.
2. Er is vrijwel geen verschil in bedrijfsaanpassingen tussen huidig en toekomstig GLB.
3. Inkomenseffecten zijn sterk afhankelijk van het niveau van de top-up.
De deelnemers verwachten veel discussie over het vaststellen van de top-up. De hoogte van de top-up is zeer bepalend zijn voor de inkomenseffecten en daarmee ook voor de perspectieven voor melkveebedrijven in dit gebied.
4. Op extensieve bedrijven stijgt het inkomen, op intensieve daalt het.
Dit komt met name door de overgang van een toeslag per kg melk naar een toeslag per ha. Gegeven het tarief voor flat-rate in combinatie met top-up van € 450, en een huidige bedrijfstoelage per kg melk van 4 cent, ligt het omslagpunt rond 11.000 kg melk per ha. Veehouders die daar nu boven zitten, gaan er op achteruit en veehouders die eronder zitten gaan erop vooruit. Hierbij is geen rekening gehouden met eventuele extra vergoedingen uit groenblauwe diensten.
5. De top-up is nodig om natuurlijke handicaps te compenseren.
Het westelijk veenweidegebied kent handicaps in de vorm van verkaveling, ontwatering en ontsluiting. Om concurrerend melkvee te kunnen houden is de top-up hard nodig.
6. De top-up gaat op aan inkomensdaling als gevolg van scheurverbod.
De regionale top-up zal naar de mening van de veehouders geheel opgaan aan de inkomensdaling die ontstaat door het scheurverbod van grasland.
7. De vergoedingen voor de groenblauwe diensten leveren geen extra inkomen op.
Volgens de veehouders is de vergoeding voor de groenblauwe diensten te laag. De vergoedingen zijn een compensatie voor opbrengstderving van grasland en geen vergoeding voor extra arbeid en voor de toegevoegde waarde die men via het beheer levert voor het aanzien van het gebied.
8. De ondernemers die nu reeds een verbredingstak hebben (hier: kaas, natuur en zorg), zien in het gewijzigde GLB-beleid extra prikkels om door te gaan met verbreding. Een directe prikkel omdat ze bezig zijn met maatschappelijke gewenste neventakken van de landbouw waarvoor ze mogelijk een hogere financiële beloning krijgen. En een indirecte prikkel omdat de directe inkomenssteun daalt, waardoor zelf meerwaarde toevoegen aan het agrarische product belangrijker wordt voor behoud en verbetering van inkomen.

5.9 Voorstellen voor alternatieve scenario's en groenblauwe diensten

De voorstellen voor een alternatieve invulling van GLB-scenario's, spelregels rond de scenario's en groenblauwe diensten zijn ingedeeld in drie categorieën: scenario's, groenblauwe diensten en concurrentiekracht. Binnen iedere categorie zijn ze gerangschikt op basis van de prioriteit die ze kregen binnen de groep met deelnemers.

Voorstellen rond scenario's

1. *Scheurverbod vervangen door alternatief "Beperkt scheuren".*
Een alternatief voor het scheurverbod kan zijn: maximaal één keer scheuren per 10 jaar. Deze beperkte mogelijkheid willen ze combineren met een calamiteitenregeling die scheuren ook toestaat bij grote schade aan de graszode bijvoorbeeld door vertrapping, natte of droge omstandigheden en strenge vorst.
2. *Kies voor volumebeleid voor zuivel waarbij melkaanbod wordt afgestemd op de melkvraag en bij een prijsniveau dat overeen komt met de kostprijs.*
Dit voorstel betreft een geheel andere invulling van het toekomstig GLB. Bij dit beleid kan flat-rate achterwege blijven omdat de melkprijs hoger is dan bij voorgenomen beleid. Het uitgespaarde geld voor flat-rate kan dan benut worden voor de regionale gebieds-top-up en groenblauwe diensten. Beperking van de productie heeft als nevenvoordeel ook beperking van de milieubelasting.
3. *Geef de top-up als vergoeding voor matige verkaveling en ontwatering.*
De top-up moet een vergoeding zijn voor inefficiënte bedrijfsvoering als gevolg van verkaveling en ontwatering. De hoogte moet daarop afgestemd zijn. Bij extra beperkingen zoals beperkt scheuren, horen ook extra vergoedingen.

Voorstellen rond groenblauwe diensten

1. *Weidegang opnemen als groenblauwe dienst.*
2. *Groenblauwe diensten financieel aantrekkelijker maken.*
Dit kan door in de berekening van de opbrengstderiving van een hogere kVEM-prijs uit te gaan dan die nu wordt gebruikt in DLG-berekeningen. De extra kosten hiervan kunnen mogelijk worden gedekt door een grotere financiële bijdrage van de stedelijke gebieden in het Groene Hart. De deelnemers zien wijze van financiering zoals ontwikkeld in Delfland als een inspirerend voorbeeld voor de instandhouding van het agrarisch cultuurlandschap in het veenweidegebied. Op die manier kunnen ook meer financiën beschikbaar komen voor groenblauwe diensten.
3. *Steviger pakket met groenblauwe diensten ontwikkelen voor duurzaam bodem- en waterbeheer.*
Onderdelen die hierin kunnen zitten: tegengaan bodemdaling, hoger waterpeil in combinatie met onderwaterdrainage, verbeteren en/of behouden van bodemvruchtbaarheid en biodiversiteit. De ondernemers formuleren dit als een SNL+-pakket.

Voorstellen rond investeringen en concurrentiekracht

1. *Subsidie op energieproductie.*
Bijvoorbeeld biogasinstallaties met covergisting van maaisel uit slootkanten en natuurgebieden.
2. *Subsidie voor innovaties rond emissiereducties.*
De overheid kan het terugbrengen van de uitstoot van methaan, CO₂ en ammoniak stimuleren en versnellen door subsidies voor innovaties rond deze thema's.

5.10 Gevolgen voor het gebied

De gevolgen voor het gebied zijn samengevat op basis van de reacties van de ondernemers en adviseurs.

1. *Inkomen*
Het gewijzigde GLB-scenario is gunstig voor de inkomenspositie van de meeste melkveehouders en daarmee ook voor bedrijfsopvolging. Waarschijnlijk zal dit de grondprijs iets verhogen.
2. *Schaalvergroting en verbreding gaan door*
Uit de bedrijfsplannen is af te leiden dat veel melkveehouders verder gaan met schaalvergroting. Zij die reeds bezig zijn met verbredingsactiviteiten, gaan dat eveneens verder opschalen. Zowel schaalvergroting als de toename van verbreding gaan dus door.
3. *Meer aandacht voor omgeving*
Op grond van de intenties achter het gewijzigde GLB gaan de ondernemers ervan uit dat dit een positieve invloed heeft op milieu, natuur, landschap en water. Binnen het gewijzigde GLB verwachten ze meer aandacht voor het compenseren van economische nadelen van de matige ontwatering, verkaveling en ontsluiting. Ook verwachten ze meer aandacht voor groenblauwe diensten die specifiek inspelen op de maatschappelijke behoeften rond natuur en landschap, die sterk leven in het westelijk veenweidegebied.
4. *GLB nog onvoldoende afgestemd op gebiedsdoelen*
De deelnemers betwijfelen of het gehanteerde scenario wel echt meerwaarde biedt als het gaat om natuur en landschap binnen het westelijk veenweidegebied. Het pakket groenblauwe diensten lijkt nog onvoldoende toegesneden op de knelpunten en kansen in het gebied zoals: bodemdaling, landschap open houden, schoon water en meer natuur op ondernemersland en in ondernemershand. Ze zijn ook van mening dat de vergoedingen niet hoog genoeg zijn voor meer deelname aan groenblauwe diensten. Gezien de gerichtheid van de melkveehouders op schaalvergroting en de genoemde twijfels, is de kans groot dat veel melkveehouders schaalvergroting belangrijker vinden dan deelname aan groenblauwe diensten. Grote vraag is daarom of dit pakket wel echt meerwaarde biedt om binnen het veenweidegebied de stap voorwaarts te zetten (op het gebied van natuur en landschap) die veehouders in het algemeen en agrarische natuurverenigingen in het bijzonder, al zo lang verwachten. De essentie van die stap is: meer maatschappelijk gewenste diensten (groenblauwe diensten) leveren aan de Randstedelingen tegen een vergoeding die het de moeite waard maakt ze te produceren. De deelnemers verachten dat dit niet gaat lukken met het pakket zoals dat in dit onderzoek is gebruikt.

5.11 Samenvatting

De overschakeling naar het nieuwe GLB westelijk veenweidegebied resulteert in een zeer grote spreiding in gevolgen voor het inkomen. Gemiddeld stijgt het inkomen met € 7.000, maar het effect per bedrijf is sterk afhankelijk van intensiteit en bedrijfsgrootte. Dit positieve effect komt met name door de top-up en de vrij lage intensiteit binnen dit gebied. Er zijn echter ook enkele intensieve bedrijven die te maken krijgen met een inkomensdaling.

Binnen het pakket groenblauwe diensten is in deze regio vooral belangstelling voor weidevogels en in mindere mate voor botanisch hooiland. Voor alle overige diensten is er weinig belangstelling.

Veel ondernemers kiezen voor uitbreiding in grond en melkproductie. Ze zijn van mening dat het scheurverbod zo veel inkomen kost, dat dit het voordeel van de top-up teniet doet.

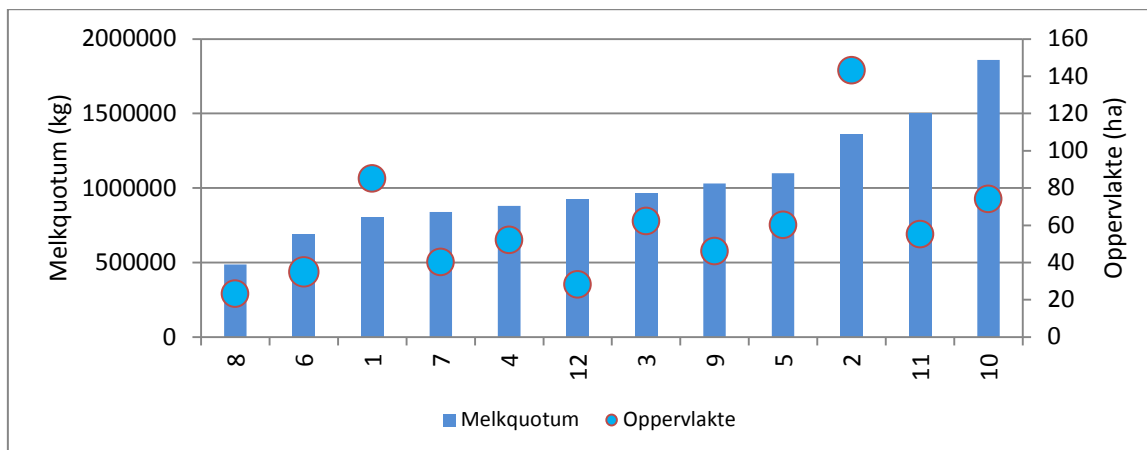
Ondernemers die al aan verbreding doen, willen daarmee doorgaan en soms ook uitbreiden daarin. Deels ook om daarmee minder afhankelijk te zijn van onzekere GLB-toeslagen.

De deelnemers zien in het nieuwe GLB een extra stimulans om in te spelen op de maatschappelijke behoeften van Randstedelingen, maar ervaren het pakket van de zes aangeboden diensten als te beperkt en de vergoedingen te laag. Ze denken dat er in de regio draagvlak is voor meer diensten en zien het nieuwe GLB als een stimulans om samen met overheden hier invulling aan te geven.

6 Resultaten oost Noord-Brabant

6.1 Bedrijfsomvang

De groep bestond uit 12 melkveehouders met minimaal 18.000 kg melk per ha grasland en voedergewassen. Van deze bedrijven waren er drie afkomstig uit noord Limburg en hadden twee naast de melkveetak ook nog een akkerbouwtak. Op deze twee bedrijven was de melkproductie per ha voor het totale bedrijf lager dan de gestelde grens van 18.000 kg per ha. Tijdens beide groepsbijeenkomsten waren 10 van de 12 aanwezig.

Figuur 6.1 Omvang van de deelnemende bedrijven uit het gebied oost Noord-Brabant.

Figuur 6.1 toont de omvang van de bedrijven in hectares en melkquotum. De bedrijven zijn gerangschikt op basis van de hoeveelheid melkquotum. In vergelijking met de verdeling over quotumklassen voor heel Nederland (PZ, 2010), zitten in de onderzoeksgroep zeer veel grotere bedrijven. Gemiddeld zit ongeveer 30 % van de melkveebedrijven in Nederland in de groep “meer dan 650.000 kg melk”, binnen deze onderzoeksgroep is dat 90 %. Bovendien is er geen bedrijf dat minder dan 400.000 kg melk heeft, terwijl dat gemiddeld over Nederland ook 30 % is.

De bedrijven 1 en 2 in de grafiek hebben meer grond in gebruik dan de overige tien. Dit zijn de twee gemengde bedrijven.

6.2 Voor- en nadelen nieuw GLB

In tabel 6.1 zijn de door de ondernemers in de eerste bijeenkomst aangegeven voor- en nadelen weergegeven als eerste reactie op de kennismaking met nieuw GLB. Alleen de argumenten die door meerdere personen zijn benoemd, worden getoond. De overige staan onder ‘overig’.

Tabel 6.1 Door veehouders aangegeven positieve en negatieve aspecten van nieuw GLB.

Positief	Aantal	Negatief	Aantal
Behoud van deel inkomenssteun	2	Bedrijfstoeslag daalt/inkomensverlaging	8
Eerlijke verdeling van GLB gelden	2	Verschuiving van landbouwgeld naar natuur	4
Los gekoppeld van historie	2	Toename regels	3
In kunnen spelen op nieuwe ontwikkelingen/duurzaamheid	2	Verschuiving in verdeling toeslagen over regio's	3
Regionale voordelen via extra toeslag	2	Kritiek rond groenblauwe diensten	3
Minder administratie/eenvoudiger regelgeving	2	Extra werk aan groenblauwe diensten zonder voldoende vergoeding	2
Overig	6	Overig	8

De ondernemers geven als belangrijkste negatief aspect aan dat het bedrijfsinkomen daalt, en dat daarmee geld verschuift van landbouw naar natuur.

6.3 Gekozen bedrijfsaanpassingen

Aanpassingen tijdens eerste groepsbijeenkomst

In onderstaande tabel is te zien welke aanpassingen in de bedrijfsstrategie de ondernemers overwogen. Ze zijn gerangschikt op basis van frequentie van kiezen.

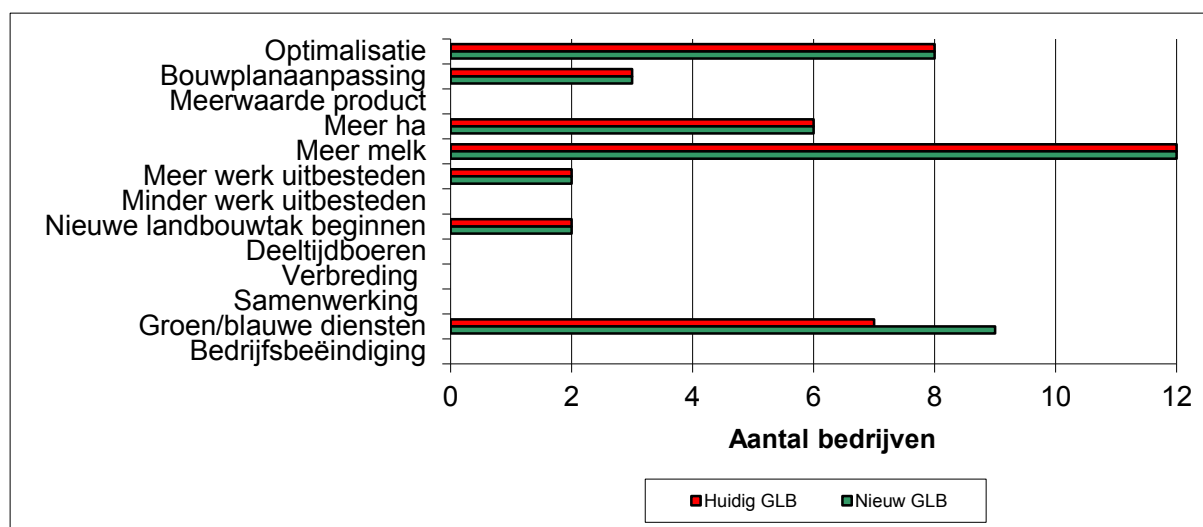
Tabel 6.2 Bedrijfsaanpassingen zoals veehouders die zien tijdens de eerste groepsbijeenkomst.

Bedrijfsaanpassingen	Aantal	
	1 ^e ronde	2 ^e ronde
Uitbreiden / schaalvergroting	8	6
Groenblauwe diensten	5	4
Kostprijsverlaging / optimalisatie	1	4
Binnen halen investeringssubsidies	1	3
Intensiveren	2	1
Extra grond verwerven	1	1
Meer marktgericht produceren	1	1
Weet nog niet omdat nog niet alles bekend is	1	
Belastingvoordeel binnenhalen		1
Minder aflossen		1

In de tabel is te zien dat de ondernemers sterk richten op uitbreiden. Termen als schaalvergroting, uitbreiding en extra grond komen meerdere malen terug. Daarnaast noemen ze ook meerdere malen groenblauwe diensten. Uit de resultaten in de kolom '2^e ronde' blijkt dat na enige discussie met collega's en adviseurs de behoefte om aanpassingen te doen ongeveer op het zelfde niveau blijft.

Aanpassingen tijdens bedrijfsbezoek

Tijdens de bedrijfsbezoeken zijn de bedrijfsplannen opgesteld en doorgerekend. In figuur 6.2 staat welke bedrijfsaanpassingen de ondernemers kozen. De rode (donkere) staven betreffen het plan bij voortzetting van huidig GLB, de groene (lichtere) staven het plan bij nieuw GLB.

Figuur 6.2 Gekozen bedrijfsaanpassingen binnen de opgestelde plannen.

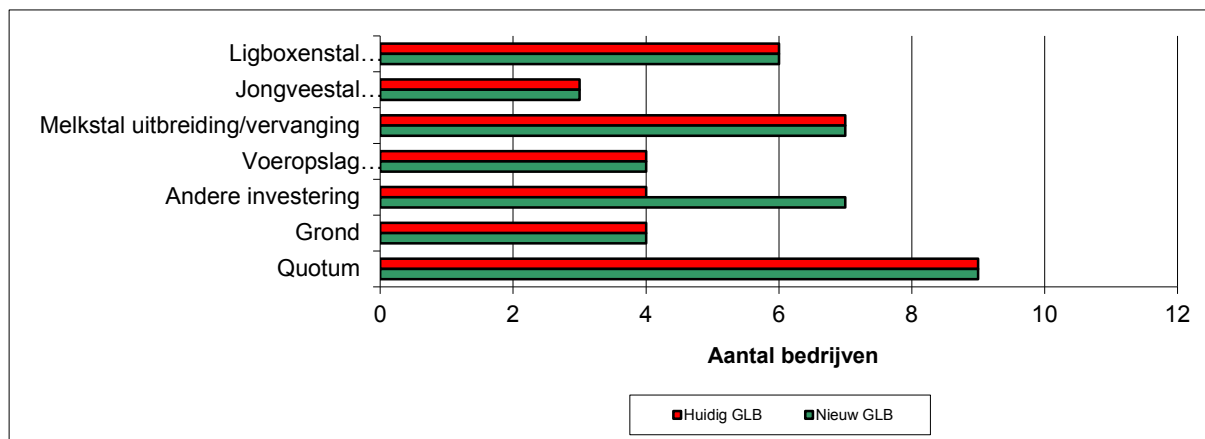
In de grafiek is te zien dat de lengtes van de rode en groene staven vrijwel overeenkomen. De plannen van de ondernemers veranderen dus vrijwel niet door overschakeling op een ander GLB. Alleen het aantal ondernemers dat groenblauwe diensten gaat toepassen, stijgt iets. Overigens gaat het bij de zeven bedrijven die nu aangeven groenblauwe diensten te verrichten steeds om een stuw waarvoor ze nu geen vergoeding krijgen. Het is dus niet een 'echte' groenblauwe dienst.

6.4 Gekozen investeringen en benutte subsidies

Gekozen investeringen

De gekozen investeringen staan in figuur 6.3. Ook die veranderen vrijwel niet bij de overgang naar nieuw GLB. Uitzonderingen zijn investeringen in nevenactiviteiten die vallen onder de categorie 'andere investering'. Enkele ondernemers geven aan binnen nieuw GLB te willen investeren in een

microvergister of een windmolen. Ze hopen hiermee het inkomensverlies gedeeltelijk te compenseren. De overige bedrijven investeren vooral in gebouwen en installaties voor de uitbreiding van hun melkveetak en slechts weinig in grond.

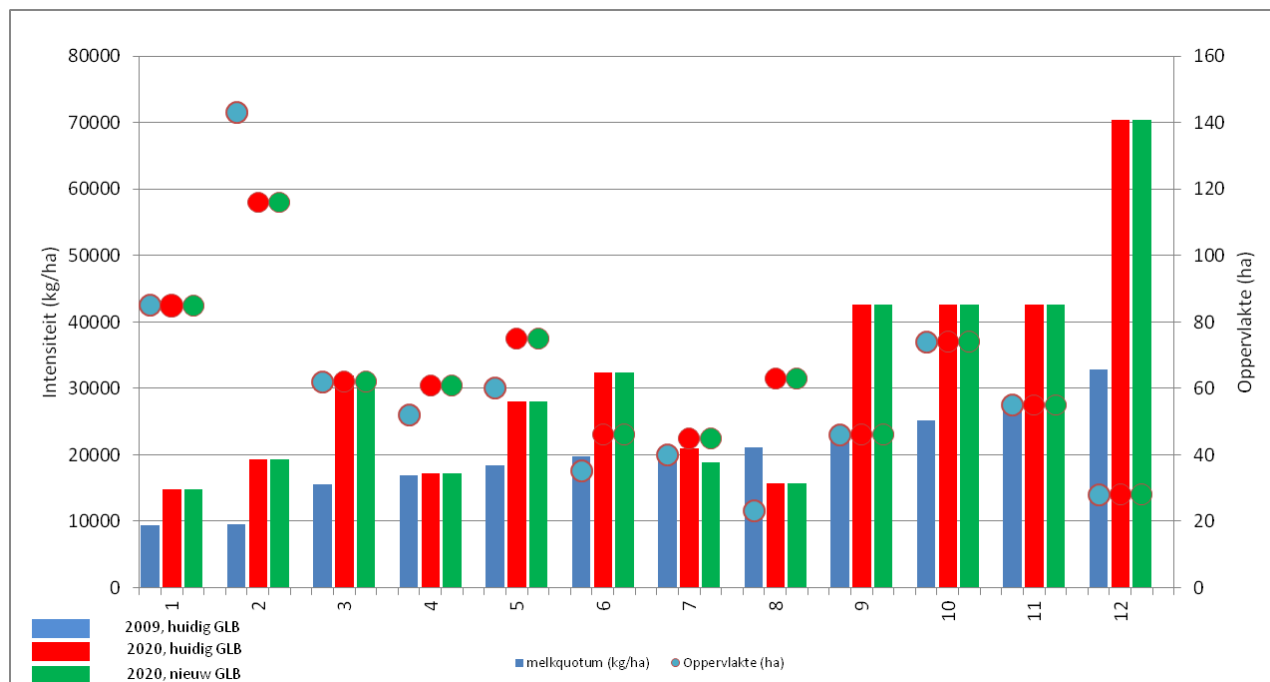
Figuur 6.3 Door bedrijven gekozen investeringen tijdens het opstellen van bedrijfsplannen.

Benutte subsidies

Slechts twee bedrijven maken gebruik van een subsidiebedrag voor bovenwettelijke investeringen, zoals duurzame stallen, energieproductie of arbeidsomstandigheden. Beide bedrijven ontvangen een subsidiebedrag van ca. € 200.000.

6.5 Gevolgen voor intensiteit

In figuur 6.4 is de intensiteit weergegeven in de huidige situatie (2009) en bij uitvoering van het bedrijfsplan binnen huidig GLB en binnen nieuw GLB. De bedrijven zijn gerangschikt op intensiteit in de huidige situatie. Op twee bedrijven na, voeren alle bedrijven de productie per ha op. De hoeveelheid melk stijgt, maar de hoeveelheid grond niet of in mindere mate. Vijf bedrijven breiden het areaal uit. De ontwikkeling van extra melk en beperkte uitbreiding in grond was ook al zichtbaar in de hiervoor beschreven resultaten rond bedrijfsaanpassingen en investeringen.

Figuur 6.4 Intensiteit van bedrijven in huidige situatie en in 2020 bij de beide GLB-scenario's.

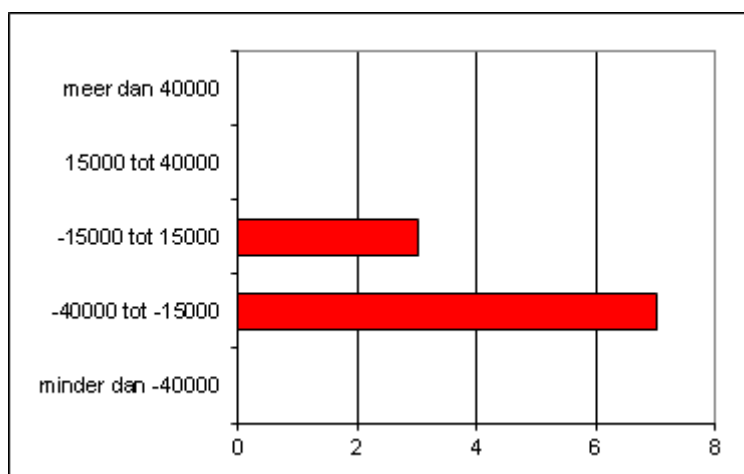
De beperkte uitbreiding in grond komt vooral door de hoge grondprijzen en het relatief geringe rendement van grond voor de teelt van gras en maïs. Aankoop van maïs en afvoer van mest is

financieel meestal aantrekkelijker dan aankoop van grond. De hoge grondprijs weerhoudt melkveehouders ervan om grond aan het bedrijf toe te voegen voor de flat-rate van € 250 per ha. Ook de – door ondernemers als laag gekarakteriseerde – vergoedingen voor groenblauwe diensten verandert hier niets aan.

De twee meest linkse bedrijven in figuur 6.4 zijn de gemengde bedrijven. Zij hebben weliswaar een hoge intensiteit in melk per ha grasland en voedergewassen, maar door de extra akkerbouwgrond is de intensiteit per ha totaal bedrijf laag.

6.6 Gevolgen voor inkomen

Tijdens de eerste groepsbijeenkomst hebben de ondernemers ingeschat dat de achteruitgang in inkomen (voor de tien aanwezige bedrijven), gemiddeld € 16.500 was. Figuur 6.5 laat zien dat de variatie in die geschatte inkomensverandering groot is.

Figuur 6.5 De verwachte inkomenseffecten van de overgang naar nieuw GLB in euro per bedrijf, geschat tijdens de eerste groepsbijeenkomst.

In figuur 6.6 staan de inkomensveranderingen per ha. Daarin geven de rode (donkere) staven de verandering in 2020 weer tussen:

- het inkomen in het opgestelde plan voor huidig GLB, waarbij de huidig GLB-spelregels gelden, en
- het inkomen in dat zelfde plan, maar dan bij de fictieve spelregels¹⁴ van nieuw GLB.

Er gelden dan in werkelijkheid in 2020 andere spelregels dan die welke gebruikt zijn om het plan te maken. voor een nadere toelichting op deze spelregels.

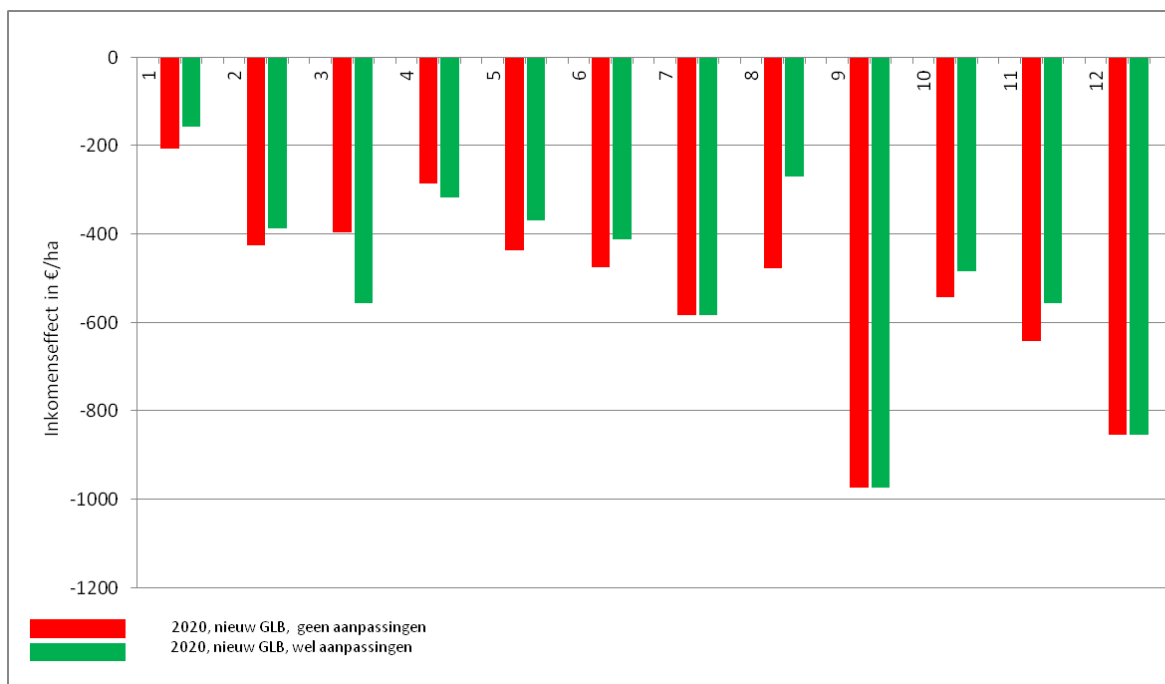
De groene staven in figuur 6.6 geven het verschil aan tussen:

- het inkomen in het opgestelde plan voor huidig GLB, waarbij de huidig GLB spelregels gelden, en
- het inkomen in het plan dat is gebaseerd op de spelregels van nieuw GLB.

In dit geval worden dus de inkomens van veehouders bij de optimale strategieën voor de beide scenario's met elkaar vergeleken. De grafiek toont redelijk veel spreiding in wijziging in inkomen, maar gemiddeld is de inkomensachteruitgang bij de groene staven iets minder groot dan bij de rode. Doelgericht met de strategie inspelen op nieuw GLB lijkt dus op de meeste bedrijven iets te helpen om de inkomensverliezen te beperken. De maatregelen die enkele veehouders hiervoor hebben getroffen zijn het toepassen van extra groenblauwe diensten en het plaatsen van een mestvergister of windmolen.

Op alle bedrijven leidt het herziene GLB tot een aanzienlijke daling in inkomen. De inkomensachteruitgang ligt tussen de 20.000 en 40.000 euro. Het verschil in inkomen komt sterk overeen met het bedrag dat wegvalt als bedrijfstoelage, concluderen de deelnemers.

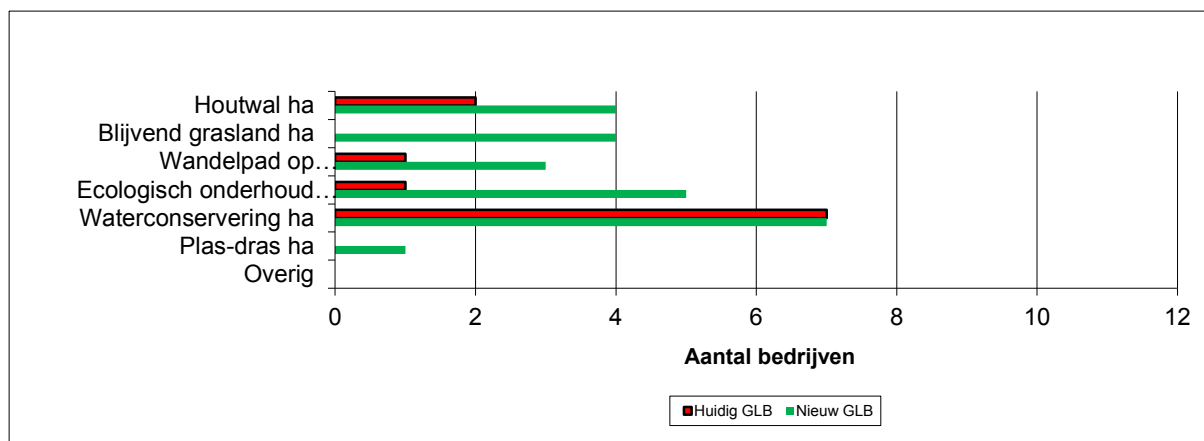
¹⁴ Zie schema 2.3 in hoofdstuk 2.

Figuur 6.6 De verwachte inkomenseffecten binnen nieuw GLB in euro's per hectare wanneer de planvorming is gebaseerd op huidig GLB en op nieuw GLB. De bedrijven zijn gerangschikt op basis van oplopende intensiteit in kg melk per ha bij huidig GLB in 2020.

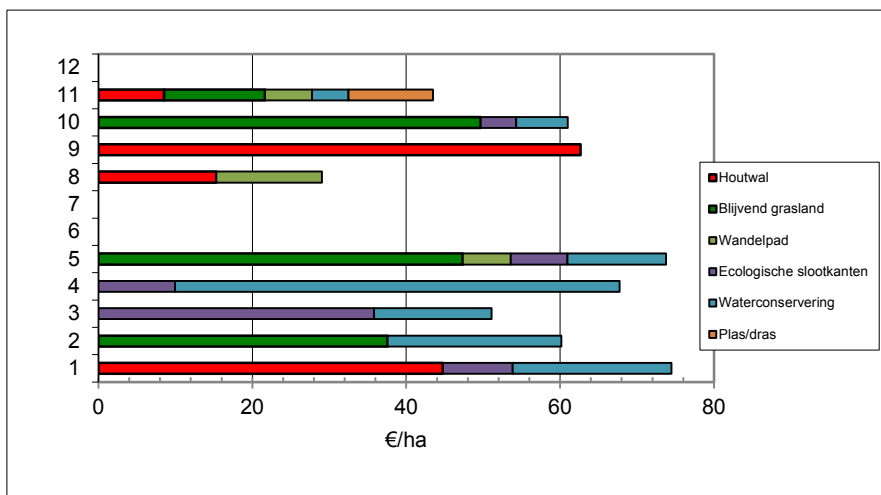
6.7 Gekozen groenblauwe diensten

Onderstaande grafiek toont interesse van ondernemers in groenblauwe diensten. De rode (donkere) staven zijn de groenblauwe diensten bij het huidig GLB. Deze diensten zijn meestal al aanwezig op het bedrijf, maar de ondernemers ontvangen daarvoor niet altijd een vergoeding. Zo zijn er nu bijvoorbeeld geen vergoedingen beschikbaar voor de bediening van stuwen (waterconservering). De groene (lichtere) staven geven de gekozen diensten aan bij het nieuw GLB. De bediening van stuwen blijft ook dan veel voorkomen, maar er komen ook een aantal nieuwe diensten bij. In totaal kiezen negen ondernemers dan voor groenblauwe diensten.

Figuur 6.7 Gekozen groenblauwe diensten.

Figuur 6.8 geeft de gemiddelde opbrengst per ha weer uit groenblauwe diensten. Op de Y-as staan de bedrijven gerangschikt op bedrijfsgrootte in kg melk. Per bedrijf is het bedrag van de gekozen groenblauwe diensten opgeteld en vervolgens gedeeld door het aantal beschikbare hectares. Uit de figuur blijkt dat zowel grote als kleine bedrijven groenblauwe diensten verrichten. En verder dat de inkomsten eruit verdeeld zijn over vele diensten; vooral blijvend grasland, waterconservering (stuwen), ecologische slootkanten en houtwallen zorgen voor de meeste ontvangsten.

Figuur 6.8 Gemiddelde vergoeding per ha voor de deelnemende bedrijven.

In de tabellen 6.3 en 6.4 staan de argumenten die de melkveehouders hanteren om wel of niet gebruik te gaan maken van de verschillende groenblauwe diensten. De belangrijkste argumenten vóór groenblauwe diensten komen voort uit het feit dat de veehouder er al ervaring mee heeft en doordat hij inpasbaarheid gunstig inschat. Verreweg het belangrijkste tegenargument is de als te laag beschouwde vergoeding. Daarnaast weerhouden ook rationele tegenargumenten als beperkte arbeidsinzet en het streven naar een hoge productie per ha veel veehouders ervan om te kiezen voor deze diensten.

Tabel 6.3 Door melkveehouders gehanteerde argumenten om wel te kiezen voor groenblauwe diensten.

	Houtwal	Blijvend grasland	Wandelpad	Ecologisch onderhoud watergangen	Waterconservering	Plas-dras	Totaal
Ik heb deze groenblauwe dienst al op mijn bedrijf	2				7		9
Dit is nu goed inpasbaar op ons bedrijf		3		2		1	6
Dit is in toekomst goed inpasbaar op ons bedrijf	1		2				3
Overig	2						2
Totaal	5	3	2	2	7	1	20

Tabel 6.4 Door melkveehouders gehanteerde argumenten om niet te kiezen voor groenblauwe diensten.

	Houtwal	Blijvend grasland	Wandelpad	Eco. onderhoud watergangen	Waterconservering	Plas-dras	Totaal
Te lage vergoeding	3	4	4	3	3	4	21
Ik richt mijn bedrijf op hoge productie van de grond	2	1	1	1	1	3	9
Wij hebben geen arbeid over / te veel werk	2	1	1	1	1	1	7
Grasland is na 6 jaar versleten / periodiek schade door engerlingen		2					2
Dit past niet op ons bedrijf	2	1	2	1	1	1	8
Overig	1		1	2			4
Totaal	10	9	9	8	6	9	51

6.8 Evaluatie bedrijfsaanpassingen

De gekozen bedrijfsstrategie is volgens ondernemers onafhankelijk van de wijziging in het GLB. Zowel met als zonder aangepast GLB kiezen ze voor dezelfde bedrijfsaanpassingen. Alle bedrijven kiezen voor forse schaalvergroting. Sommigen groeien voor 2015, anderen na 2015. Sommigen groeien geleidelijk, anderen met grote sprongen. De meeste groei (in kg melk) vindt plaats vanaf 2015. Groei leidt op de meeste bedrijven tot een hoger inkomen. De inkomensgroei is na 2015 groter omdat investeren in melkquotum dan niet meer nodig is waardoor uitbreiding dus minder investeringen vraagt. De verwachte schaalvergroting is momenteel trouwens al volop gaande. De bank vraagt bij investeringen echter ook zekerheden in vorm van grond, zodat ook daarin volgens velen wel geïnvesteerd zal moeten worden.

De belangrijkste argumenten voor schaalvergroting zijn:

1. Beter inkomensperspectief voor de bedrijfsopvolger in de toekomst.
2. Grotere omvang biedt betere mogelijkheden om de negatieve effecten van prijsschommelingen op te vangen.
3. Schaalvergroting is mogelijk doordat er steeds meer nieuwe technieken komen die een hogere melkproductie per arbeidskracht mogelijk maken.

De veehouders zijn kritisch over groenblauwe diensten, maar oriënteren zich wel. Negen van de 12 kiezen groenblauwe diensten, ondanks dat ze maar weinig extra inkomsten opleveren. De ondernemers geven aan dat ze graag groenblauwe diensten willen hebben die beter aansluiten bij de mogelijkheden en behoeften in het gebied. In paragraaf 6.9 zijn die benoemd, evenals een gewenste stimuleringsregeling voor duurzame investeringen.

In het onderzoekgebied oost Noord-Brabant komen nog redelijk wat gemengde bedrijven voor. Daar past blijvend grasland (een van de groenblauwe diensten in dit gebied) niet omdat ze wisselbouw toepassen. Afzien van deze wisselbouw kost meer dan dat de vergoeding voor de groenblauwe dienst blijvend grasland oplevert.

6.9 Voorstellen voor alternatieve scenario's en groenblauwe diensten

De voorstellen voor een alternatieve invulling van GLB-scenario's, spelregels rond de scenario's en groenblauwe diensten zijn ingedeeld in drie categorieën: scenario's, groenblauwe diensten en concurrentiekracht. Binnen iedere categorie zijn ze gerangschikt op basis van de prioriteit die ze kregen binnen de groep met deelnemers.

Voorstellen rond scenario's

1. *Toeslag baseren op melkproductie per ha.*
Dit een voortzetting van het huidige beleid, waarbij veehouders met een hoge melkproductie per ha ook de hoogste toeslag per ha ontvangen. Het pleidooi hiervoor is vooral ingegeven door de wens om negatieve inkomenseffecten van de overgang naar een nieuw systeem te vermijden.
2. *Toeslagrechten alleen toekennen aan ondernemers met landbouwproductie.*
Dit voorstel is erop gericht om de zogenoemde sofaondernemers te voorkomen.
3. *Maximaliseren van de toeslag per bedrijf.*
Om gezinsbedrijven te behouden zou een maximum gesteld kunnen worden aan de toeslag per bedrijf van bijvoorbeeld € 50.000.
4. *Eenvoudige regels.*
Dit voorstel is erop gericht het systeem eenvoudig en transparant te maken.

Voorstellen rond extra groenblauwe diensten

1. *Vergoeding per ha voor koeien in de wei.*
Deze groenblauwe dienst krijgt veel steun van de melkveehouders. Zowel voor dierenwelzijn als het imago van de sector zal deze toeslag positief werken. Tijdens de brainstorm is het (relatief hoge) bedrag van € 500 per ha genoemd, echter zonder onderbouwing. De premie moet ook de kosten van een grotere huiskavel (in combinatie met hoge grondprijzen) en extra arbeidskosten bij beweiding compenseren. De uitwerking van dit voorstel levert wel enige discussie op. Om dit in te kunnen voeren moeten eisen gesteld worden aan bijvoorbeeld aantal uren per dag, aantal dagen per jaar, deel van de veestapel en veebezetting per ha. De uitvoering kan mogelijk ook door

de zuivelindustrie gebeuren. De beweidingspremie kan mogelijk ook gekoppeld worden aan het scheurverbod om op die manier ook bodembiodiversiteit en vastlegging van koolstof te bevorderen.

2. *Dierenwelzijn in de stal.*
Voor de nadere uitwerking zullen eisen geformuleerd moeten worden. Bijvoorbeeld een premie voor welzijnsvriendelijke stallen of voor bedrijven met een hogere levensduur van het vee.
3. *Waterberging door peilgestuurde drainage.*
Momenteel is dit een actueel thema omdat de waterschappen in het gebied dit stimuleren. Bij peilgestuurde drainage is de afwateringshoogte van het drainagesysteem instelbaar waardoor water langer vastgehouden kan worden.
4. *Geen toeslag geven op blijvend grasland.*
Volgens enkele deelnemers is dit een groenblauwe dienst met weinig maatschappelijk belang.

Voorstellen rond investeringen en concurrentiekracht

1. *Stimuleren duurzame energie en mestverwerking.*
Dit zijn investeringen in zonnepanelen, mestverwerking (zowel op bedrijf als op centrale locatie), mestafzet buiten de landbouw en emissiereducerende maatregelen. Gezien de relatief hoge veedichtheid past het stimuleren hiervan goed bij het verminderen van de milieudruk in dit gebied. De emissiereducerende maatregelen zijn gericht op alle emissies uit veehouderijbedrijven.
Het subsidiepercentage kan een vast percentage zijn, maar kan ook afhankelijk gemaakt worden van de procentuele emissiereductie: hoe hoger de reductie, hoe hoger het subsidiepercentage.
2. *Innovaties stimuleren met subsidies.*

Regiospecifieke groenblauwe diensten

Tijdens de uitwerking van de ideeën met de hoogste prioriteit ontstond de vraag: hoe kunnen we nog specifiekere benoemen welke groenblauwe diensten voor deze regio en de melkveesector daarbinnen nuttig en toepasbaar zijn? In de discussie hierover noemen de deelnemers de volgende groenblauwe diensten:

1. Mestverwerking.
Gezien de hoge veedichtheid is meer mestverwerking een voorwaarde voor verdere bedrijfsontwikkeling. Anders gaan de productiekosten omhoog door de steeds hogere kosten voor mestafzet.
2. Maatschappelijk draagvlak voor sector creëren.
Uit het onderzoek blijkt dat melkveehouders bij de herziene GLB sterk inzetten op schaalvergroting. Dit schaadt waarschijnlijk het maatschappelijk draagvlak (imago) van de sector. Dat pleit voor groenblauwe diensten die dat imago positief beïnvloeden.
3. Duurzame productie stimuleren.
Energieproductie, beperking van emissies, verbetering van dierenwelzijn en aandacht voor natuur en landschap spelen in op de maatschappelijke wens tot verduurzaming. Naast vergoeding vanuit GLB kunnen we dit ook bereiken door duurzaamheid nog nadrukkelijker als eis voor bedrijfsuitbreiding mee te nemen in het ruimtelijk beleid.
4. Peilgestuurde drainage.
Dit lijkt een goed concept om landbouw en waterbeheer meer duurzaam uit te voeren.
5. Meer natuurbeheer door ondernemers.
Ondernemers kunnen ook (een deel van) het natuurbeheer zoals dat nu wordt uitgevoerd door terreinbeheerders overnemen.

6.10 Gevolgen voor het gebied

De melkveehouders in oost Noord-Brabant kiezen sterk voor schaalvergroting. Ze doen dat zowel met als zonder wijzigingen in het GLB. Het nieuwe GLB-beleid met naar verwachting lagere bedrijfstoelagen voor melkveebedrijven, blijkt voor een stimulans om nog krachtiger te werken aan die schaalvergroting. Om daarmee de verwachte inkomensverliezen te beperken.

De uitwerking van de schaalvergroting komt waarschijnlijk vooral tot uiting in meer aandacht voor bedrijfsrendement, goedkopere bedrijfsgebouwen, minder investeren in innovaties en in meer opstallen van koeien. Het zal ook leiden tot grondkrapte en hogere mestproducties per ha. Bedrijven

die niet mee (kunnen) doen in deze schaalvergrotingslag worden graag overgenomen door de collega's die het wel doen.

De schaalvergroting leidt waarschijnlijk ook tot een minder aantrekkelijk landschap. Voor een hoger rendement van grond zal gras namelijk meer en meer vervangen worden door maïs, akkerbouw en vollegrondsgroenten. Ruwvoer zal waarschijnlijk ook meer en meer in de vorm van maïs of een ander energierijk gewas van buiten het gebied komen. Groenblauwe diensten zijn in het streven naar een hoog rendement per ha minder interessant. De vergoedingen voor deze diensten moeten duidelijk omhoog, willen ze interessant zijn voor melkveehouders. Maar zelfs dan zullen maar weinig melkveehouders bereid zijn om op hun efficiënt ingerichte bedrijf groenblauwe diensten in te passen. Al met al leidt dit tot een afname van de biodiversiteit op de grond die melkveehouders gebruiken.

Uiteindelijk betekent het een sterke rationalisering van het platteland die ten koste gaat van natuur en landschap. Voor ombuiging in de richting van maatschappelijke doelen is meer sturing nodig op de maatregelen zoals die aan het eind van 6.9 zijn genoemd.

6.11 Samenvatting

Door de hoge intensiteit van de melkveebedrijven in oost Noord-Brabant leidt het nieuwe GLB tot een sterke inkomensdaling. Bij negen van de 12 daalt het inkomen met 15.000 tot 40.000 euro. De interesse voor groenblauwe diensten is redelijk groot maar de ontvangen vergoedingen verkleinen het negatieve inkomenseffect nauwelijks. De melkveehouders in dit gebied kiezen voor schaalvergroting in zowel de huidige als in de situatie met het nieuwe GLB. Ze zijn zich daarbij bewust van de gevolgen voor het gebied, namelijk grondkrapte, nog groter mestoverschot, minder aantrekkelijk landschap en al met al een minder goed imago voor de melkveesector in dit gebied. Daarom stellen de ondernemers voor om allereerst middelen bedoeld voor het stimuleren van concurrentiekracht en duurzaamheid in te zetten voor mestverwerking, energieproductie, reductie van emissies en verbetering van dierenwelzijn. Daarnaast willen ze graag groenblauwe diensten rond het verbeteren van waterhuishouding, natuur, landschap en die daarmee bijdragen aan het imago van de melkveesector als duurzame sector.

7 Voorkomen onderzochte bedrijfstypen binnen Nederland

7.1 Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken zijn de resultaten getoond van de gevolgen van het nieuwe GLB voor vier regionale scenario's. De keuze voor deze vier gebieden was zeer bewust. EL&I verwacht namelijk dat de overgang naar het nieuwe GLB voor deze gebieden een aantal complexe vragen oplevert. Maar hoe relevant zijn deze resultaten nu voor heel Nederland? Om die vraag te beantwoorden hebben we het voorkomen van de onderzochte bedrijfstypen binnen Nederland verkend. Met deze resultaten is het mogelijk een indicatie te krijgen van de relevantie van de resultaten voor Nederland als geheel.

Met nadruk wijzen we erop dat de beschreven verkenning slechts een globale indicatie geeft van de relevantie van de resultaten voor de beide sectoren binnen Nederland. De bedrijven in het onderzoek waren namelijk niet willekeurig gekozen uit alle bedrijven in de betreffende regio's. Bovendien zijn de regio's bewust gekozen vanwege de specifiek in die regio's verwachte effecten van het nieuwe GLB. Ook de regio's zijn dus à priori niet representatief voor heel Nederland.

Na verduidelijking van een aantal begrippen en gebiedsaanduidingen, gaan we in 7.3 in op de relevantie van de resultaten van de gebieden veenkoloniën, westelijk veenweidegebied en oost Noord-Brabant.

De relevantie van de resultaten voor Natura 2000-gebieden beschrijven we in een afzonderlijke paragraaf (7.4) omdat deze bedrijven een deelverzameling vormen van de bedrijven in 7.3.

7.2 Toelichting uitgangspunten gebieden en bedrijven

Definitie bedrijfstypen

De tabellen in dit hoofdstuk betreft resultaten van bedrijven in de volgende categorieën:

- Akkerbouw: de NEG-typen tussen 1000 en 2000;
- Melkvee: de NEG-typen tussen 4000 en 4375.

In deze twee categorieën zijn bedrijven kleiner dan 13,8 NGE¹⁵ (de ondergrens voor de steekproef voor het Bedrijven-InformatieNet BIN van het LEI) niet meegenomen.

Definitie gebieden

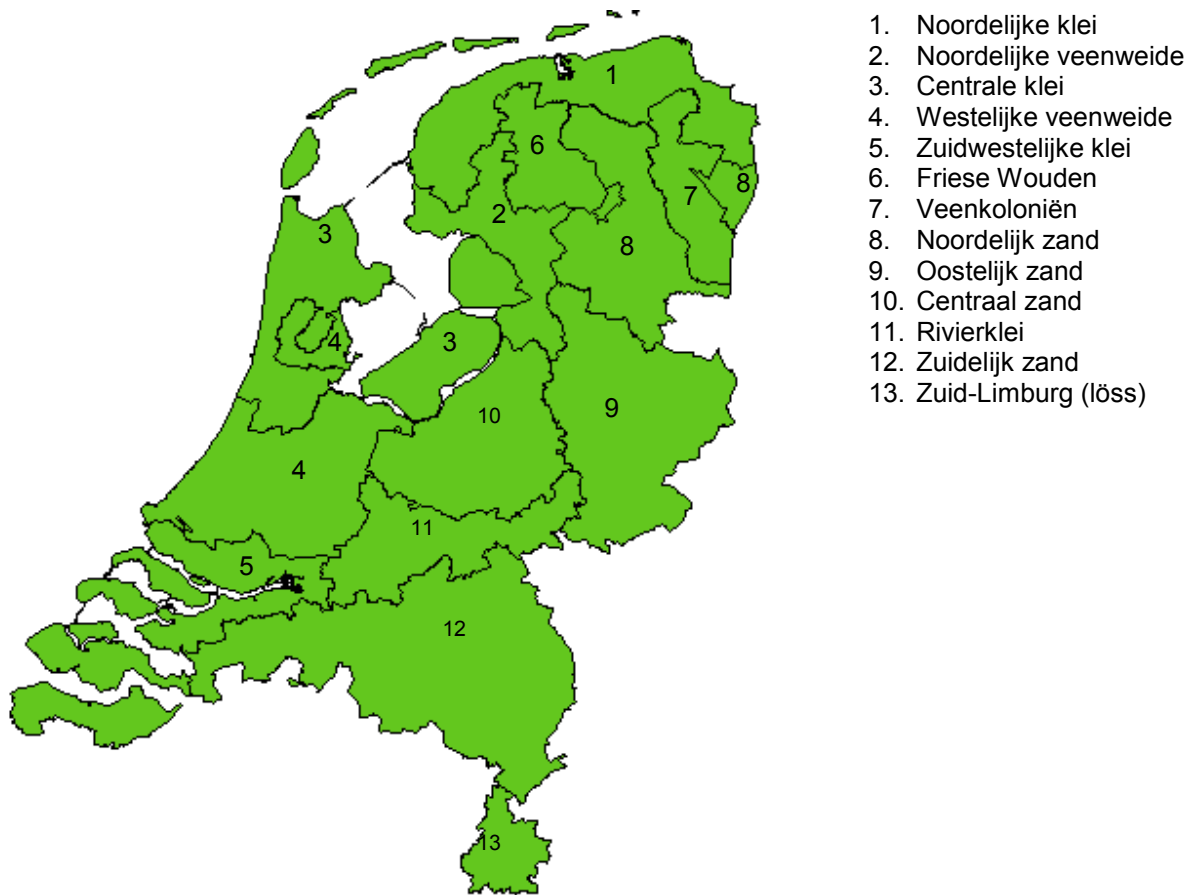
Voor de verkenning gebruiken we gebiedsindeling van het Landelijk Meetnet effecten Mestbeleid (LMM). Deze indeling is gebaseerd op regio en grondsoort en resulteert in 13 gebieden (zie figuur 7.1). De grondsoorten zijn belangrijk omdat die ook leidend waren bij de afbakening van gebieden voor het hoofdonderzoek.

De akkerbouwgebieden zijn als volgt te omschrijven (zie figuur 7.1):

- Veenkoloniën: de 'pure' veenkoloniën.
- Noordelijk zandgebied: in tegenstelling tot de presentatie in figuur 1 is het "Noordelijk zandgebied" binnen deze studie vergroot tot Drenthe exclusief de veenkoloniën, maar inclusief het Westerkwartier en Westerwolde in Groningen, de Friese Wouden en globaal de gemeente Hardenberg in Overijssel.
- Oostelijk zand: Twente, Salland en de Achterhoek.
- Centraal zand: Veluwe en Utrechtse Heuvelrug.
- Noordelijke klei: kleigebieden van Groningen en Friesland.
- Klei rest van Nederland: alle klei uitgezonderd Noordelijke klei.
- Veenweide: veengebieden van Friesland, noordwest Overijssel, Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland.

Voor de gebiedsindeling van de melkveebedrijven gebruiken we een indeling naar grondsoort en intensiteit. De grens tussen intensief en extensief is hier vastgesteld op 2,25 melkkoeien per hectare voederoppervlak. Dat komt overeen met het criterium dat we gebruikt hebben bij de selectie van intensieve bedrijven in oost Noord-Brabant. Bij een productie van 8.200 kg melk per koe – zoals in 2009 in de zandgebieden – is dat rond 18.500 kg melk per ha. In de klei- en veengebieden is de productie ca. 7.900 kg melk per koe. De grens ligt dan op 17.800 kg melk per ha.

¹⁵ De Nederlandse grootte-eenheid (NGE) is een maat voor de economische omvang van agrarische activiteiten.

Figuur 7.1 Indeling van Nederland naar 13 LEI-gebieden.

7.3 Voorkomen bedrijfstypen akkerbouw en melkveehouderij

Akkerbouwsector

De tabellen tabel 7.1 en 7.2 geven op basis van gegevens van Landbouwtelling 2009 (bron: www.cbs.nl), aan in welke regio's welke aantallen bedrijven voorkomen in de categorieën: akkerbouwbedrijven met zetmeelaardappelen, intensieve melkveebedrijven en extensieve melkveebedrijven.

Tabel 7.1 Aantallen akkerbouwbedrijven, ha cultuurgrond, aantal NGE en ha zetmeelaardappelen per regio en ha zetmeelaardappelen in Nederland op andere bedrijfstypen.

	aantal bedrijven	%	ha cultuur- grond	%	aantal NGE	%	ha zetmeel- aardappelen	%
Akerb Veenkoloni ën	771	10	55729	13	64536	11	23997	52
Akerb Noordelijk zand	404	5	26285	6	29131	5	8709	19
Akerb Oostelijk zand	220	3	9340	2	10515	2	1311	3
Akerb Centraal zand	45	1	1987	0	2264	0	73	0
Akerb veenweide	87	1	4781	1	5703	1	307	1
Akerb Noordelijke klei	865	12	67826	16	97160	16	2430	5

Akkerb overige klei	4088	54	228014	53	346553	57	326	1
Akkerb Zuid. zand+löss	1037	14	39460	9	46990	8	34	0
Akkerbouw totaal	7517	100	433422	100	602852	100	37188	80
Overige bedrijven met zetmeelaardappelen							9382	20
Totaal bedrijven met zetmeelaardappelen							46570	100

Bron: CBS-Landbouw telling 2009, bewerking LEI

Akkerbouwers in de 'pure' veenkoloniën hebben ongeveer de helft van het areaal zetmeelaardappelen en akkerbouwers in het aangrenzende noordelijk zand bijna 20 %. Gemengde bedrijven in de veenkoloniën en het noordelijk zand hebben bijna 10 % van het areaal zetmeelaardappelen. De overige bedrijven in de veenkoloniën en noordelijk zand en akkerbouwers in de noordelijke klei hebben elk ruim 5 % en akkerbouwers in het oostelijk zand circa 3 %. Zetmeelaardappelen worden dus vrijwel uitsluitend verbouwd in noordoost Nederland.

De gegevens over de totale omvang van de groep akkerbouwbedrijven binnen de onderzochte gebieden in dit onderzoek zijn in tabel 7.1 lichtgroen gearceerd. Dit zijn bedrijven in de veenkoloniën en het noordelijk zand. Ze vertegenwoordigen 15 % van alle gespecialiseerde akkerbouwbedrijven in Nederland, hebben 19 % van alle Nederlandse akkerbouwgronden in gebruik en vertegenwoordigen 16 % van NGE's binnen de akkerbouwsector.

Melkveehouderijsector

De resultaten in tabel 7.2 tonen de relevantie van de resultaten zoals die binnen dit onderzoek zijn beschreven voor melkveebedrijven in het westelijk veenweidegebied en voor intensieve melkveebedrijven in oost Noord-Brabant. De intensieve bedrijven binnen de veenweidegebieden zijn een overlapgroep tussen deze beide groepen.

Tabel 7.2 Aantallen bedrijven, ha cultuurgrond, aantal NGE en aantal melkkoeien voor de melkveebedrijven in Nederland per grondsoort en naar intensiteit.

	aantal bedrijven	%	ha cultuur- grond	%	aantal NGE	%	aantal melkkoeien	%
Melkvee int zand	2001	11	66192	8	257455	13	182599	13
Melkvee ext zand	8217	45	370080	44	836900	42	582455	41
Melkvee int klei	335	2	15623	2	55348	3	39633	3
Melkvee ext klei	4027	22	219244	26	475288	24	330333	23
Melkvee int veen	120	1	4592	1	14465	1	10839	1
Melkvee ext veen	3516	19	174480	21	372686	19	265085	19
Melkvee totaal	18216	100	850212	100	2012143	100	1410944	100

Bron: CBS-Landbouw telling 2009, bewerking LEI

Tot de groep intensieve melkveebedrijven behoort in Nederland 14 % van de melkveebedrijven, 17 % van de melkkoeien komt op deze bedrijven voor en deze groep vertegenwoordigt ook 17 % van alle NGE's van de gespecialiseerde melkveebedrijven in Nederland. Dit bedrijfstype komt vooral voor in de zandgebieden. Binnen die regio vormen ze 20 % van de melkveebedrijven waarop 25 % van de melkkoeien voorkomt. In de kleigebieden is dat respectievelijk 8 en 12 % en in de veengebieden 3 en 4 %.

De melkveebedrijven in veenweidegebieden vertegenwoordigen gezamenlijk rond 20 % van zowel de bedrijven als de hectares cultuurgrond, de NGE's als van de melkkoeien van de groep gespecialiseerde melkveebedrijven in Nederland.

7.4 Voorkomen Natura 2000-bedrijven

Tabel 7.3 geeft aan welk deel van de bedrijven, hectares en melkkoeien voorkomen in Natura 2000-gebieden. Daarbij onderscheiden we:

- Bedrijven die hun locatie (bedrijfsgebouwen) in het Natura 2000-kerngebied hebben.
- Bedrijven die hun locatie in de 250 m bufferzone rond het kerngebied hebben.

- Bedrijven die hun locatie elders hebben, maar wel hectares in het kerngebied en/of de 250 m bufferzone hebben.
- Bedrijven die hectares in het kerngebied en/of de 250 m bufferzone hebben, maar waarvan de hoofdlocatie onbekend is. Deze onbekendheid komt doordat het koppelen van diverse databestanden (nodig om tabel 7.3 te vormen) niet leidde tot een bekende locatie. In tabel 7.3 is te zien dat we aan 4 % van de akkerbouwbedrijven en 13 % van de melkveebedrijven geen locatie konden koppelen.

Tabel 7.3 maakt onderscheid naar sectoren en voor de melkveehouderij ook naar grondsoort. Omdat de intensieve melkveebedrijven voornamelijk in de zandgebieden voorkomen, hebben we alleen voor die gebieden ook nog onderscheid gemaakt tussen intensieve en extensieve bedrijven.

Tabel 7.3 Aantallen bedrijven, ha cultuurgrond, aantal NGE en aantal melkkoeien in Natura 2000-kerngebieden en in de 250 meter-bufferzones. Zie de tekst voor een nadere toelichting.

	aantal bedrij- ven	%	ha cultuur- grond	%	aantal melk- koeien	%	Ha N2000 kern	%	Ha buf- ferzone 250 m	%
Akkerb geb locatie onbekend	297	4	15728	4			122	3	475	3
Akkerb geb locatie in N2k	2	0	143	0			1	0	16	0
Akkerb geb locatie in b250	64	1	2801	1			98	3	888	6
Akkerb geb locatie elders	7154	95	414750	96			3444	94	12899	90
Akkerbouw totaal	7517	100	433422	100			3666	100	14278	100
Melkvee int zand geb onb	288	2	10140	1	27741	2	113	0	376	1
Melkvee int zand geb in N2k	2	0	91	0	223	0	9	0	0	0
Melkvee int zand geb in b250	52	0	1685	0	4545	0	189	1	640	2
Melkvee int zand geb elders	1659	9	54276	6	150090	11	324	1	1257	4
Melkvee int zand totaal	2001	11	66192	8	182599	13	635	3	2272	7
Melkvee ext zand geb onb	1043	6	51641	6	83457	6	1086	4	2046	7
Melkvee ext zand geb in N2k	41	0	1948	0	2585	0	1001	4	374	1
Melkvee ext zand geb in b250	249	1	11769	1	16818	1	1895	7	3749	12
Melkvee ext zand geb elders	6884	38	304723	36	479595	34	4557	18	8349	27
Melkvee ext zand totaal	8217	45	370080	44	582455	41	8539	34	14519	47
Melkvee klei geb onb	589	1	34106	1	55234	1	825	3	941	3
Melkvee klei geb in N2k	26	0	1639	0	2154	0	1026	4	178	1
Melkvee klei geb in b250	102	0	5862	0	7289	0	1558	6	1248	4
Melkvee klei geb elders	3645	5	193260	5	305289	5	4632	18	4100	13
Melkvee klei totaal	4362	6	234867	6	369966	6	8041	32	6467	21
Melkvee veen geb onb	471	1	25534	1	40476	1	1053	4	888	3
Melkvee veen geb in N2k	52	0	2484	0	2977	0	1808	7	173	1
Melkvee veen geb in b250	163	0	8270	0	11230	0	2299	9	1762	6
Melkvee veen geb elders	2950	4	142784	4	221241	4	2998	12	4642	15
Melkvee veen totaal	3636	5	179072	5	275924	5	8159	32	7464	24
Totalen melkvee:										
Melkvee geb locatie onb	2391	13	121420	14	206908	15	3077	12	4251	14
Melkvee geb locatie in N2k	121	1	6162	1	7939	1	3844	15	725	2
Melkvee geb locatie in b250	566	3	27586	3	39882	3	5941	23	7399	24
Melkvee geb locatie elders	15138	83	695043	82	1156215	82	12512	49	18347	60
Melkvee totaal	18216	100	850212	100	1410944	100	25374	100	30722	100
Totaal	73008	100	1917480	100	1489071	100	63333	100	73392	100

Verklaring afkortingen: geb = gebouwen, onb = onbekend, N2k = Natura 2000-kerngebied, b250 = bufferzone van 250 m rond het Natura 2000-kerngebied

Bronnen: CBS-Landbouwelling 2009, bewerking LEI; kaart Nederland met ligging grond en bedrijfslocaties 2009, bewerking LEI; Bestand Dienst Regelingen 2006.

De gegevens van de bedrijven binnen zowel Natura 2000-gebieden als in de bufferzones van 250 m rond deze gebieden zijn in de tabel groen gearceerd. Deze groep komt globaal overeen met de groep waaruit we de 12 bedrijven voor dit onderzoek hebben geselecteerd. Omdat er binnen BIN

onvoldoende bedrijven vanuit Natura 2000-gebieden beschikbaar waren, hebben we bij selectie van bedrijven voor het onderzoek een bufferzone van 500 m aangehouden in plaats van de hier genoemde 250 m. Maar omdat de beleidsdiscussies rond de ontwikkeling van veehouderijbedrijven rond Natura 2000-gebieden zich toespitsen op bedrijven binnen een zone van 250 m, hebben we bij het samenstellen van tabel 7.3 toch gekozen voor die afstand.

Uit tabel 7.3 kunnen we de volgende conclusies trekken over het voorkomen van agrarische bedrijven en hectares cultuurgrond binnen Natura 2000-gebieden:

- 3,3 % van de cultuurgrond ligt in Natura 2000-gebieden (63.333 ha van de 1.917.480 ha) en 3,8 % in de bufferzones. Voor de totale melkveesector is dit 3,0 en 3,6 %.
- 4 % van alle melkveebedrijven heeft een bedrijfslocatie in een Natura 2000-gebied of in een bufferzone. Voor de diverse grondsoorten en intensiteitsklassen zijn deze percentages:
  - Zand intensief 2,7 %
  - Zand extensief 3,5 %
  - Klei 2,9 %
  - Veen 5,7 %
- Melkveebedrijven met de bedrijfslocatie in een Natura 2000-gebied hebben ook meer dan de helft van hun grond in het Natura 2000-gebied.
- Melkveebedrijven met de bedrijfslocatie in een bufferzone hebben ongeveer de helft van hun grond in een Natura 2000-gebied en/of een bufferzone. De andere helft ligt dus buiten zowel het Natura 2000-gebied en de bufferzone.
- Melkveebedrijven met de bedrijfslocatie buiten Natura 2000-gebieden en bufferzones hebben gemiddeld 4,4 % van hun grond in een Natura 2000-gebied en/of een bufferzone.

Binnen het onderzoek gold de spelregel dat bedrijven die gevestigd zijn in de kern of de bufferzone van een Natura 2000-gebied, met hun hele bedrijfsoppervlakte moeten voldoen aan de extensiveringseis van maximaal 250 kg N per ha. Uit tabel 7.3 blijkt dat bedrijven in kern en bufferzone ongeveer de helft van hun grond buiten deze gebieden hebben.

7.5 Samenvatting voorkomen onderzochte bedrijfstypen

Akkerbouwbedrijven met zetmeelaardappelen

De bedrijven in dit onderzoek met een veenkoloniaal bouwplan vertegenwoordigen 15 % van alle gespecialiseerde akkerbouwbedrijven in Nederland. Ze hebben 19 % van alle Nederlandse akkerbouwgronden in gebruik en vertegenwoordigen 16% van NGE's binnen de akkerbouwsector.

Intensieve melkveebedrijven

Tot de groep intensieve melkveebedrijven met meer dan ca. 18.000 kg melk per ha in de onderzochte regio oost Noord-Brabant behoort in Nederland 14% van de melkveebedrijven. Zij vertegenwoordigen 17 % van alle NGE's op de gespecialiseerde melkveebedrijven in Nederland.

Melkveebedrijven in veenweidegebieden

De melkveebedrijven in veenweidegebieden vertegenwoordigen gezamenlijk rond 20 % van zowel de bedrijven als de hectares cultuurgrond, de NGE's als de melkkoeien van de groep gespecialiseerde melkveebedrijven in Nederland.

Melkveebedrijven in Natura 2000-gebieden

Vier procent van alle melkveebedrijven heeft een bedrijfslocatie in een Natura 2000-gebied of in een bufferzone. Deze bedrijven hebben ongeveer de helft van hun grond in het Natura 2000-gebied en in de bufferzone, de andere helft ligt erbuiten.

8 Synthese en discussie

8.1 Aanpak van het onderzoek

1. Kleine bedrijven ondervertegenwoordigd

In alle onderzoekregio's zaten in vergelijking met de gemiddelde verdeling over grootteklassen in Nederland relatief veel grote bedrijven in de onderzoeksgroep. Bij de werving (op basis van vrijwilligheid) bleek dat het onderzoekthema vooral ondernemers aantrekt die geïnteresseerd zijn in een strategische discussie over de toekomst van hun bedrijf. Dit heeft alles te maken met het doel van het project namelijk het vormen van bedrijfsplannen voor 2020.

Door de oververtegenwoordiging van grote bedrijven kunnen we geen conclusies trekken over de invloed van het nieuwe GLB op bedrijfsbeëindiging en op de ontwikkeling van deeltijdbedrijven. Anderzijds geeft het onderzoek wel een goed beeld van de gevolgen van het nieuwe GLB voor de 'blijvers'. Een voordeel van inzicht in grotere bedrijven is verder dat het nationaal economisch belang van deze bedrijven groter is. Ze vertegenwoordigen meer NGE's.

2. Ondernemersdoelen versus maatschappelijke doelen

In het onderzoek lag het accent op het inventariseren van reacties van ondernemers en adviseurs op nieuwe GLB-scenario's. Het was niet de bedoeling om de deelnemers te laten reflecteren op maatschappelijke doelen die de overheid met het nieuwe GLB nastreeft. In een aantal gevallen zijn er echter wel opmerkingen gemaakt die te maken hadden met het inspelen op de achterliggende maatschappelijke doelen van het nieuwe GLB:

- In oost Noord-Brabant constateren de deelnemers dat de ontwikkeling van de intensieve melkveebedrijven waarschijnlijk leidt tot een maatschappelijk minder gewaardeerde sector. Vervolgens hebben ze gezocht naar een pakket met maatregelen dat aansluit op maatschappelijke doelen en dat de ontwikkeling op melkveebedrijven in de richting van duurzame veehouderij stimuleert.
- In de regio Natura 2000 oostelijk zand is gezocht naar maatregelen om de ammoniakemissie en de mestproblematiek aan te pakken. Voor beide knelpunten doen de deelnemers concrete voorstellen voor oplossingen.
- In het westelijk veenweidegebied hebben de deelnemers aandacht gevraagd voor een hogere top-up in combinatie met een pakket groenblauwe diensten dat beter aansluit bij de behoeften van de bewoners in west Nederland. Ze verwachten dat de regionale ambities van overheden en burgers verder reiken dan de in het onderzoek aangeboden groenblauwe diensten. Daarom willen ze graag dat ook provincies en gemeenten meedoen aan zowel het benoemen, als het (mede)financieren van groenblauwe diensten.

8.2 Strategieën van ondernemers

1. Schaalvergroting: meest gekozen strategie

Melkveehouders kiezen binnen dit onderzoek sterk voor schaalvergroting. In ca. 80 % van de bedrijfsplannen gaat dat gepaard met een toename van de geproduceerde hoeveelheid melk per hectare. Dat geldt voor alle onderzochte regio's met melkvee. In de Natura 2000 oostelijk zand en oost Noord-Brabant willen alle veehouders groeien in afgeleverde kg melk. In het westelijk veenweidegebied hebben acht van de 11 dit plan. Ook in de veenkoloniën geven zeven van de 12 akkerbouwers aan dat ze meer hectares in gebruik willen nemen. Enkele ondernemers twifelen of de gewenste schaalvergroting wel haalbaar is bij een forse daling van de bedrijfstoelage. Dit had echter geen invloed op de bedrijfsplannen bij het nieuwe GLB. Hierin is namelijk geen verschil te zien in de toename in bedrijfsgrootte tussen huidige en nieuw GLB.

De melkveehouderijgroepen zijn in het algemeen van mening dat bij diverse toekomstscenario's de hoeveelheid melk per arbeidskracht kan en moet stijgen om in de toekomst zeker te zijn van continuïteit van het bedrijf. Die visie wordt indirect onderbouwd door de vooruitzichten van de afschaffing van de melkquotering en een overheid die (vanuit GLB) steeds minder financiële ondersteuning zal geven. Uit de resultaten blijkt dat het grootste deel van de uitbreiding in melkproductie plaatsvindt na afschaffing van de melkquotering. Dit maakt uitbreiding naar verwachting meer haalbaar. Deze groeiplannen veroorzaken meer druk op grond en mestafvoer. Sommige deelnemers geven aan dat de daling van de bedrijfstoelage voor hen een extra prikkel was om sneller op te schalen. Toch vinden we dit effect niet aantoonbaar terug in de gemaakte plannen in de vorm van meer bedrijfsgroei in de situatie van het nieuwe GLB.

Bij enkele akkerbouwers in de veenkoloniën hadden de afgelopen jaren al forse groei gerealiseerd.

In vergelijking daarmee is de groeiambitie die ze hebben opgegeven voor de komende jaren relatief bescheiden.

De sterke nadruk die de ondernemers leggen op schaalvergroting en het zeer beperkt benoemen van alternatieve strategieën als verbreding, meerwaarde aan product toevoegen en niche-producten ontwikkelen, leverde bij de bespreking van de resultaten veel speculaties op over de redenen hiervan. Zien de ondernemers de andere kansen niet als gevolg van beperkte ondernemerskwaliteiten? Is de sterke focus op groei een historisch aangeleerd automatisme? Heeft het te maken met de grote prijsdruk vanuit afnemers die hen belemmert om te vragen om meerprijs? Allemaal vragen waar dit onderzoek geen antwoord op kan geven. De enige reactie van de ondernemers is dat ze ervan overtuigd zijn dat schaalvergroting nodig is vanwege verwachte dalende inkomsten, mede naar aanleiding van de GLB-herziening. Daarnaast geven ze aan dat ook nieuwe technieken verdergaande mogelijkheden bieden voor schaalvergroting.

2. Invloed van wijziging GLB op strategische keuzes

Uit de figuren waarin bedrijfsaanpassingen bij huidig en nieuw GLB staan, blijkt dat er over het algemeen weinig verschil zit tussen de gekozen strategie bij huidig GLB en die bij toekomstig GLB. Ook de investeringen in productiemiddelen verschillen weinig tussen de strategieën. Uitzondering in geval van nieuw GLB zijn:

- a. Extra belangstelling voor groenblauwe diensten in veenkoloniën en oost Noord-Brabant. In beide gevallen lijkt de behoefte om inkomensverliezen te compenseren, een rol te spelen.
- b. In Natura 2000-gebied gaan enkele intensive ondernemers als gevolg van het nieuwe GLB hun strategie verleggen naar extensivering.
- c. In de veenkoloniën gaat een groot deel van de bedrijven het bouwplan aanpassen in de richting van minder zetmeelaardappelen.
- d. In het westelijk veenweidegebied gaan enkele bedrijven zich meer richten op de combinatie van melkveehouderij en natuurbeheer.

Dat de strategie nauwelijks afhankelijk is van de wijziging in het GLB-beleid blijkt ook uit soortgelijk onderzoek uit 2006 (Smit et al., 2006). Toen ging het om de gevolgen van de overschakeling van dier- en gewaspremies naar bedrijfstoelagen. Ook toen gaven de ondernemers aan dat deze wijziging weinig gevolgen zou hebben voor hun strategie. En ook toen was de verwachting dat de wijziging een stimulans zou zijn voor schaalvergroting en ook voor bedrijfsbeëindiging. Dat laatste hebben we binnen dit onderzoek niet kunnen vaststellen.

3. Invloed van voortschrijdend inzicht op keuzes

In het onderzoek hebben we de ondernemers op meerdere momenten gevraagd welke aanpassingen in de bedrijfsvoering ze aan zouden willen brengen. Uit de resultaten blijkt in het algemeen dat ze direct na de eerste uitleg over het nieuwe GLB-scenario en bijbehorende spelregels enigszins terughoudend zijn met het benoemen van bedrijfsaanpassingen. Enkele weken later, tijdens het opstellen van het bedrijfsplan in het overleg met de onderzoeker, geven ze echter aan vrijwel geen onderscheid te maken tussen de strategie bij huidig en nieuw GLB. Uit deze twee reacties kunnen we afleiden dat de ondernemers de eerste keer waarschijnlijk afwachtend waren omdat ze niet overtuigd waren dat ze hun reeds bestaande eigen strategie moesten herzien. Of omdat ze geen mogelijkheden konden bedenken om het verwachte grote inkomensverlies te compenseren.

4. Wisselwerking ont koppeling zetmeelaardappelen, plannen ondernemers en plannen Avebe

De akkerbouwers in de veenkoloniën geven aan dat hun strategische keuzes grote invloed kunnen hebben op het functioneren van Avebe. Ook kunnen beslissingen van Avebe door veranderingen in de hoeveelheid aangeboden zetmeelaardappelen, weer leiden tot aangepaste keuzes van akkerbouwers. De ont koppeling van de zetmeelpremie¹⁶ en de afschaffing van het zetmeelquotum in 2013 speelt voor de akkerbouwers een veel grotere rol in hun planvorming dan het nieuwe GLB. We kunnen de keuzes die de ondernemers hebben gemaakt rond het nieuwe GLB daarom moeilijk los zien van die ont koppeling. Omdat de extra toeslag los komt te staan van de leverantie, is er een grote kans dat de ont koppeling zal zorgen voor minder aanbod van zetmeelaardappelen bij Avebe. Ondernemers geven aan dat het areaal zetmeelaardappelen ook zal afnemen door de keus voor groenblauwe diensten (o.a. meer ha natuur en bouwplan dat organische stofopbouw stimuleert).

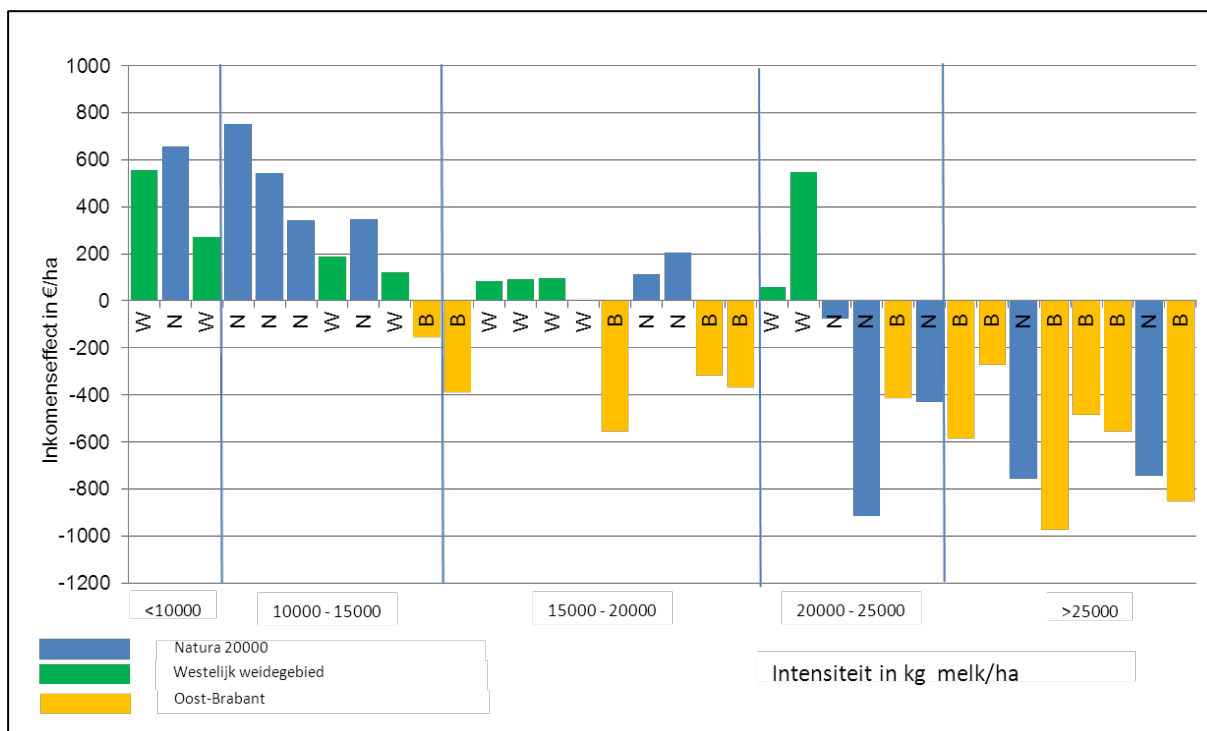
¹⁶ Na de ont koppeling van de zetmeelpremie ontvangt de akkerbouwer met zetmeelaardappelen een hogere bedrijfstoelage. Deze toeslag is losgekoppeld van de productie en levering van zetmeelaardappelen.

8.3 Gevolgen voor inkomens

1. Veel variatie in inkomenseffect

Figuur 8.1 toont de inkomenseffecten voor alle melkveebedrijven in de drie regio's, maar met uiteraard verschillende scenario's. Relevant hierbij is dat we in oost Noord-Brabant uitsluitend intensieve bedrijven in het onderzoek hebben betrokken. Dat is tevens de groep met gemiddeld de grootste inkomensdaling. Daartegenover staan extensieve bedrijven in het gebied Natura 2000 oostelijk zand en in het westelijk veenweidegebied. Zij ontvangen in de huidige situatie lage toeslagen per ha en gaan er door de overgang naar nieuw GLB op vooruit.

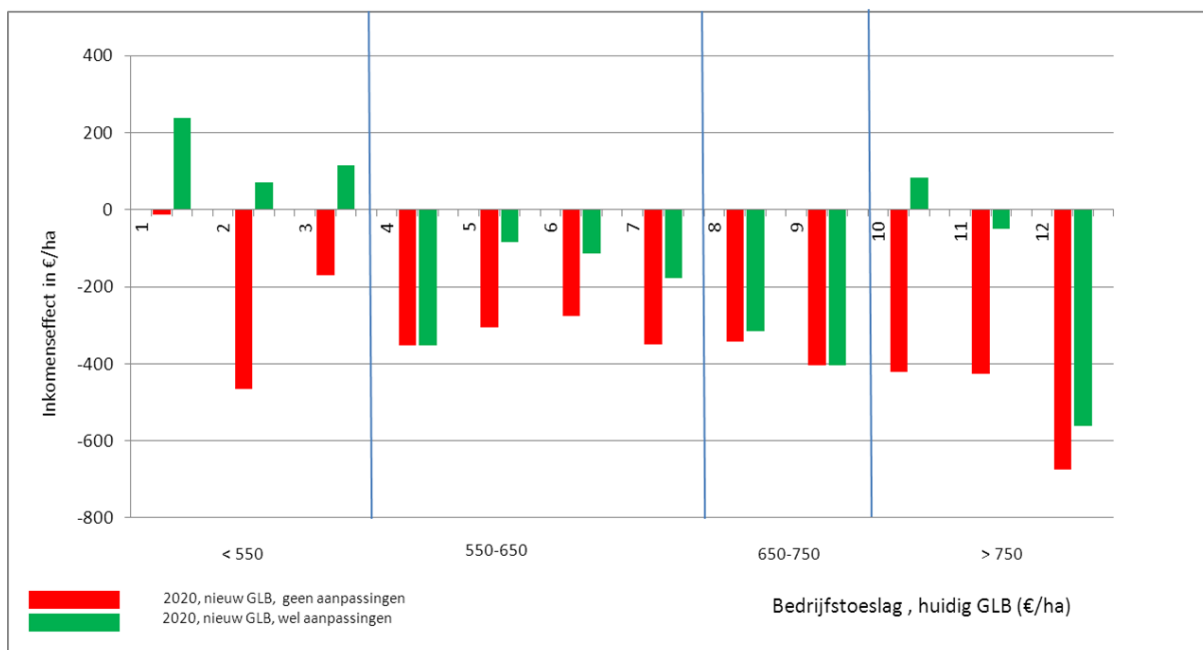
Om de gevolgen voor het inkomen op bedrijfsniveau zichtbaar te maken moeten de bedragen in de figuren nog vermenigvuldigd worden met de bedrijfsgrootte. Deze varieerde op de onderzochte melkveebedrijven van 20 tot 180 ha.

Figuur 8.1 Verandering van het inkomen per ha als gevolg van nieuw GLB op de melkveebedrijven binnen de drie regio's. De bedrijven zijn gerangschikt naar oplopende intensiteit in kg melk per ha bij huidig GLB in 2020.

In figuur 8.2 zijn de resultaten van de akkerbouwbedrijven samengevat. De bedrijven zijn hier gerangschikt naar oplopende bedrijfstoelage bij het huidige GLB. De bedrijfsgrootte varieerde van 40 tot 300 ha. De gevolgen voor het inkomen variëren voor een modaal melkveebedrijf van 50 ha van ca. + 35.000 tot - 50.000 euro op de onderzochte melkveebedrijven; bij een modaal veenkoloniale akkerbouwbedrijf van 80 ha van + 8.000 tot - 50.000 euro. Op bedrijven met 200 à 300 ha zijn de werkelijke verschillen uiteraard nog veel groter. De belangrijkste bepalende factoren voor de verandering in inkomen door de overgang naar nieuw GLB zijn:

- Voor melkveebedrijven: intensiteit in kg melk per ha, bedrijfsgrootte, hoogte van de top-up en de bijdrage van groenblauwe diensten aan de inkomensverandering.
- Voor akkerbouwbedrijven: idem, maar in plaats van intensiteit geldt hier het aandeel zetmeelaardappelen in het bouwplan als een belangrijke bepalende factor.

Figuur 8.2 Verandering van het inkomen per ha als gevolg van nieuw GLB op de akkerbouwbedrijven in de veenkoloniën. De bedrijven zijn gerangschikt naar oplopende bedrijfstoelage bij het huidig GLB in 2020.

2. Voor- of nadelige inkomenseffecten bepaald door beleidsdoel

Bij de beoordeling van de inkomensveranderingen door het nieuwe GLB kunnen we meerdere referentiemaatstaven hanteren. Die maatstaven hebben een relatie met het achterliggende doel. Dat doel was in de afgelopen jaren: ondernemers in de betreffende landbouwsectoren compenseren voor de afschaffing van dier- en hectarepremies en voor de verlaging van interventieprijs die in het verleden plaatsvonden. En daarmee zorgen voor redelijke inkomens in de landbouw. Vanuit dat doel gezien, leiden de herzieningen als gevolg van het hier onderzochte nieuwe GLB tot nadelige inkomenseffecten voor intensieve melkveehouders en voor akkerbouwers die veel zetmeelaardappelen verbouwen.

In de Mededeling van de EU-Commissie (EU, 2010) zijn de EU-doelen opnieuw geformuleerd: [1] rendabele voedselproductie, [2] duurzaam beheer van de natuurlijke hulpbronnen en klimaataanpak en [3] evenwichtige territoriale ontwikkeling. Het tweede doel maakt een eind aan de bevoordeling van intensieve melkveehouders en telers van zetmeelaardappelen. Het is dus belangrijk om bij het spreken over voor- en nadelen, dit wel te zien in relatie tot de doelen en daar in de beoordeling rekening mee te houden. Daar waar voorheen vooral de gevolgen voor inkomens centraal stonden, komen nu meer en meer de gevolgen voor de geleverde maatschappelijke meerwaarde centraal te staan in de doelen van het GLB. Het vaststellen van die meerwaarde is een politieke keuze. Ook het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft dit opmerkt in haar verkenning van de mogelijkheden om GLB-middelen te gebruiken voor het realiseren van beleidsdoelen rond milieu, natuur en landschap (Van Zeijts et al., 2010).

3. Het beste inkomen, gegeven de omstandigheden

De ondernemers hebben in de fase van planvorming gewerkt aan het door hen gewenste bedrijfsplan en daarbij ook rekening gehouden met de veranderingen in het GLB en de gevolgen voor het inkomen in 2020. Als zodanig gelden de nu gepresenteerde resultaten dus als het beste resultaat dat zij – gegeven hun wensen rond bedrijfsontwikkeling en hun marktinschattingen – konden bereiken binnen deze GLB-scenario's en binnen het tijdsbestek van dit onderzoek. Dat wordt ook bevestigd door het feit dat uit de discussies tijdens de tweede groepsbijeenkomsten zo goed als geen opmerkingen naar voren kwamen waaruit we kunnen afleiden dat ze hun strategieën bij nader inzien willen aanpassen.

Tijdens het bedrijfsbezoek hebben ondernemers en de betrokken onderzoeker wel diverse varianten verkend om de inkomens te verbeteren, maar daaruit is niet gebleken dat de inkomenseffecten door andere aanpassingen duidelijk gunstiger hadden kunnen uitvallen. Overigens kan het zijn dat een meer diepgaande analyse van de resultaten nog wel mogelijkheden oplevert om een (nog) meer optimale strategie te ontwerpen; eentje die een beter bedrijfsinkomen

oplevert. De grote spreiding in inkomenseffecten in de figuren 8.1 en 8.2 kan erop duiden dat er op diverse bedrijven nog mogelijkheden zijn voor inkomensverbetering binnen het nieuwe GLB-scenario. Die mogelijkheden verschillen van bedrijf tot bedrijf. Bedrijven en ondernemers zijn immers per definitie verschillend. Nog meer aandacht besteden aan extra mogelijkheden voor inkomensverbetering, had een nuttige toevoeging aan het onderzoek kunnen zijn. Ook toekomstig aanvullend onderzoek of advies door experts (adviseurs, onderzoekers en/of inventieve ondernemers) zou extra mogelijkheden voor optimalisatie en inkomensverbetering op kunnen leveren.

De twijfel bij ondernemers in de veenkoloniën over het realistische gehalte van de gehanteerde groenblauwe diensten leidde overigens wel tot enige discussie over de inkomenseffecten. Een andere inzet van deze groenblauwe diensten heeft een ongunstiger inkomenseffect voor die regio. De rode staven in figuur 8.2 zijn in die situatie een goede indicatie voor de inkomensverandering op de bedrijven.

4. **Winnaars en verliezers in inkomen**

De resultaten uit dit onderzoek bevestigen de indrukken uit eerder verkennend onderzoek (o.a. Hermans et al., 2006 en Berkhout et al., 2010). Ook daaruit blijkt dat de gevolgen van een overschakeling naar een stelsel met vaste betalingen per ha vooral nadelig zullen zijn voor de meer intensieve melkveehouders, kalverhouders en akkerbouwers met een veenkoloniaal bouwplan.

De resultaten van dit onderzoek maken duidelijk dat bijna alle intensieve melkveebedrijven en veenkoloniale akkerbouwbedrijven bedrijven er fors in inkomen op achteruit zullen gaan, terwijl de extensieve melkveebedrijven in Natura 2000 oostelijk zand en in het westelijk veenweidegebied er (soms fors) op vooruitgaan. Deze grote verschillen zijn ongetwijfeld aanleiding voor gevoelens van onrecht bij de 'verliezers' en voor discussies over de grondslag. Dit vergt goede uitleg van de doelen, alhoewel ook dat geen garantie is voor erkenning ervan. Voor de 'verliezers' zal ook de lengte van een eventuele overgangstermijn waarin ze geleidelijk overschakelen van de ene grondslag naar de andere, onderwerp van gesprek zijn: hoeveel tijd krijg ik om het bedrijf aan te passen aan de nieuwe situatie? Daarmee komen we opnieuw bij de eerder genoemde politieke keuzes over de doelen van het nieuwe GLB.

5. **Inkomensgevolgen voor niet onderzochte bedrijven**

In het onderzoek hebben we niet onderzocht wat de gevolgen zijn van de overschakeling op een andere grondslag voor de GLB-betaling voor akkerbouwbedrijven buiten de veenkoloniën en voor melkveebedrijven die niet horen tot de categorieën intensief, veenweidegebied en Natura 2000. Van sector akkerbouw zit ongeveer 85 % van de bedrijven niet in de onderzochte groep en voor de melkveehouderijsector is dit ca. 65 %. We verwachten dat de inkomensgevolgen per ha voor deze niet onderzochte groepen veel minder groot zijn dan voor de onderzochte groepen. De inkomensgevolgen op bedrijfsniveau zijn echter ook hier sterk afhankelijk van de bedrijfsgrootte in hectares. Uit onderzoek van Hermans et al. (2006) blijkt dat, ondanks een beperkte daling in de betaling per ha, met name grote melkveebedrijven buiten de onderzochte gebieden in absolute termen wel geconfronteerd kunnen worden met een forse daling van de betalingen op bedrijfsniveau. Dit zijn vooral grote melkveebedrijven die ook bij een gemiddelde veebezetting (ca. 12.000 kg melk per ha) reeds tienduizenden euro's verliezen aan bedrijfstoelag. Deze categorie bedrijven komt relatief veel voor in de noordelijke provincies, Flevoland en Noord-Brabant, en in iets mindere mate in Gelderland en Overijssel. Het is dus niet alleen de intensiteit, maar de combinatie van intensiteit en bedrijfsgrootte, die de gevolgen voor de verandering in bedrijfstoelag en inkomen bepaalt.

Ook de gevolgen van de introductie van de flat-rate, in dit onderzoek € 250 per ha, voor akkerbouwbedrijven buiten de veenkoloniën kunnen we afleiden uit het onderzoek van Hermans et al. (2006). Daarin zijn namelijk enkele kaarten gebaseerd op een flat-ratebedrag van € 224 per ha. In dat geval is er op de akkerbouwbedrijven vrij veel variatie in inkomensgevolgen zichtbaar. Gemiddeld lijkt het inkomenseffect dan licht negatief. Bij een hogere flat-rate – zoals gehanteerd in dit onderzoek – zal de daling in inkomen uiteraard lager zijn.

8.4 **Beleidsscenario's GLB**

1. **Extensivering melkveehouderij via top-up's**

De top-up's die binnen dit onderzoek golden, blijken de concurrentiepositie van extensieve bedrijven te verbeteren. Door de overgang naar het nieuwe GLB neemt het inkomen op deze

bedrijven toe. Dat geldt sterker naarmate de top-up hoger is en de bijbehorende randvoorwaarden minder beperkend zijn. In de afgelopen decennia is in diverse beleidsnotities aangegeven dat Nederland streeft naar extensivering, of naar het versterken van de grondgebondenheid van de melkveehouderij. De top-up lijkt daarvoor een geschikt middel.

2. Grondslag voor de toeslag

In dit onderzoek is gewerkt met de systematiek van een algemene flat-rate voor alle landbouwhectares. In maatschappelijk waardevolle gebieden is die verhoogd met een regionale top-up. Dit is in het Natura 2000-gebied afhankelijk gesteld van de mestproductie in kg N per ha. Daarnaast gold daar de verplichting om de stal emissiearm te maken wanneer de ondernemer niet kiest voor extensiveren. In de discussies met ondernemers en adviseurs zijn de volgende voorstellen gedaan voor alternatieve grondslagen:

- a. Top-up afhankelijk maken van de mestproductie in kg N per ha.
Hoe lager de mestproductie, des te hoger de top-up: bijvoorbeeld € 350 bij een mestproductie 150 kg N per ha en € 150 bij 350 kg N per ha (in het laatste geval is uiteraard wel sprake van verplichte mestafvoer).
- b. Bedrijfstoeslag op basis van een puntensysteem.
Baseer de bedrijfstoeslag op een puntensysteem met punten voor bijvoorbeeld: emissie, welzijn, beweiding, uitgevoerde groenblauwe diensten, intensiteit, biologische productiewijze, enz. Binnen de regeling 'Maatlat duurzame veehouderij' (www.smk.nl) en in het project 'Koeien & Kansen' (Aarts, 2010) zijn onderdelen van dergelijke puntensysteem al beschikbaar. Ook enkele Nederlandse zuivelondernemingen werken aan een monitoringssystemen voor duurzaamheid op melkveebedrijven (Prins & Smit, 2011).

3. Top-up werkt grondprijsverhogend

In de regio's met een top-up boven op de flat-rate ontstond veel discussie over de invloed van de top-up op de grondprijs. Hoewel niet alle ondernemers en adviseurs het hierover eens waren, heerste de opvatting dat de top-up de grondprijs zal verhogen. En daarmee waarschijnlijk ook de pachtprijs, omdat die afhankelijk is van de grondbeloning (Dienst Regelingen Ministerie van LNV, 2009) waartoe ook de opbrengsten van toeslagen die gekoppeld zijn aan grond behoren. Dat kan betekenen dat op langere termijn het voordeel van de hogere top-up door de pachter als het ware wordt 'doorgegeven' aan de verpachter via die hogere pachtprijs. Daardoor zou de top-up zijn doel missen, namelijk het compenseren van natuurlijke of bestuurlijke belemmeringen van de ondernemer.

Swinen (ongedateerd) heeft onderzoek gedaan naar de invloed van het GLB op grondprijzen. Hij concludeert dat de koppeling van toeslagrechten aan grond inderdaad grondprijzen verhoogt en dat dit effect het sterkst is voor land met lage gewasopbrengsten. De herverdeling van subsidies over bedrijven door de overgang van de historische basis naar een flat-ratesysteem leidt volgens hem ook tot een herschikking in grondprijzen. Voor Nederland betekent dit dat de herschikking in grondprijzen het sterkst zal zijn in gebieden met lage grondprijzen. In die gebieden zouden prijzen kunnen dalen wanneer de toeslagrechten dalen en stijgen wanneer de toeslagrechten stijgen. Onder Nederlandse omstandigheden zullen ook beperkingen die gekoppeld zijn aan de grond de grondwaarde beïnvloeden. Zware beperkingen zullen de grondprijs waarschijnlijk verlagen. Een eventuele (hogere) toeslag kan dit effect deels compenseren.

4. Top-up remt grondmobiliteit

Minstens zo relevant als de invloed op prijs, is de invloed van de top-up op grondmobiliteit. Naar verwachting van veehouders en adviseurs zal de mobiliteit afnemen naarmate de top-up hoger wordt. Bedrijven die afbouwen of gestopt zijn, zullen naar verwachting langer hun grond vasthouden vanwege de relatief hoge toeslag per ha. Dit maakt het lucratiever om grond extensief te gebruiken voor bijvoorbeeld vleesvee of jongveeopfok. Uit onderzoek van De Bont et al. (2010) blijkt dat oudere boeren meer belangstelling hebben voor toeslagrechten met specifieke doelstellingen (o.a. groenblauwe diensten) dan jongere collega's.

5. **Verbod op mestaanvoer bij Natura 2000 niet consequent wanneer veestapel wel uitgebreid mag worden**

Binnen de spelregels die we gehanteerd hebben voor de regio Natura 2000 oostelijk zand geldt dat een bedrijf dat minder dan 250 kg N per ha produceert, geen mest mag aanvoeren tot de grenswaarde van 250 kg per ha, maar wel zijn veestapel tot die grenswaarde mag uitbreiden. Bij uitbreiding van de veestapel stijgt de ammoniakemissie echter sterker dan bij mestaanvoer. Bij uitbreiding van de veestapel is er immers emissie uit stal, opslag en aanwending, terwijl er bij mestaanvoer alleen extra emissie bij aanwending optreedt. Bij het overheidsstreven om de emissie te beperken, verdient het dus de voorkeur om ook mestaanvoer toe te staan tot de grenswaarde van 250 kg N per ha.

6. **Markt- en prijsbeleid zuivel**

In het westelijk veenweidegebied is bij de inventarisatie van alternatieve GLB-scenario's vrij veel nadruk gelegd op volumebeleid rond melk als alternatief voor het in dit onderzoek gehanteerde scenario (zie hoofdstuk 5). De redenering was daarbij dat afstemming van het melkaanbod op de vraag leidt tot hogere melkprijzen en daarmee tot hogere inkomens. Omdat suggesties voor de invulling van dat volumebeleid buiten het doel van dit onderzoek vallen, gaan we hier niet verder op in.

8.5 **Groenblauwe diensten**

1. **Belangstelling voor groenblauwe diensten valt tegen**

Er zijn geen statistieken over de huidige deelname aan groenblauwe diensten. Daarom kunnen we de geconstateerde belangstelling voor groenblauwe diensten niet vergelijken met de deelname bij het huidige GLB. Op basis van subjectieve beoordeling en enkele globale expertbeoordelingen hebben we de indruk dat de belangstelling voor groenblauwe diensten in de veenkoloniën meevalt en in Natura 2000 oostelijk zand tegenvalt. In de andere twee gebieden komt de geconstateerde interesse redelijk overeen met de verwachting.

De belangrijkste argumenten die ondernemers noemen voor deelname aan groenblauwe diensten zijn: reeds ervaring mee, financieel aantrekkelijk (met name voor grond op afstand of grond met geringer opbrengend vermogen) en vergt weinig extra werk. De belangrijkste tegenargumenten zijn: onvoldoende vergoeding, te veel opbrengstderving, te arbeidsintensief, te permanent en 'mijn bedrijf komt er niet voor in aanmerking'. De factoren vergoeding, opbrengstderving en arbeid spelen dus steeds een cruciale rol. Wanneer de ondernemer het inpassen van groenblauwe diensten op die punten gunstig beoordeelt, neemt de kans op deelname toe.

De relatief geringe belangstelling voor groenblauwe diensten kan ook veroorzaakt zijn door het relatief beperkte aanbod van zes diensten per gebied. In bijna alle regio's is het aanbod vanuit SNL momenteel reeds groter. Wanneer het nieuwe GLB meer gericht zou worden op groenblauwe diensten, zal dat waarschijnlijk een stimulans zijn meer diensten te benoemen. Ook een betere afstemming op de regionale inpasbaarheid kan de diensten aantrekkelijker maken.

2. **Te lage vergoedingen voor groenblauwe diensten**

De ondernemers hebben zeker belangstelling voor groenblauwe diensten als natuur, landschap en milieu die zowel het imago van het eigen bedrijf als van de sector kunnen verbeteren. Ze hebben de aangeboden diensten serieus beoordeeld. Met name de deelnemende melkveehouders geven vrij algemeen aan dat ze de gehanteerde vergoedingen voor de groenblauwe diensten te laag vinden. Ze zouden hoger moeten zijn om ze aantrekkelijk te maken. De ondernemers hebben de indruk dat vaak alleen opbrengstdervingen worden vergoed en dat met name de extra arbeid die dat vraagt, onvoldoende in de vergoeding zit. Dit pleit voor een betere onderbouwing van de berekening van de vergoedingen.

In de veenkoloniën zijn de akkerbouwers tevreden over de vergoedingen voor de groenblauwe diensten akkerranden, organische stof en niet beregenen. In het westelijk veenweidegebied geldt dat voor de dienst botanisch hooiland en in oost Noord-Brabant voor het bedienen van stuwen voor waterconservering. Voor de overige groenblauwe diensten geldt dat ondernemers de vergoedingen voor de groenblauwe diensten te laag vinden.

De Houtskoolschets (LNV, 2008) stelt dat de beloning voor geleverde prestaties (groenblauwe diensten) in principe marktconform moet zijn. De huidige WTO-afspraken geven aan dat de vergoeding gelijk moet zijn aan het economisch nadeel dat verbonden is aan de opgelegde beperkingen. Nederland ondersteunt de gedachte dat de vergoeding overeen moet komen met het bedrag zoals dat via een markt van vraag en aanbod tot stand komt. Die markt bestaat momenteel

niet. Maar uit oogpunt van het streven naar meer deelname aan groenblauwe diensten kan het nuttig zijn om binnen een pilot deze werkwijze uit te proberen. Of deze werkwijze de staatssteuntoets van de EU doorstaat, lijkt discutabel. Maar die staatssteuntoets zal ook andere vormen van het vaststellen van meer marktconforme tarieven wellicht belemmeren. In OECD-verband wordt momenteel onderzocht welke mogelijkheden er zijn voor alternatieve bepalingen van de hoogte van vergoedingen binnen de WTO-kaders.

Ook het Planbureau voor de Leefomgeving (Van Zeijts et al., 2010) constateert dat een deel van de agrariërs afziet van deelname aan groenblauwe diensten vanwege te lage vergoedingen. En dat boeren per saldo geen voordeel behalen uit groenblauwe diensten wanneer de vergoedingen uitsluitend zijn gebaseerd op de kosten die gemaakt worden om ze te leveren. Ook in dit onderzoek komt dit duidelijk naar voren. Met name ondernemers die geen extra inspanningen hoeven te verrichten en ondernemers die gronden met een laag opbrengend vermogen inzetten, zijn enthousiast voor groenblauwe diensten. Omdat dit slechts voor een kleine groep geldt, waren er ook slechts weinigen die op basis van financiële voordelen kozen voor groenblauwe diensten. Bij het vaststellen van het niveau van vergoedingen voor blijvend grasland heeft ook het saldo van alternatieve gewassen (= rendement per ha) invloed op de hoogte van de vergoeding. Voor de (relatief goedkope) grond in de veenkoloniën gelden in de huidige systematiek de zelfde vergoedingen als voor de (relatief dure) Brabantse grond. Brabantse agrariërs kunnen grond verpachten, voor bijvoorbeeld de teelt van vollegrondsgroenten, voor pachtprizen die ver uitgaan boven de vergoedingen voor groenblauwe diensten. Marktconforme vergoedingen zijn dus ook afhankelijk van grondprijs en saldo's van concurrerende gewassen, en daarmee van regionale omstandigheden. En uiteindelijk ook van bedrijfsomstandigheden die van bedrijf tot bedrijf steeds meer gaan verschillen. Dit voorbeeld toont overigens ook aan dat de overheid hetzelfde type natuur in de veenkoloniën hoogstwaarschijnlijk goedkoper kan realiseren dan in oost Noord-Brabant.

Samengevat: het is beter de hoogte van de vergoeding te baseren op de beloning van het beste alternatief dan op gederfde inkomsten.

3. Groenblauwe diensten slimmer definiëren en combineren

Uit de gesprekken met ecologen rond de definitie van groenblauwe diensten blijkt dat sommigen de creativiteit bezaten om ecologische en landbouwkundige doelen slim te combineren. Dat zelfde kwam ook naar voren in gesprekken met enkele ondernemers. Sommige ondernemers combineren meerdere groenblauwe diensten en realiseren op die manier hoge vergoedingen. Enkelen combineren dit ook nog eens met een biologische productiewijze, waarbij de opbrengstderving minder is en de inpasbaarheid soms groter. Dit combineren gebeurde vooral in de maatschappelijke waardevolle gebieden Natura 2000 oostelijk zand en het westelijk veenweidegebied. De keus voor slimme combinaties sluit aan bij de suggestie 'Synergie tussen maatregelen' van Van Zeijts et al. (2010). Zij constateren dat veel maatschappelijke wensen verenigbaar zijn in het beheer van perceelranden. Voor milieu, biodiversiteit en waterberging bieden de perceelranden/oevers bijvoorbeeld goede mogelijkheden. Door ondernemers en ecologen samen pakketten te laten ontwikkelen, kan de kosteneffectiviteit van de GLB-betalingen vergroot worden.

4. Regie op gebiedsniveau gewenst bij groenblauwe diensten rond water en weidevogelbeheer

Diverse keren is opgemerkt dat groenblauwe diensten op het gebied van water, natuur (o.a. weidevogelbeheer) en landschap een vorm van regie op gebiedsniveau nodig hebben. Voor water kan het waterschap dat zijn en voor natuur en landschap kan de provincie, een natuurvereniging of een ander samenwerkingsverband van betrokkenen dat zijn. De regie moet vooral bestaan uit het aanwijzen van gebieden waar de dienst van toepassing is en het samen met ondernemers overleggen over de invulling en vergoeding van een dienst. Bij de aanwijzing van gebieden kan uiteraard ook de kosteneffectiviteit voor de overheid mede bepalend zijn.

5. Veel ideeën aangedragen voor nieuwe groenblauwe diensten

De meest genoemde ideeën voor aanvullende groenblauwe diensten zijn:

- a. weidegang;
- b. peilgestuurde drainage;
- c. botanisch beheer voor volledige percelen;
- d. breed pakket met maatregelen die biodiversiteit bevorderen;
- e. breed pakket voor duurzaam bodembeheer.

6. **Ondernemers veenkoloniën betwijfelen of pakket groenblauwe diensten op deze manier geïmplementeerd zal worden**

De ondernemers in de veenkoloniën betwijfelen of de gehanteerde spelregels en vergoedingen ook op deze wijze geïmplementeerd gaan worden. Ze hebben daar drie redenen voor:

- a. Moeten diensten rond water een vrije keus zijn, of moet het beleid van het waterschap daarin leidend zijn? Dit laatste betekent dat niet iedereen voor deze dienst in aanmerking komt.
- b. Komen ondernemers wel in aanmerking voor vergoeding als ze nu zonder betaling al aan de voorwaarden voor een dienst voldoen? Het lijkt hen niet waarschijnlijk dat de overheid gaat betalen, zonder dat er een extra dienst wordt verricht.
- c. Is de overheid in staat langjarige contracten (30 jaar) voor permanente voorzieningen als natuurvriendelijke oever en waterberging af te sluiten? Omdat politieke prioriteiten kunnen veranderen, lijkt dit de ondernemers niet waarschijnlijk.

Deze drie twijfels plaatsen duidelijke kanttekeningen bij de grootte van de inkomensderving voor de bedrijven in de veenkoloniën. Die inkomensderving wordt in dit onderzoek immers sterk gedempt door deelname aan groenblauwe diensten. Wanneer die deelname niet mogelijk is of wegvalt, zal de inkomensdaling sterker zijn dan in dit onderzoek naar voren komt.

8.6 **Investeringsubsidies**

1. **Weinig belangstelling voor investeringsubsidies**

Het gebruik van investeringsubsidies is in dit onderzoek nogal beperkt. Dat valt tegen in vergelijking met de interesse voor fiscaal gunstige regelingen die momenteel gelden voor 'Maatlat Duurzame Veehouderij-stallen'. De algemene indruk is dat veehouders zich vooral laten leiden door eigen plannen en niet door subsidies. Mogelijk dat we de regelingen die we in dit onderzoek aanboden te algemeen geformuleerd hebben, waardoor ze onvoldoende concreet waren en de ondernemers ze niet als stimulans ervoeren.

2. **Investeringsubsidies benutten voor ketenpartijen**

In de veenkoloniën hebben de ondernemers er nadrukkelijk voor gepleit om de investeringsubsidies niet alleen te gebruiken voor landbouwbedrijven maar ook voor R&D van de gehele akkerbouwketen, dus bijvoorbeeld ook voor Avebe. In de drie regio's met melkveehouders en hun adviseurs is dit niet ter sprake gekomen.

3. **Voorstellen voor aanvullende investeringsubsidies**

De meest genoemde ideeën voor aanvullende investeringsubsidies zijn:

- a. Mestverwerking
Dit onderwerp kreeg veel prioriteit bij melkveehouders. Daaronder vallen ook mestscheiding en extra mestopslag met als doel de mest nog gericht uit te rijden op momenten dat het gewas het nodig heeft.
- b. Energieproductie en -besparing in diverse vormen
- c. Asbestdaken vervangen door zonnepanelen
- d. Extra mestopslag
- e. Bodemvriendelijke mechanisatie
- f. Stimuleren gebruik van dierlijke mest
- g. R&D voor primaire sector en keten
(o.a. alternatieve teelten, kwaliteitsverbetering pootgoed, Avebe en overige verwerkers).

De grote interesse voor subsidies rond het oplossen van mestproblemen en voor het produceren van energie is ook geconstateerd tijdens de zogenoemde GLB-tour, een initiatief van Netwerk Platteland, Stichting Natuur en Milieu, LTO Noord en Ministerie van EL&I. Daarin is verkend wat de wijzigingen in het GLB kunnen betekenen voor zes voorbeeldbedrijven (Netwerk Platteland, 2010).

9 Conclusies

In dit rapport is term 'nieuw GLB' een verzamelnaam voor de toekomstige GLB-scenario's die binnen dit onderzoek zijn gehanteerd voor de periode van 2014 tot en met 2020. Het GLB-scenario verschilt per regio en is een combinatie van flat-rate, top-up's en eventuele aanvullende randvoorwaarden voor maatschappelijk waardevolle gebieden, vergoedingen voor groenblauwe diensten en investeringssubsidies voor duurzame investeringen.

1. De gevolgen voor het inkomen van de overgang naar het nieuwe GLB zijn bij de gekozen scenario's sterk afhankelijk van huidige toeslag per ha, bedrijfsgrootte en de hoogte van een eventuele toekomstige top-up voor het gebied.

De gevolgen voor het inkomen zijn sterk afhankelijk van regio en bedrijf:

- a. *Door de invoering van de flat-rate gaan intensieve melkveebedrijven en akkerbouwbedrijven met een hoog aandeel zetmeelaardappelen in het bouwplan er gemiddeld in inkomen sterk op achteruit.*

De achteruitgang betreft met name ondernemers die nu meer bedrijfstoelage per ha ontvangen dan het niveau van de toekomstige flat-rate (in dit onderzoek € 250 per ha). Het inkomenseffect hangt samen met de bedrijfsgrootte: hoe groter het bedrijf, hoe groter het verlies.

- b. *De invoering van top-up's voor maatschappelijk waardevolle gebieden beperkt de inkomensdaling, met name voor de meer extensieve melkveebedrijven.*

Omdat de nieuwe combinatie van flat-rate en top-up op intensieve melkveebedrijven een lagere bedrijfstoelage per ha oplevert dan hun huidige, blijft de inkomensdaling voor intensieve melkveebedrijven fors. Voor extensieve bedrijven geldt het omgekeerde. Zij ontvangen binnen het huidig GLB een lage toeslag per ha en bij invoering van top-up's wordt die toeslag per ha meestal hoger.

2. Ondernemers veranderen hun bedrijfsstrategie vrijwel niet bij de overgang naar het nieuwe GLB.

Veel van de argumenten die ondernemers hanteerden bij de gemaakte strategische keuzes hadden te maken met 'het verandert ons plan niet'. Dat blijkt ook uit de gekozen bedrijfsmaatregelen. Zowel bij huidig als bij nieuw GLB koos men vrijwel de zelfde aanpassingen en investeringen. Uitzondering waren, in geval van nieuw GLB:

- a. Extra belangstelling voor groenblauwe diensten in veenkoloniën en oost Noord-Brabant. Daarbij lijkt de behoefte om inkomensverliezen te compenseren, een grote rol te spelen.
- b. In Natura 2000-gebied gaan enkele intensive ondernemers bij het nieuwe GLB hun strategie verleggen naar extensivering.
- c. In de veenkoloniën gaat een groot deel van de bedrijven het bouwplan aanpassen in de richting van minder zetmeelaardappelen.
- d. In het westelijk veenweidegebied gaan enkele bedrijven zich meer richten op het combineren van melkveehouderij en natuurbeheer.

3. Voor alle ondernemers is schaalvergroting de belangrijkste bedrijfsstrategie.

Deze strategie geldt bij huidig GLB net zo zeer als bij nieuw GLB. In de plannen is verdere schaalvergroting een dominante trend. Deze is sterker voor de melkveebedrijven dan voor de akkerbouwbedrijven.

4. De belangstelling voor groenblauwe diensten is beperkt, omdat ze niet leiden tot extra inkomen.

Groenblauwe diensten leveren alleen extra inkomen wanneer de uitvoeringskosten lager zijn dan de vergoeding. Dit is het geval op bedrijven waar ondernemers met weinig of geen extra inspanningen groenblauwe diensten kunnen uitvoeren. Het geldt ook wanneer ze percelen met een lage productie inzetten voor groenblauwe diensten.

Met name op de akkerbouwbedrijven in de veenkoloniën kwamen groenblauwe diensten voor waar ondernemers zonder, of met beperkte aanpassingen in de bedrijfsvoering, aan konden voldoen. Daardoor was de belangstelling voor groenblauwe diensten in dit gebied groot. In de regio's Natura 2000 oostelijk zand en het westelijk veenweidegebied is dat veel minder het geval. Daar zorgen extra groenblauwe diensten ook nauwelijks voor inkomensstijging.

5. Het nieuw GLB leidt nauwelijks tot meer bedrijven die starten met verbreding.

De overgang naar het nieuwe GLB leidt bij de ondernemers in dit onderzoek niet tot meer belangstelling voor verbredingsactiviteiten. Binnen de onderzoeksgroep zaten enkele ondernemers die nu al een verbredingstak hebben. Zij geven wel aan die tak verder te ontwikkelen of uit te breiden. Binnen de totale groep van 47 geven slechts drie ondernemers aan een nieuwe tak van verbreding te overwegen. Bij twee van hen ging het daarbij om energieproductie. Verreweg de meeste ondernemers zien verbreding niet als een reële optie voor de eigen bedrijfsontwikkeling: 'het past niet bij mij'.

6. De belangstelling voor subsidies voor duurzame investeringen is beperkt.

De beschikbare subsidies voor bovenwettelijke investeringen in duurzaamheid werden slechts zeer beperkt gebruikt. Subsidies voor investeringen in mestverwerking, energiebesparing en energieproductie zijn het meest gewild.

7. Een top-up stimuleert extensivering in maatschappelijk waardevolle gebieden.

Uit de resultaten in het gebied Natura 2000 oostelijk zand blijkt dat een vrij hoge top-up (in dit onderzoek € 500 per ha) in combinatie met aanvullende randvoorwaarden, kan leiden tot extensivering (minder melk per ha). In dit gebied blijkt dat extensieve bedrijven een beter toekomstperspectief krijgen met het nieuwe GLB, door de stijging van het inkomen. De top-up is ook voor enkele meer intensieve bedrijven zelfs reden om te gaan extensiveren.

8. De gevolgen van het nieuwe GLB zijn meestal gunstig voor landschap en milieu, maar het effect is sterk gebiedsafhankelijk.

- a. In de veenkoloniën ontstaat meer variatie in het landschap door deelname aan groenblauwe diensten, de komst van melkveebedrijven en door andere gewassen in het bouwplan in plaats van zetmeelaardappelen.
- b. De verbeterde concurrentiepositie van de extensieve bedrijven rond de Natura 2000-gebieden zal gunstig zijn voor landschap en milieudruk.
- c. In het westelijk veenweidegebied gaan schaalvergroting en verbreding door. Het nieuwe GLB biedt mogelijkheden voor het verhogen van de kwaliteit van natuur, landschap en water in het gebied. De ondernemers hadden echter verwacht dat de aangeboden pakketten een meer substantiële kwaliteitsverbetering van het gebied zouden betekenen. De pakketten met groenblauwe diensten in dit onderzoek zijn volgens hen onvoldoende aantrekkelijk om op gebiedsniveau echt kwaliteitswinst te realiseren.
- d. De sterke nadruk op schaalvergroting in oost Noord-Brabant in combinatie met vrij beperkte mogelijkheden voor groenblauwe diensten leidt waarschijnlijk tot een minder aantrekkelijk landschap. De ondernemers stellen daarom voor om gericht subsidies te geven aan investeringen in duurzaamheid (mestverwerking en emissiebeperking) en om gericht te zoeken naar groenblauwe diensten die het imago van de melkveesector in het gebied kunnen versterken, bijvoorbeeld weidegang, natuur (ook natuurterreinen) en landschap.

10 Aanbevelingen

De aanbevelingen in dit hoofdstuk zijn allereerst bedoeld voor het ministerie van EL&I. In een aantal gevallen kunnen echter ook provinciale overheden, waterschappen en het sectorale bedrijfsleven rond de sectoren melkveehouderij en akkerbouw er hun voordeel mee doen.

Hoofdaanbeveling A:

Maak ondernemers enthousiast voor het actief inspelen op het nieuwe GLB.

De overheid doet er goed aan om een andere aanpak te kiezen dan het passief aanbieden van instrumenten. Hoewel er velen zijn met ideeën voor maatschappelijke diensten, blijkt uit dit onderzoek dat ondernemers zeer nieuwsgierig zijn, maar afwachten waar de overheid mee komt. Het is de kunst om hen die reeds vroeg in willen spelen op de nieuwe GLB-koers, kansen te bieden en die te belonen. Dat zal het gedrag pro-actiever maken. De volgende maatregelen kunnen daarvoor nuttig zijn.

1. **Betrek geïnteresseerde ondernemers en maatschappelijke groeperingen bij het formuleren van het nieuwe instrumentarium (bijvoorbeeld groenblauwe diensten en investeringsubsidies).**
  - a. Dit past goed bij een regionale aanpak die ook nodig is om in te spelen op regionale doelen.
  - b. Stem het instrumentarium af op de meest kansrijke groepen binnen de agrarische ondernemers. Dat lijken momenteel de schaalvergroters en de leden van natuurverenigingen. Schaalvergroters zijn zakelijk en denken groot, maar ze zijn wel gevoelig voor het imago van sector en bedrijf. Leden van natuurverenigingen voelen zich zeer betrokken bij deze voor hen kansrijke omvorming van het GLB.
  - c. Geef voorrang aan actief geïnteresseerden en steek niet te veel energie in niet-geïnteresseerden. Zij komen later vanzelf of hebben echt geen belangstelling.
  - d. Denk na over alternatieve instrumenten. Bijvoorbeeld particulier natuurbeheerconstructies of regionale planvorming door ondernemers die gezamenlijk een plan maken voor landschap, natuur en water. Of ondernemers die eigen groenblauwe diensten bedenken en de kans krijgen daarvoor bijdragen te ontvangen. Of schrijf een prijsvraag uit: "Wie zijn maatschappelijk meest gewaardeerde veehouders?", en maak hen tot middelpunt van de definitie van nieuwe instrumenten.
2. **Geef nadrukkelijker het nieuwe van deze verandering in het GLB aan en maak duidelijk waar de overheid naar toe wil.**
  - a. Benadruk wat er nieuw aan is en waarom, en draag dat uit.
  - b. Toon het nieuwe ook in verrassende en meer extremere instrumenten, die heel goed duidelijk maken waar de overheid naar toe wil, of gaat. Nu zitten velen in de 'overgangsstemming': "Ze maken vast wel een goede overgangsregeling en dan zien we wel".
3. **Zorg voor een actieve markt van vraag en aanbod van groenblauwe diensten.**
  - a. Ontwerp een internethandel waarbij ondernemers via een marktsysteem kunnen bieden op diensten. Dit kan op velerlei manieren (o.a. tenderen).
  - b. Geef gefaseerd diensten vrij waar ondernemers voor een bepaalde datum op in kunnen schrijven.
  - c. Maak diensten waarvoor ondernemers contracten met overheid hebben gesloten – waar mogelijk – verhandelbaar.
  - d. Bij handhaving van standaardvergoedingen: ontwerp een nieuwe werkwijze voor het vaststellen van de hoogte van marktconforme vergoedingen die tegemoetkomt aan de eisen van de WTO-staatssteuntoets.
4. **Onderzoek alternatieve instrumenten voor het bereiken van GLB-doelen.**

Dit kan bureauonderzoek zijn en/of onderzoek door ondernemers samen met maatschappelijke organisaties en eventueel onderzoekers. Belangrijke onderwerpen: alternatieve instrumenten benoemen en nagaan wat de waarde daarvan is voor ondernemers en voor de overheid in verband met het bereiken van doelen. Mogelijke alternatieve instrumenten zijn:

  - a. puntensysteem voor groenblauwe diensten en/of duurzame investeringen;
  - b. het combineren van instrumenten vanuit zuivelkolom, mestwetgeving en GLB;
  - c. instrumenten met stimulansen voor duurzame productie met betrekking tot mineralen, emissies en waterverbruik.

Hoofdaanbeveling B:

Werk GLB-doelen uit tot grondslagen en instrumenten met aandacht voor regionale doelen, knelpunten rond schaalvergroting en administratieve lastenverlichting.

1. Geef regionale teams de opdracht om vanuit regionale doelen groenblauwe diensten te formuleren.

De aanwijzing van diverse groenblauwe diensten o.a. op gebied van water, natuur en landschap, vragen om regie op gebiedsniveau. Waterschap, provincie, agrarische natuurverenigingen en terreinbeheerders zijn gesprekspartners die er gezamenlijk voor kunnen zorgen dat de gekozen groenblauwe diensten ook echt maatschappelijke meerwaarde hebben. De regie moet vooral bestaan uit het formuleren van doelen en groenblauwe diensten en het aanwijzen van gebieden waar de dienst van toepassing is.

2. Gebruik GLB-middelen om knelpunten weg te nemen die ontstaan door de ontwikkeling naar schaalvergroting.

De melkveesector is zeer bepalend voor het aanzien van het Nederlandse landschap. De schaalvergroting die in deze sector plaatsvindt, verdient daarom meer maatschappelijke aandacht. De overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties kunnen gezamenlijk in kaart brengen wat de belangrijkste maatschappelijke knelpunten zijn bij verdere schaalvergroting van de melkveehouderij. Het gaat hier met name om knelpunten rond kwaliteit landschap, dierenwelzijn, en emissies naar lucht en water. Formuleer vervolgens oplossingen om die knelpunten weg te nemen. Hierbij kan – waar mogelijk en zinvol – gebruik worden gemaakt van randvoorwaarden voor de uitbetalingen van GLB-toeslagen, groenblauwe diensten en investeringssubsidies. Een soortgelijke aanpak kan ook werken daar waar schaalvergroting in de akkerbouw of andere grondgebonden sectoren leidt tot maatschappelijke knelpunten.

3. Verken het combineren van mestwetgeving, GLB-grondslag en het streven naar extensivering tot één stelsel met spelregels en beloningen voor doelen rond milieu, natuur en landschap.

De invulling van het nieuwe GLB kan leiden tot meer overlap met doelen en maatregelen binnen het mest- en milieubeleid. In dit onderzoek zijn bijvoorbeeld suggesties gedaan om GLB-vergoedingen afhankelijk te maken van de mestproductie in kg N per ha. Zowel uit oogpunt van administratieve lastenverlichting als uit oogpunt van eenvoud in beleid, verdient het aanbeveling om te verkennen in hoeverre invulling en uitvoering gecombineerd kunnen worden.

4. Zorg bij de introductie van groenblauwe diensten voor duidelijke spelregels rond gevolgen voor functieverandering, mestplaatsing en bedrijfstoelagen.

Dit voorkomt dat ondernemers groenblauwe diensten links laten liggen vanwege onduidelijkheden en daardoor mogelijke risico's rond deze punten.

Hoofdaanbeveling C:

Communiceer tijdig over herziening GLB naar ondernemers met extra aandacht voor groepen die naar verwachting hierdoor veel inkomen gaan verliezen.

1. Start vroegtijdig met communicatie over de herziening naar ondernemers.

Onder adviseurs en ondernemers is veel belangstelling voor de gevolgen van de toekomstige invulling van het GLB. Zorg daarom op korte termijn voor meer informatie over:

- a. doelen van het nieuwe GLB;
- b. mogelijke alternatieve invullingen, op grond van politieke en andere afwegingen en de gevolgen daarvan voor bedrijven én de maatschappelijke meerwaarde;
- c. invulling van huidig en nieuw GLB in buurlanden en landen met vergelijkbare landbouwsector.

2. Besteed vroegtijdig extra aandacht aan de groep die door herziening veel inkomen verliest.

- a. Om welke groepen gaat het?
- b. Hoe groot zal het inkomensverlies zijn?
- c. Wat kunnen verliezers doen om de schade te beperken?
- d. Wat kunnen verliezers verwachten van de overheid en wat niet?

Literatuur

- Aarts, F, Tijd voor een bedrijfs-milieuscore, Interne notitie vanuit projecten Dairyman en Koeien & Kansen, 2010.
- Berkhout, P., A. van Doorn, C. de Bont, T, Hermans, H. Naeff en M.J. Smits, Naar waarde besteed – Over de implementatie van de Houtskoolschets, Rapport 2010-008, LEI – Wageningen UR, Den Haag, 2010.
- Bokma, S., Wageningen UR Livestock Research, persoonlijke mededeling, 2010.
- Bont, K. de, R. Jongeneel, B. Smit, S. van Dijk en P. de Wolf, Stimuleren van concurrentie en duurzaamheid bij nieuw Europees landbouwbeleid, Rapport 2010-095, LEI – Wageningen UR, Den Haag, 2010.
- Dienst Regelingen Ministerie van LNV, Pacht, nieuwe regels en prijzen 2009 – een wegwijzer voor de praktijk, 2009.
- DLG – Kernteam Catalogus, Nederlandse Catalogus Groenblauwe diensten, DLG, Utrecht, 2007.
- EU, Mededeling van de commissie aan het Europees Parlement, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's – Het GLB tot 2020: Inspelen op de uitdagingen van de toekomst inzake voedsel, natuurlijke hulpbronnen en territoriale evenwichten, EU, Brussel, 2010.
- Hermans, T. H. Naeff en I. Terluin, Ruimtelijke neerslag van GLB-betalingen in Nederland, Alterra – Wageningen UR, 2006.
- EL&I, Beantwoording Commissievragen over het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, Brief aan Tweede Kamer van 8 maart 2011, 2011.
- LNV, Houtskoolschets Europees Landbouwbeleid 2020, 2009.
- Netwerk Platteland, Conclusies GLB-tour november 2010, www.netwerkplatteland.nl, 2010.
- Prins, H. en A.B. Smit. Vermaatschappelijking van het GLB – Kunnen Agrarische Natuurverenigingen inspiratie opleveren? Den Haag, LEI-rapport, in voorbereiding.
- Smit A.B., H. Prins, N.J. Jukema, C.H.G. Daatselaar, B.H.C. van der Waal, R.W. van der Meer en J. Zijlstra, Ondernemen met bedrijfstoelagen – Een hele verandering?, Wageningen UR, 2006.
- Productschap Zuivel (PZ), Melkveehouderij statistieken 2009/2010, www.produzuivel.nl, 2010.
- Swinen, EU land markets and the CAP, www.oecd.org/dataoecd/15/48/44830575.pdf, ongedateerde presentatie (wel van na 2007).
- Zeijts, H. van, J.D. van Dam, K.P. Overmars, P.M. van Egmond, R. Kuiper, J.A. Lörzing, M.P. van Veen en H.J. Westhoek, Bijdrage GLB aan beleidsdoelen milieu, natuur en landschap – Een verkenning van de mogelijke inzet van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, Planbureau voor de Leefomgeving, 2010.

Bijlagen

Bijlage 1 Deelnemers klankbordgroep

Naam	Organisatie/rol
Judith Elsinghorst	EL&I, Directie AKV, voorzitter
Dirk Anco Albada	NAJK
Klaas Johan Osinga (Frits Mandersloot één bijeenkomst)	LTO-Nederland
Hans Geurts Plaatsvervanger: Marius Bouwmeester	NMV
Jan Dirx	Natuur & Milieu
Steven Kragten	Vogelbescherming
Gert ten Have	GIBO Groep
Stephan Melis Plaatsvervanger: Marieke de Groot	IPO/Provincie Noord-Holland IPO
Joost Teigeler	Dienst Regelingen
Pim Bruins	EL&I Programmadirectie GLB
Herman Snijders	EL&I Programmadirectie GLB

Bijlage 2 Betrokken deskundigen bij het definiëren van groenblauwe diensten

Onderstaande personen hebben een bijdrage geleverd aan het formuleren van de groenblauwe diensten die binnen het onderzoek zijn gehanteerd. Dat is soms gebeurd door deelname aan een workshop en soms door individuele bijdragen op verzoek van EL&I of de projectleiding.

Naam	Organisatie/rol
Gitta van Bentveld	Waterschap Aa en Maas
Marinus Boogaard	Hoogheemraadschap Rijnland
Hans Brand	EL&I
Pim Bruins	EL&I
Co Daatselaar	LEI van Wageningen UR
Jan Gerrit Deelen	EL&I
Wim Dijkman	CLM
Erik van Eek	Landschapsbeheer Gelderland
Nicolaas van Everdingen	Adviesbureau Watermaatwerk
IJsbrand Graafsma	Waterschap Rijn IJssel
Arie van der Greft	Dienst Regelingen
Wilfried Heijnen	Waterschap Hunze en Aa's
Hans Hoek	Veelzijdig Ondernemersland
Dirk-Jan Immenga	Provincie Drenthe
Freek van Leeuwen	Veelzijdig Ondernemersland
Marjan van Meerloo	EL&I
Henri Prins	LEI van Wageningen UR
Monique Remmers	EL&I
Willem Schoustra	EL&I
Remco Schreuder	DLG
Herman Snijders	EL&I
Warmelt Swart	DLG
Joost Teigeler	Dienst Regelingen
Paul Terwan	Paul Terwan Onderzoek en Advies
Gerrit Valkeman	Provincie Overijssel
Gerard van Wakeren	EL&I
Judith Westerink	Alterra van Wageningen UR
Pieter de Wolf	PPO van Wageningen UR
Martijn van Wijk	Provincie Utrecht
Jelle Zijlstra	Wageningen UR Livestock Research

Bijlage 3 Overzicht van gehanteerde regionale groenblauwe diensten

Op de volgende pagina's staan de specificaties van de groenblauwe diensten die binnen het onderzoek zijn gehanteerd. Het gaat om de diensten die zijn aangeboden in de vier betrokken regio's. In iedere regio zijn drie groene en drie blauwe diensten aangeboden. De bijbehorende spelregels rond het werken met de groenblauwe diensten staan in bijlage 4.

Veenkoloniën

VK 6. Niet beregening Doel: Waterbesparing ■ Ondernemer ziet af van beregening Vergoeding: € 125 per ha	VK 1. Akkerrand Doel: akkervogels (broeden, dekking, voedsel) en flora 1. Instapeis: minimaal 5% van oppervlakte bedrijf 2. Minimaal 9 m breed 3. Niet bemesten, geen gewasbeschermingsmiddelen 4. Inzaaien met bloemen/graanmengsel 5. Jaarlijks maaien en afvoeren na 1 augustus Vergoeding: € 1652 per ha per jaar
veenkoloniën	veenkoloniën
VK 2. Wandelpad op boerenland Doel: recreatie 1. Onderhoud van onverharde wandelpaden op boerenland inclusief veeroosters en klaphekken 2. Opengesteld van zonsopgang tot zonsondergang en jaarrond toegankelijk Vergoeding: € 84 per 100 m per jaar	VK 3. Organische stof Doel: het verhogen van het organische stofgehalte van de bouwvoor 1. Maximaal 50 % rooivruchten 2. Stro achterlaten op land Vergoeding: € 200 per ha per jaar (gebaseerd op minder rooivruchten – 25Aa 50Gr 25Bi – en geen stro verkopen)
veenkoloniën	veenkoloniën
VK 4. Vergroten waterberging Doel: Vergroten van de waterbergingscapaciteit ■ Herstel gedempte wijken, 10 m breed (incl. talud) ■ Verbreding bestaande wijken tot minimaal 10 m (incl. talud) Vergoeding: € 1370 per ha oppervlakteverlies a.g.v. wijkverbreding (m² omrekenen naar ha)	VK 5. Natuurvriendelijke oever 1. Minimaal 200 m natuurvriendelijke oever (eezijdig), minimaal 5 m breed (eezijdig) 2. Slootkant (droge talud) 1x per jaar in nazomer maaien en afvoeren 3. Natte deel talud: 1 x per 2 jaar schonen en afvoeren 4. Gefaseerd beheer: niet alles in 1 keer maaien en schonen. 5. Geen chemische bestrijdingsmiddelen 6. Niet bemesten 7. Aanleg wordt betaald door waterschap Vergoeding voor opbrengstderving en beheer: € 147 per 100 m (5 m breed)
veenkoloniën	veenkoloniën

Natura 2000 oostelijk zand

NO 6. Plas-dras

Doel: beheer natte vegetatie

Beheereisen:

1. Ten minste 0,5 hectare groot en grasland
2. Jaarlijkse geïnundeerd toestaan
3. Geen bemesting en gewasbeschermingsmiddelen

Vergoeding: € 1211 per ha per jaar

Natura 2000

NO 1. Houtwal

Doel: flora, fauna en landschap

1. Minimaal 25 m lang
2. 75% van de oppervlakte als hakhout beheerd
3. Geen gewasbeschermingsmiddelen
4. Het wallichaam wordt in stand gehouden
5. Niet betreden en/of te beschadigen door vee
6. Geen sloopmaaisel of bagger toepassen
7. Afzetten uitsluitend in de periode tussen 1 oktober en 15 maart
8. Overhangende takken kunnen gedurende het gehele jaar worden teruggesnoeid

Vergoeding:

- Nieuwe houtwal € 47 per are per jaar (1 ha = 100 are = 10.000 m²)
- Bestaande houtwal € 27 per are per jaar

Natura 2000

NO 2. Akker- en weideranden

Doel: vogels (broeden, dekking, voedsel) en flora

- 5% van oppervlak bedrijf
- Indien rand, minimaal 6 m breed
- Niet bemesten, geen bestrijdingsmiddelen
- Inzaaien met bloemenmengsel en/ of zeldzame graansoorten.
- Jaarlijks maaien en afvoeren na 1 augustus
- Tekst nog aanpassen voor onderscheidende bepalingen weide- of akkerrand, volgt nog

Vergoeding: € 1020 per ha per jaar (grasland)
 Vergoeding: € 1652 per ha per jaar (bouwland)

Natura 2000

NO 3. Wandelpad op boerenland

Doel: recreatie

1. Onderhoud van onverharde wandelpaden op boerenland inclusief veeroosters en klaphekken
2. Opengesteld van zonsopgang tot zonsondergang en jaarrond toegankelijk

Vergoeding: € 84 per 100 m per jaar

Natura 2000

NO 4. Waterconservering

Doel: water vasthouden in zomer en winter

- Plaatsen stuwen en dammen
- Verondiepen of dempen watergang
- Bediening (bij stuw)

Enmalige vergoeding voor investering in stuwen en dammen

Vergoeding: voor bedienen stuw: € 260 per jaar

Natura 2000

NO 5. Ecologisch onderhoud watergangen

Doel: versterking van ecologische waarden van waterlopen

- Betreft watergang, oever en onderhoudsstrook (4 m) langs watergang
- 2 keer per jaar maaien
- Geen bemesting en gewasbeschermingsmiddelen
- Maaisel verzamelen en op bedrijf benutten als voer, strooisel of bodemverbeteraar

Vergoeding: € 179 per 100 m

Natura 2000

Westelijk veenweidegebied

WV 6. Vernatting

Doel: tegengaan bodemdaling en water vasthouden

1. Minimaal 20% van oppervlakte bedrijf
2. 20 cm peilverhoging
3. Combineren met onderwaterdrainage toegestaan. Aanlegkosten daarvan worden vergoed door waterschap

Vergoeding: € 250 per ha per jaar

westelijk veen

WV 1. Weidevogels

Doel: verbeteren leefomstandigheden voor weidevogels

1. Minimaal 5 ha aaneengesloten (op eigen bedrijf of met de buren)
2. Rustperiode 1 april - 22 juni
3. In rustperiode niet weiden, slepen, bemesten, maaien of andere bewerkingen

Vergoeding: € 599 per ha per jaar

westelijk veen

WV 2. Botanisch hooiland

Doel: botanisch rijk hooiland

1. Minimaal 5 ha in percelen of randen
2. Geen gewasbeschermingsmiddelen
3. Alleen ruige mest, max. 50 kg N/ha
4. Beweiding alleen 1 augustus – 1 maart
5. Twee keer per jaar maaien en afvoeren
6. (Niet scheuren, frezen of herinzaaien)

Vergoeding: € 1165 per ha per jaar

westelijk veen

WV 3. Wandelpad op boerenland

Doel: recreatie

1. Onderhoud van onverharde wandelpaden op boerenland inclusief veeroosters en klaphekken
2. Opengesteld van zonsopgang tot zonsondergang en jaarrond toegankelijk

Vergoeding: € 84 per 100 m per jaar

westelijk veen

WV 4. Ecologisch slootkantbeheer

Doel: Flora en fauna sloot en slootkant

1. Minimaal 200 m lang (eezijdig), minimaal 2 m breed uit de waterlijn (eezijdig)
2. Gebruik van drinkbak voor vee
3. Ecologisch baggeren en schonen:
  - Na 15 juli baggeren met baggerspuit (niet met dichte bak) en bagger over weiland spuiten
  - Dikte van baggerlaag in sloot: minimaal 10 cm, maximaal 20 cm
  - In september/oktober schonen met maikorf en maaisel verwerken binnen bedrijf
  - Slootkanten om en om schonen: ene kant ene jaar, andere kant andere jaar
4. Streefwaterdiepte: 50 cm
5. Geen chemische bestrijdingsmiddelen
6. Niet bemesten

Vergoeding: € 200 per 1.000 m (bij beide slootkanten van één sloot)

westelijk veen

WV 5. Natuurvriendelijke oever

1. Minimaal 200 m natuurvriendelijke oever (eezijdig), minimaal 2,5 m breed (eezijdig)
2. Slootkant (droge talud) 1x per jaar in nazomer maaien en afvoeren
3. Natte deel talud: 1 x per 2 jaar schonen en afvoeren
4. Gefaseerd beheer: niet alles in 1 keer maaien en schonen.
5. Geen chemische bestrijdingsmiddelen
6. Niet bemesten
7. Aanleg wordt betaald door waterschap

Vergoeding voor opbrengstderving en beheer: € 77 per 100 m

westelijk veen

Oost Noord-Brabant

OB 6. Plas-dras

Doel: beheer natte vegetatie

1. Ten minste 0,5 hectare groot en grasland
2. Jaarlijkse geïnundeerd toestaan
3. Geen bemesting en gewasbeschermingsmiddelen

Vergoeding € 1211 per ha per jaar

oost Brabant

OB 1. Houtwal

Doel: flora, fauna en landschap

1. Minimaal 25 m lang
2. 75% van de oppervlakte als hakhout beheerd
3. Geen gewasbeschermingsmiddelen
4. Het wallichaam wordt in stand gehouden
5. Niet betreden en/of te beschadigen door vee
6. Geen slootmaaisel of bagger toepassen
7. Afzetten uitsluitend in de periode tussen 1 oktober en 15 maart
8. Overhangende takken kunnen gedurende het gehele jaar worden teruggesnoeid

Vergoeding:

- Nieuwe houtwal € 47 per are per jaar (1 ha = 100 are = 10.000 m²)
- Bestaande houtwal € 27 per are per jaar

oost Brabant

OB 2. Blijvend grasland

Doel: Opbouw en handhaven organische stof, vastleggen koolstof

1. Bestaand (ouder dan 5 jaar) grasland niet scheuren of frezen
2. Geen (tijdelijke) omvorming naar bouwland

Vergoeding: € 144 per ha

oost Brabant

OB 3. Wandelpad op boerenland

Doel: recreatie

1. Onderhoud van onverharde wandelpaden op boerenland inclusief veeroosters en klaphekken
2. Opengesteld van zonsopgang tot zonsondergang en jaarrond toegankelijk

Vergoeding: € 84 per 100 m per jaar

oost Brabant

OB 4. Ecologisch onderhoud watergangen

Doel: versterking van ecologische waarden van waterlopen

- Betreft watergang, oever en onderhoudsstrook (4 m) langs watergang
- Beheer: 2 keer per jaar maaien
- Maaisel verzamelen en op bedrijf benutten als voer, strooisel of bodemverbeteraar
- Geen bemesting en gewasbeschermingsmiddelen

Vergoeding: € 179 per 100 m

oost Brabant

OB 5. Waterconservering

Doel: water vasthouden in zomer en winter

- Plaatsen stuwen en dammen
- Verondiepen of dempen watergang
- Bediening (bij stuw)

Enmalige vergoeding voor investering in stuwen en dammen vanuit waterschap

Vergoeding voor bedienen stuw: € 260 per jaar

oost Brabant

Bijlage 4 Spelregels rond groenblauwe diensten en investeringssubsidies

In deze bijlage zijn de spelregels opgenomen die zijn gehanteerd bij het werken met groenblauwe diensten en investeringssubsidies.

Spelregels rond groenblauwe diensten in 2020

1. Één stelsel voor alle groenblauwe diensten
In 2020 zijn alle groenblauwe diensten van LNV, Rijkswaterstaat, provincies (o.a. SNL-vergoedingen), waterschappen, gemeenten, waterleidingbedrijven en eventuele niet-genoemde overheden opgegaan in één stelsel. Dat is het stelsel zoals dat binnen dit project is beschreven.
2. Contractduur
Voor het aangaan van groenblauwe diensten is de termijn van de contractduur:
  - a. Voor omkeerbare aanpassingen 5 jaar;
  - b. Voor onomkeerbare aanpassingen 30 jaar.
 Tussentijds wordt wel gemonitord, geëvalueerd en bijgesteld om ervaringen en nieuwe inzichten te verwerken in de groenblauwe diensten. Dit is zowel in belang van opdrachtgevers (overheid: doelmatig beleid) als uitvoerders (agrariërs: doelmatige uitvoering).
3. Groenblauwe diensten zijn bovenwettelijk en vrijwillig
Groenblauwe diensten zijn bovenwettelijk, dat wil zeggen dat de ondernemer verplichtingen aangaat die verdere reiken dan de bestaande wettelijke verplichtingen. Hij gaat deze vrijwillig aan. Dit in tegenstelling tot de verplichtingen die gelden in een maatschappelijk waardevol gebied. Daar krijgen ondernemers extra wettelijke verplichtingen opgelegd in combinatie met een vergoeding voor (een deel van) de inkomstenderving die deze verplichtingen met zich mee brengen.
4. Overdraagbaarheid
Contracten voor groenblauwe diensten zijn overdraagbaar in geval van bedrijfsbeëindiging of – opvolging.
5. Geen gevolgen voor mestplaatsingsruimte en toeslagrechten
Uitgangspunt binnen dit onderzoeksproject is dat de keus voor groenblauwe diensten geen invloed heeft op de mestplaatsingsruimte en het aantal hectares waarvoor toeslagrechten worden ontvangen.
6. Geen bestemmingswijziging
Uitgangspunt binnen dit onderzoeksproject is dat de keus voor groenblauwe diensten geen invloed heeft op de bestemming van de grond. Alle gronden waarop groenblauwe diensten uitgevoerd worden, houden dus bestemming landbouw.
7. Investering bij eenmalige inrichting
De ondernemer ontvangt ieder jaar de vergoeding voor de uitgevoerde dienst. Wanneer het voor het uitvoeren van een dienst nodig is om een gebied in te richten, worden de inrichtingskosten gedekt vanuit speciale fondsen. Dit geldt voor de volgende groenblauwe diensten:
  - a. Aanleg houtwal en wandelpad: dekking vanuit bijvoorbeeld stimuleringskader natuur en landschap (SKNL), provinciale subsidie, e.d.
  - b. Aanleg plas-dras en natuurvriendelijke oever, onderwaterdrainage en stuwen en dammen: dekking door waterschap, waterleidingbedrijf, provinciale subsidie, e.d.
8. Flat-rate voor alle hectares
De flat-rate geldt voor alle hectares die in gebruik zijn bij een bedrijf. Ongeacht of de hectares nu (in 2010) wel of niet toeslaggerechtigd zijn.
9. Top-up Westelijk Veenweidegebied
De top-up geldt voor alle hectares van het bedrijf binnen het begrensde gebied.
10. Top-up in Natura 2000 gebied
De top-up geldt voor alle hectares van het bedrijf dat er recht op heeft (alleen bij keus voor extensivering) binnen het begrensde gebied en ook voor de hectares die tot het bedrijf behoren en gelegen zijn binnen een zone van 20 km, gerekend vanaf het bedrijf.
11. Basis vergoedingen
De vergoedingen zijn gebaseerd op de rekenwijze van DLG. Daarbij wordt ook gebruik gemaakt van marktprijzen. Schommelingen in marktprijzen zullen dus gevolgen hebben voor de vergoedingen.
12. Korting op vergoedingen bij niet nakomen van regelgeving
Er gelden geen spelregels voor kortingen. Uitgangspunt is dat iedereen zich aan de gebruikelijke regels houdt en dat kortingen niet voorkomen.

Spelregels rond investeringssubsidies in 2020 (Zogenaamd Spoor 1)

Het doel van de investeringssubsidies in het kader van het herziene GLB is versterking van de concurrentiekracht en verduurzaming van de landbouw. In dit kader gaan we er binnen het project van uit dat er subsidies beschikbaar zijn voor investeringen zoals die hieronder omschreven.

1. Investerings in duurzame stallen, energie en arbeidsomstandigheden

Bij renovatie of nieuwbouw komen voor subsidie in aanmerking: installaties en voorzieningen die zorgen voor:

- a. meer dierwelzijn: aangepaste boxen, stalvloeren, stroboxen, vrijloopstallen, potstallen, enz.;
- b. betere diergezondheid;
- c. lagere emissies naar de omgeving (ammoniak, geur, methaan en fijnstof): aangepaste vloeren, mest gescheiden verzamelen, luchtwassers en andere emissiebeperkende voorzieningen;

Investering in emissiearme stal voor melkvee in Natura 2000 gebied

Binnen het project wordt er van uitgegaan dat melkveehouders in het Natura 2000-gebied oostelijk zand de keus hebben tussen extensivering naar minder dan 250 kg N mestproductie of een emissiearme stal. Onder een emissiearme stal wordt in dit verband een stal verstaan met de volgende voorzieningen:

- plaatsing van chemische luchtwasser die de ammoniakemissie met 90 - 95 % reduceert;
  - ombouw naar mechanische ventilatie (afzuiging in één van de kopgevels);
  - luchtinlaat via gesloten gordijnen (fijn windbreekgaas) in de zijgevels;
- De stal bevat geen open nok of andere luchtkieren. Wanneer ze in bestaande stal aanwezig zijn, worden die afgedicht.

De geschatte meerkosten van dit type stal zijn bij een stal voor 100 melkkoeien:

- Mechanische ventilatie, frequentieregeling en drukkamer	€ 7.500
- Bordes aan de stal voor plaatsing luchtwasser	€ 10.000
- Chemische luchtwasser met voorzieningen	€ 32.500
- stal afdichten (m.n. open nok en kieren onder de golfplaten)	€ 10.000

Totaal	€ 60.000

De meerkosten zijn gemiddeld dus € 600 per koeplaats. Bij grotere stallen kan dit bedrag iets lager zijn; bij kleinere stallen zal het wellicht hoger uitvallen.

(Bron: Bokma, 2010, persoonlijke mededeling)

- d. energieopwekking en -besparing: biogasinstallaties, zonnecollectoren, warmtewisselaars, enz.;
- e. betere arbeidsomstandigheden (ergonomie).

Het betreft hier uitsluitend voorzieningen en installaties die bovenwettelijk zijn.

Het subsidiebedrag bedraagt 50 % van de extra investeringskosten als gevolg van bovenwettelijke eisen. Wanneer bijvoorbeeld een stal als gevolg van voorzieningen op gebied van duurzaamheid, energie of arbeidsomstandigheden € 50.000 duurder is dan een standaardstal, bedraagt het subsidiebedrag dus € 25.000. [Binnen programma spelsimulatie wordt het in te voeren investeringsbedrag verlaagd met subsidiebedrag.]

2. Verbreding

Door provincies worden soms subsidies verstrekt waarmee men het aanleggen van natuur en landschap (o.a. dijken, boomsingels, heggen en houtwallen) stimuleert. Ook zijn soms subsidies beschikbaar voor het stimuleren van zorgboerderijen, wandelpaden en andere vormen van verbreding. Kijk voor meer informatie hierover op de site van de provincie.

Binnen het project gaan we ervan uit dat aanleg van nieuwe natuur en landschap voor 100 % gefinancierd wordt uit externe fondsen. Voor investeringen in gebouwen, installaties en machines ten behoeve van verbreding wordt voor de periode tot en met 2020 aangesloten bij bestaande (2010) regelgeving binnen provincies.

